

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון, שמעון חלקין
 חיים ליף — חבר המערכת
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ז (כרך ג"ד) אביאלול, תשכ"ז חוברת ז' (260)

ה ת ו כ ן

- 137 בימי הידברות ז, "דו-שיחים" ת. ז. הירשברג
 150 ימים נוראים בניו-יורק (שיר) יהודה עמיחי
 151 זלמן שזר א. ר. מלאכי
 161 כמה מעלות טובות . . . (מסיפורי חסידות) ב. בריתקוה
 162 תערוכה (שיר) גבריאל פרייל
 163 הבקורת העברית על גבריאל פרייל אברהם מרתאן
 168 מוסקבה נמלה מישראל את האשליה א. רמבה
 172 מחודש לחודש י. מישאל

הערבות ודברי בקורת:

- 176 (א) ספר חדש במחקר היהדות יוסף שפרן
 178 (ב) "הקצונה והשלמון בעולם הערבי" ה. נעמן
 180 (ג) "גדולי חינוך בעמנו" גרשון א. חורנין
 181 (ד) ספרים וסופרים י. ע.
 183 ישראל שטיבל ז"ל
 183 י ד י ע ו ת .

" בצרון "
 1141 ברדוויי
 ניו-יורק

מפתח ותוכן הענינים של "בצרון", כרך ג"ג

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Seventh Year of Publication

Vol. LIV

AV-ELUL, 5726 (September, 1966)

No. 7 (260)

CONTENTS:

- Is a Judeo-Moslem Dialogue Possible? . . . *H. Z. Hirschberg* 137
High Holidays In New York (Poem) . . . *Yebuda Amichai* 150
Zalman Shazar In America *A. R. Malachi* 151
A Hasidic Episode *B. Bar-Tikva* 161
An Exhibit (Poem) *Gabriel Preil* 162
Hebrew Criticism On Gabriel Preil —
 An Annotated Bibliography *Abraham Marthan* 163
Moscow-Israel, The End of an Illusion *E. Remba* 168
The Month In Review *I. Mishael* 172

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

- (a) S. Federbush's Work On Jewish Scholarship *J. Shafran* 176
(b) The Government and the Military
 In the Arab World *H. Naaman* 178
(c) Scharfstein's History of Jewish Educators *G. A. Churgin* 180
(d) Book Notes *I. Ayin* 181
The Late Senator Israel Stiefel — In Memoriam 183
News and Events 183

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

Index to Volume LIII

Copyright 1966, by Bitzaron, Inc.

בַּצְרוֹן

ירחון למדע, ספרות ולבעיות הזמן

ניו-יורק, התשכ"ז

שנה כ"ז

כרך ג"ג

מפתח ותוכן-הענינים של „ בצרון ”

שנה כ"ז, כרך נ"ג תשרי-חשוון — אדר-ניסן, התשכ"ו

„בכורי העתים“, 120

בכרך, שמעון, 125
 בלומברג, צבי, כלילי הסוניטות בשירתו של
 טשרניחובסקי, 190
 בלומנפלד, ד"ר שמואל מ., (בקורת על ספרו „חברה
 וחינוך ביהדות אמריקה“), 54
 בן-צבי, איתמר, 39
 בן-גוריון, דוד, ג, 2, 3, 134
 בן-דוד, י. ל., 108
 בן-עזר, אהוד, 200
 בן-עמי, א., בפתח תקופת אשכול, 1

בעיות הזמן:

בפתח תקופת אשכול — א. בן-עמי, 1; פסיפס
 ישראלי — ינץ רמול, 48, 93, 136, 200; מחודש
 לחודש — י. מישאל, 50, 89, 132, 202; יהדות
 במועד של תמורות — אפרים שמואלי, 97;
 שיחה עם שמעון הלקין — משה הנעמי, 129;
 ישראל ושכנותיה בעידן האטומי — יצחק עברי,
 159.

ברגל, ד"ר יוסף, 125-123
 ברדיטשבסקי, מ. י., (וחובבי ציון באמריקה),
 189-185; 113-106
 בריוסף, יהושע, 94
 ברקוביץ, י. ד., 61, 94
 ברתיקיה, ב., בחבלי כלייה, 210
 בשן, רפאל, (בקורת על ספרו „יש לי ראיון“),
 209-206

ג

גבירול, שלמה, 141, 142
 „גוש עציון“, 49
 גוטלובר, אברהם בר, 137
 גורדון, י. ל., 137, 190
 גורדון, נח (בקורת על ספרו „הרבאי“), 147
 גורדון, ש. ל., 7
 גורי, חיים, 215
 גח"ל, 3
 גיטלסון, בצלאל, 110 והלאה
 גילת, יצחק ד., הכרעת ההלכה והשולחן ערוך, 114
 גלבווע, יהושע א., מסע באתיופיה, 77; ידיעות, 60
 גלילי, ישראל, 5
 גדינברג, א. צ., 174-173
 גרץ, צבי, 106

ד

דאנטי, 190, 191
 „דבר“, 5, 6
 דבשוני, א., ר' שניאור זלמן אש (בהגיעו לגיל
 השבעים וחמש), 85
 דהגול, 92
 דובוויץ, ר' אברהם דוד, 106 והלאה
 דינאי, 54, 55
 „דת העבודה“, 175

א

א. א., אליהו נבות — חלוץ הסויה באמריקה, 217
 אבידן, דוד, שני שירים: פרהיסטוריה; רגע לפני
 האחרון, 76; ידיעות, 95
 אבינרי, יצחק, אותיות פורחות (דושיח על הכתב
 והנקוד העברי), 36

אבן, אבא, 132
 אבן עזרא, אברהם, 68
 אברבנאל, דון יצחק, 98, 99
 אדלר, הרב משה חיים, 215
 אדלר, פרופ' שאול, 151
 אוגוסטינוס, 67

אוישקין („פרס אוישקין“), 60
 „אוצר החכמה והמדע לספרות ישראל“, 188
 „אוצר הספרות“, 185 והלאה
 אורבך, פרופ' א., 137
 אחד העם, 54

אחדות העבודה, 2, 3
 אטלס, פרופ' שמואל (בקורת על ספרו על
 הפילוסופיה של שלמה מיימון), 144-141
 אידלברג, שלמה, הבלאות „צייד ההגמון“ ו„שני
 הקברים“ לשאול טשרניחובסקי, 197

אייבשיץ, ר' יונתן, 118
 אייזנשטדט, פרופ' שמואל, 62
 אינהרין, ד"ר משה, 151
 איסרלש, ר' משה (הרמ"א), 117, 118
 אלבו, ר' יוסף, 100

„אל בעת“, 50
 אלירז, ישראל, 94
 אמהאית, 80
 אנוביץ, יחזקאל, 188
 „אני ואתה“, 34-28
 „אסרתאיד“, 89
 אפיקטוס, 67

אסלסון, 31, 34
 אפרת, ישראל, על הפילוסופיה היהודית העתיקה,
 66; ידיעות, 149, 215
 „אצ"ל“, 49

אריסטו, 98, 82
 ארנבורג, אליה, 210
 ארנן, ד"ר עוזי, 48
 אש, שניאור זלמן, אראל (משירי מ. י. לרמונטוב),
 83; (בהגיעו לגיל שבעים וחמש), 85
 אשכול, לוי, 61
 אשר, רבנו (הרא"ש), 117
 אתיופיה, 82-77

ב

בבלי, רחלה, 215
 בגין, מנחם, 1
 בובר, מרטין, 34-28
 דיובינסקי, זאב, 39, 43, 136
 „בוסתנאי“, 136
 ביאליק, ח. ג., 7, 48, 137, 167-170

פיה — יהושע א. גלבוץ, 77; שיר שד"ל על אביגיל לינזא — א. ר. מלאכי, 84; ס. י. ברדיטשבסקי וחובבי ציון באמריקה — א. ר. מלאכי, 106, 185; אהבת ציון ושפתה בשירה העברית בהונגריה — ד"ר משה כרמליונברגר, 119

ח

חובבי ציון, 106-113
חוסייני, חגי אמין (המופטי), 43
חורגין, ד"ר גרשון א., מהגינותיו של מרטין בובר על הדת, 28
חנוכה — שמותיו וכינוייו, 88-86
"חרות", 136

ט

טורוב, ג., 54
טמקין, מרדכי, 178
טרומאן, הארי ס., 60
טשרניחובסקי, שאול, (במאמר "אמונה וגיושוי אמונה בשירה העברית החדשה"), 171-170;
"כלילי הסניטות בשירתו של ס"י, 190-196;
"הבלאדות, צייר ההגמון, ושני הקברים" לש. ט., 197-199; פרס ט. לתרגומי מופת, 215

י

ידיעות, 60, 95, 149, 215
"ידיעות אחרונות", 93, 94, 136, 201, 206
ירושלים, 43, 49, 73, 75

כ

כהן, הרמן, 144
כהן, יעקב, 178
"כוכבי יצחק", 120 והלאה
כנען, חביב, פקידים בריטים חוזרים למדינת ישראל, 41
כץ, אברהם יצחק, יומן הגיטו לח. א. קפלן, 7
כצלסטון, ברל, 207-208
"כרם חמד", 120
כרמליונברגר, משה, אהבת ציון ושפתה בשירה העברית בהונגריה, 119

ל

ליוון, שלמה, 120
ליון, ד"ר יצחק, 145-146
ליונזון, מיכה יוסף, ראה מיכ"ל
לוצאטו, שמואל דוד (שד"ל), שיר על אביגיל לינדא, 84, 107, 120
"לח"י", 49
ליבוויטש, נחמיה שמואל, 188
לינדא, אביגיל (שיר שד"ל על...), 84
ליניק, ד"ר שמואל, 95
למדן, יצחק, 213
ליף, חיים, אברהם צבי הלוי — לזכרו, 138;
חלוצי המדע העברי הרפואי באמריקה — ד"ר א. א. פריד, 207
לרמונטוב, מ. י. (משירי... "אראל"), 83

מ

מאנדלרן, שלמה, 84
מגה, אהרון, 60
מגיד, דוד, 137
"מגילת היסורין" (יומן גיטו ורשה לח. א. קפלן), 189
מדע, מחקר וחכמת ישראל:
מהגינותיו של מרטין בובר על הדת — ד"ר גרשון א. חורגין, 28; אותיות פורחות... (ד"ר

ה

האמת", 188
"הארץ", 6, 93, 137, 163
הברמן, א. מ., 176-175
"הבקר", 136
"הגנה", 49
הוטשינס, 54
הונגריה (אהבת ציון ושפתה בשירה העברית בהונגריה), 119-128
הוגי, שמחה ב., תשובה לבעית זיהותו של מנחם, 58; מנחם הנזכר במשנה חגיגה, 214
הופשטיין, דוד, 211
הורדוס, 58
"הזמן", 188
"היום", 136
היינה, היינריך, 150
הלוי, אברהם צבי, 138-140
הלוי, ר' עמרם, 208
הלל הזקן, 56, 57, 58
הלקין, שמואל, 211
הלקין, שמעון, אמונה וגיושוי אמונה בשירה העברית החדשה, 165; (שיחה עם...), 129-131; ידיעות, 60
"המליץ", 106
המערכה, אל קוראי הוצרן, 65
הנעמי, משה, שיחה עם שמעון הלקין, 129
הסוגיטה, 190 והלאה
"הספר הלבן", 43
"העברי", 108 והלאה

ה ע ר כ ו ת ו ד ב ר י ב ק ו ר ת :

יומן הגיטו לא. א. קפלן — אברהם יצחק כץ, 7; מהגינותיו של מרטין בובר על הדת — גרשון א. חורגין, 28; "הברה חינוך ביהדות אמריקה" (על ספרו של ד"ר שמואל מ. בלומן, 197) — אפרים שמואל, 54; ר' שניאור זלמן אש — א. דבשוני, 85; אהבת ציון ושפתה בשירה העברית בהונגריה — משה כרמליונברגר, 119; אברהם צבי הלוי — לזכרו — חיים ליף, 138; טפרים וסופרים — י. מעיין, 145; אמונה וגיושוי אמונה בשירה העברית החדשה — ש. הלקין, 165; שאול טשרניחובסקי — 90 שנה להולדתו: תרל"ו-תשכ"ו: כלילי הסניטות בשירתו של טשרניחובסקי — צבי בלומברג, 190; הבאלדות "צייד ההגמון" ו"שני הקברים" לשאול טשרניחובסקי — שלמה איידלברג, 197; חלוצי המדע העברי הרפואי באמריקה — ד"ר א. פריד — חיים ליף, 204; רפאל בושן — אמן הראיון — ינץ רמגל, 206
"הפסגה", 108
"הצפירה", 108
הראל, מנשה, גורמי התנחלות בני ישראל בהרי יהודה, 69
הרצל, 200

ו

ואתיקאן, 52
וינקלר, יהודה ליב, 121

ז

זאלצמאן, שמחה זאב ומלכה (פרס), 60
זוסניץ, ר' יוסף ליב, 186 והלאה
זילברשגל, י. הרהורים על הזמן (שיר), 19; אמירת שלום אחרונה (שיר), 105
זכרונות, מסעות ותולדות:
פרקים מתוך "מגילת היסורין" — יומן גיטו ורשה — ח. א. קפלן, 9; יהודים ובדואים — יוסף יואל ריבלין, 20; פקידים בריטים חוזרים למדינת ישראל — חביב כנען, 41; מסע באתיר

פוכס, פרוץ מארוזין, 67, 68
 מיטראקא, 190
 פינקל, יצחק, נוף ממטוט : קולוראדו (שיר), 35 ;
 בראי קצוף (שיר), 105
 פסיפס ישראל, 48, 93, 136, 200
 פרוינד, 179 והלאה
 פריד, ד"ר א. א., 205-204
 פרייל, גבריאל, פברואר בניו-יורק (שיר), 104 ;
 ידעות, 150
 פרגל, פרוץ אברהם הלוי, 96

צ

צלניק, נחמן, חנוכה — שמותיו וכינויו, 86

ק

קאמיקה, ליאון, 108
 קארן, ר' יוסף, 114-118
 קדושין, מ., 101
 קוויטקו, ליב, 210
 קרוצוויל, ב., 191, 193
 קילפאטריק, 54, 55
 קפלן, ת. א., פרקים מתוך „מגילת היסורין“ —
 יומן נטו ורשה, 9-18 ; יומן הגיטו לח. א.
 קפלן, 97
 קפלן, מרדכי, 54
 קנדי (יער), 215
 קצנלסון, יצחק, 210
 קראים, 48

ר

ראפין, אליה, 211
 רבינוביץ, יעקב, 129, 130
 רבניצקי, י. ת., 108
 רוזנבלום, נח ת., על משנתו הפילוסופית של
 שלמה מיימון, 141
 רוזנטאל, שלמה, 120
 רוזנטל, יהודה, לבטית זיהותו של מנחם, 56
 רוזנצווייג, גרשון, 108, 165
 רוסטאן, אדמון, 136
 רוש, יונתן, 136
 ריבלין, יוסף יואל, יהודים ובדואים, 20
 רינגלבוים, ד"ר עמואל, 8, 9
 רמביץ, 54, 55, 98, 117, 137, 143
 רמגל, יצחק, פסיפס ישראל, 48, 93, 136, 200 ;
 רפאל בשן — אמן הראיון, 206
 רמון, יוסף צבי, 177
 רפ"י, 3
 רש"י, 54, 101

ש

שד"ל, ראה לוצאטו, ש. ד.
 שולחן ערוך, 114-118
 שור, זאב, 108 והלאה
 שטאמפר, ר' יהושע, 20
 שטרן, מגדל, 120, 121
 שלום עליכם, 108, 137, 186
 שלונסקי, אברהם, 172-173
 שלזינגר, ר' עקיבא יוסף, 20
 שמואלי, אפרים, חברה וחינוך ביהדות אמריקה,
 54 ; יהדות במועד של תמורות, 97
 שפינוזה, 66, 98
 שפירא, אברהם, 20-27
 שפנגלר, 191
 שפנדר, ברוך, 121-123
 שרהיון, כהריאל צבי, 108 והלאה
 שרן (סינגר), שלמה, שרשים וחישופים — על
 הזיקה בין הארכיאולוגיה והפסיכואנליזה, 179
 שרמשטיין, צבי, 84

שיח על הכתב והנקוד העברי) — יצחק אבינרי,
 36 ; לבטית זיהותו של מנחם — ד"ר יהודה
 רוזנטל, 56, 148 ; תשובה לבטית זיהותו של
 מנחם — ד"ר שמחה ב. הויג, 58, 214 ; על
 הפילוסופיה העברית העתיקה — ד"ר ישראל
 אפרת, 66 ; גורמי התנחלות בני ישראל בהרי
 יהודה — ד"ר מנשה הראל, 69 ; חנוכה —
 שמותיו וכינויו — נחמן צלניק, 86 ; יהדות
 במועד של תמורות — ד"ר אפרים שמואלי, 97 ;
 על משנתו הפילוסופית של שלמה מיימון —
 ד"ר נח ת. רוזנבלום, 141 ; שרשים וחישופים
 — על הזיקה בין הארכיאולוגיה והפסיכואנליזה
 — ד"ר שלמה שרן (סינגר), 179

מהר"ל מפראג, 116
 מחודש לחודש, 50, 89, 132, 202
 מיימון, שלמה (על משנתו הפילוסופית של...),
 144-141
 מיכיל, 190
 מישאל, י., מחודש לחודש, 50, 89, 132, 202
 מכתב אל המערכת, 216
 מלאכי, א. ר., שירי שד"ל על אביגיל לינדא, 87 ;
 מ. י. בריטשטסקי וחובבי ציון באמריקה, 106,
 185 ; ידעות, 95
 מגדל, 137
 מגדלסון, משה, 98
 מנחם (לבטית זיהותו...), 56-59 ; 148 ; 214
 מעיין, י., ספרים וסופרים, 145
 מעריב, 6, 48, 207
 מס"י, 3
 מס"מ, 2, 3, 5
 מרתאן, אברהם, אל חיקסם רפודיאמנה הורי (שיר),
 40

נ

נאצר, 51, 91, 133, 162, 163
 נבות, אליהו (חלוץ הסויה בישראל), 217
 נליץ, 137
 ניימארק, דוד, 107
 ניצשה, 66
 נירנברג (חוקי), 16

ס

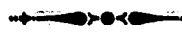
סולה, ד"ר מ. ז., 68
ספרות יפה :
 תרהורים על הזמן (שיר) — יצחק זילברשלג,
 19 ; נוף ממטוט : קולוראדו (שיר) — יצחק
 פינקל, 35 ; אל חיקסם רפודיאמנה הורי...
 (שיר) — אברהם מרתאן, 40 ; שני שירים ;
 פרהיסטוריה, רגע לפני האחרון — דוד אבידן,
 76 ; אראל (משירי מ. י. לרמונטוב) — שניאור
 זלמן אש, 83 ; פברואר בניו-יורק (שיר) —
 גבריאל פרייל, 104 ; בראי קצוף (שיר) — יצחק
 פינקל, 105 ; אמירת שלום אחרונה (שיר) —
 יצחק זילברשלג, 105
 סעדיה גאון, 99
 ספיר, מנחם, 5
 ספרים שנתקבלו במערכת, 213

ע

עברון, בועז, 93
 עברי, יצחק, ישראל ושכנותיה בעידן האטומי, 159
 עגנון, ש. י., 137
 עמחה, יהודה, 181
 עמואל הומי, 190
 עץ הדעת, 188

פ

פאסקאל, 66

הוצאת „שילה“, ניו-יורק הידעתם?

הידעתם כי כמעט כל מורה עברי כותב אותיות עבריות בצורה מיוחדת לפי ארץ מוצאו? משרד החינוך והתרבות בישראל ראה את התקלה וקבע ועדה לקבוע כתב אחיד לכל התלמידים, ונתקבל בכל בתי הספר במדינת ישראל.

הידעתם שיש חוברת מיוחדת ללמד ילדים

קריאה בכתב רש"י

שמצויים בה תולדות רבנו וקטעים מדבריו בכתב רש"י ולעומתו כתב מרובע.
מחיר החוברת 25 סנט.

הוצאת „שילה“ ו„יבנה“ בתל-אביב אוצר הרעיונות והפתגמים

מאת צבי שארפשוטיץ

„אוצר הרעיונות והפתגמים“ הוא ספר רב כמות ואיכות, אוצר בלום של פתגמים ורעיונות, דברי מחשבה ועיון ממקורות ספרותנו לדורותיה, מן הראשונים ועד האחרונים, החל בתנ"ך ובתלמוד ובספרות ימיהביניים וכלה ביצירות סופרי ישראל החדשה.

החומר כולו מסודר לפי האלפבית של הנושאים, יהודיים וכללי-אנושיים, כגון: שבת, תפילה, תנ"ך, בר-מצוה, ארץ-ישראל, גלות, גאולה, קיבוץ-גלויות, אנטישמיות, קידוש השם, פרעות בישראל וכו' וכו'; והנושאים הכלליים כפי שהם משתקפים באספקלריה היהודית: אהבה, אושר, בריאות ושמירת הבריאות, חתונה, תכשיטים, זהב, ספרים, כשרון, צביעות, אנוכיות, חשבון-הנפש, שיווי-זכויות, עצבות ושמחה, גוף ונפש, צורה ותוכן, קטיגור וסניגור, עיר וכפר וכו' וכו'.

הספר כולל גם הערכות על גדולי עמנו, אישים ויוצרים בתרבותנו מכל הדורות.

אוצר זה נועד לכל משכיל ושומר דעת: לסופר ולמרצה, לדרשן ולעיתונאי, למורה ולתלמיד כאחד, המבקש לכתוב או להרצות על בעיות חיינו. בלי טורח רב ימצא בו המבקש „כל חמדת ישראל“, מיטב מחשבותיהם של מנהיגינו הרוחניים מכל הדורות ותמצית חריפותם, והדברים עשויים לשמש גירוי לנצנוצי מחשבות חדשות.

„אוצר הרעיונות והפתגמים“ הוא ספר שאין כדוגמתו בספרותנו. שלושה כרכים מנוקדים. מחירם 20 דולר.

הוצאת „שילה“ הוציאה מחברת בשם

כתב ברור

של סיה ילמדו התלמידים את צורת האותיות האחידות.

מחיר כל מחברת 25 סנט, 50 מחברות בבת אחת — 10.00 דולרים.

הידעתם שאפשר ללמד עברית למתחילים גמורים, שלא למדו עוד את האלף בית, בסדר טוב ולהרגיל ימינו התלמידים למלים העבריות? זהו הספר

עַת לְקְרֹא, סֵפֶר הַהִכְשָׁרָה

על פי ספר זה מתכוננים הילדים שאינם יודעים עוד קרוא — לדעת ולבטא מלים ומשפטים, בעזרת תמונות צבעוניות שבספר. לסייע למורה יצא ספר המדריך, כיצד ללמד ראשית הלשון למתחילים גמורים, לפי הסדר שבספר, בדרך של שיחות מענינות.

מחיר ספר ההכשרה 35 סנט.
מדריך למורים — 75 סנט.

הידעתם שאפשר לעבור בבית-הספר העברי היסודי את כל הנביאים הראשונים? השתמשו בספר

נביאים ראשונים מקצרים

בשני חלקים, הראשון כולל יהושע, שופטים, רות ושמואל א' והשני: שמואל ב', מלכים א' וב'. מסופקים אנו אם ישנו בית-ספר באמריקה שהוא יכול להשתבח שתלמידיו עברו וגמרו ויודעים את כל הנביאים הראשונים במקורם ובשלמותם — אין הזמן מספיק לכך. מכיוון שכך — אין לנו ברירה אלא להשתמש בספרים מקוצרים אלה. ולא יטעו העושים כך ולא יצטערו, שכן נהג העורך בספרים הללו בזהירות גדולה ובטעם טוב, ואשרי הילדים שירכשו להם ידיעת כל הנביאים הראשונים — אפילו בהשמטת איזה פרקים.

מחיר כל חלק דולר אחד.

SHILO PUBLISHING HOUSE

310 WEST 105th STREET

New York, N. Y. 10025

שמחה זאב זלצמן ורעיתו

מברכים את כל ידידיהם ומכיריהם ואת כל אחיהם בני ישראל בכל מקום שהם
בשנה טובה ומבורכת
תהא שנת תשכ"ז שנת גאולה שלמה וישועה לעמנו ולארצנו.

ניו-יורק

ד"ר משה טשרנוביץ רעיתו וב"ב

מברכים בשנה טובה ומאושרת
את קרוביהם, ידידיהם ומכיריהם ואת כל העברים הותיקים
תומכי ה"בצרון" וקוראיו ואת חברי
"הועד להוצאת כתבי רב צעיר"
שניאור זלמן אש, שמחה זאב זלצמן ויצחק פינקל.
מי יתן ותביא השנה אתה את האדרת היצירה העברית ועלית קרנה של מדינת ישראל.
ניו-יורק

בגיל ורעדה אנו עומדים כהתגשם חזון הדורות לעינינו. אשרי עין ראתה זאת
ואשרי אוזן קשוכה לפעמי משיחנו בארץ אבות.
אנו מברכים בשנה טובה ומוצלחת
את ידידינו וקרובינו במדינת ישראל ובכל אתר ואתר.
יהי רצון ששנת תשכ"ז תביא בכנפיה השלום המקווה וישראל ישכון לבטח בארצנו

יצחק ושושנה פינקל

מנהטן-ביטש, ברוקלין

שניאור זלמן אש ורעיתו

מברכים את
עורכי ה"בצרון" ומשפחותיהם
ואת ידידיהם וקרוביהם בכל מקום שהם בשנה טובה ומבורכת
תכלה שנה וקללותיה — תחל שנה וברכותיה!
יהי רצון ששנה זו תהיה שנת ישועה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.
ניו-יורק

השכונה הציונית דמנהטן ביטש,

ברוקלין

מכרכת את כל הציונים בכל מקום שהם

בשנת שלום ואושר

אנו תפילה שבשנה הבאה נזכה לראות בפריחת מדינת ישראל ושגשוגה.

יהודה 5. פינקל, נשיא

יצחק פינקל, נשיא-כבוד

מעומק לבנו אנו מאחלים לכל ידידינו ומכירינו ולכל בית ישראל

שנת שלום, בריאות והצלחה

בכרכת ציון והתרבות העברית

משה ב. ניומן ורעייתו איסח

שנת שלום, בריאות והצלחה

למדינת ישראל ושריה, לד"ר משה טשרנוביץ ומשפחתו,

תומכי ה"בצרון", קוראיו וסופריו

ולעם ישראל בכל העולם

יתברכו ביד חזקה זורע נטויה ובשלום ושלווה.

אברהם בן יוסף קבינסקי

ישיבת

בית המדרש לתורה

סקוק, איל.

מכרכת את הר"מים, המורים והתלמידים שבכל מחלקות המכון, את הרבנים חניכיה, המשרתים בקודש בכל אתר ואתר, הדייק-טורים, הפקידים ואגודות העזרה וכל המנדבים בכל ערי המדינה, את כל הרבנים בשיקגו ובכל קהילות ישראל ואת כלל ישראל בכל ארצות העולם וביחוד במדינת ישראל.

בשנת חיים בריאות ואושר

יה"ר ששנת תשכ"ז הבאה עלינו לטובה תהא שנת שלום ושלווה ונזכה בהרמת קרן התורה ובגאולת עמנו בחומר וברוח.

הרב ד"ר שמעון קרמר

נשיא

ד"ר יוסף באב"ד

דיקן התלמידים

הרב נתנאל שווארץ

מנהל אקסקוטיבי

ספרית "לדור" שעל-יד

ועד התנוך היהודי בניו-יורק

שפע הנושאים של ספרי "לדור" מקיף את חיי עמנו ויצירתו בכל תפוצותיו בעבר ובהווה. ספרי "לדור" כתובים בשפה קלה וברורה והם מופיעים בהידור רב, בלוחית ציורים אמנותיים. עד עכשיו הופיעו חמישים ספר.

בשנת תשכ"ז יופיעו הספרים הללו:

א. "המכבים", 2 חלקים, בעיבודו של זאב הומסקי;

ב. "שמונה בעקבות אהר" מאת ימימה צ'רנוביץ, מעובד ע"י אלחנן אינדלמן;

ג. "בעולם החדש" מאת תמה לויטן.

מחיר כל ספר — דולאר אחד

לקונים כבת אחת 25% תפסים ומעלה

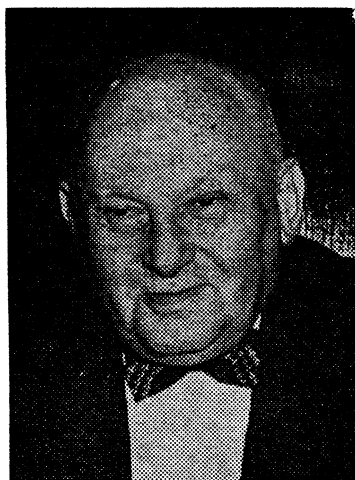
הנחה של 25%

בהזמנות יש לפנות אל:

Jewish Education Committee Press

426 West 58th Street

New York, N. Y. 10019

המערכת וההנהלה של ה"בצרון"

מבכות את מותו של האישיות הדגולה והנלכבת, העסקן
ורב הזכויות, שהירבה לפעול למען תרבותנו וספרותנו,
יו"ד הוועד הארצי של ה"בצרון", הסינאטור של מדינת
פנסילווייניה

ישראל שטיבל ז"ל

הננו מגישים כוס תנחומים

לבנו המצויין

יעקב רוברט

ולכל משפחתו

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים!

בַּעֲרוֹן

נוסד עלידי חיים טשרנובוין (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ו (כרך נ"ד) אב-אלול, תשכ"ו חוברת ז' (260)

בימי הידברות ו„דו-שיחים“

(על בעיית הידברות יהודית-מוסלמית)

מאת ד"ר ח. ז. הירשברג (ירושלים)

א. בין היהדות לנצרות

היסטוריון שיסקור וינתח בעוד חמישים שנה את תולדות זמננו ובמיוחד את עשרים השנים שאחר תום מלחמת העולם השנייה יכנה את הימים שאנו חיים בהם בשם: „נסיונות הידברות ודו-שיחים“. נסיונות הידברות בין המערב ובין המזרח שמאחורי מסך הברזל על דו־קיום בשלום; בין העמים בארצות השזובע ובין העמים בארצות הרעב של אסיה ואפריקה; בין הכנסיות הנוצריות מרובות המאמינים בינן ובין עצמן ובנייהן ובין הכיתות הנוצריות הקטנות באופן יחסי. בן המאה העשרים ואחת ירגיש בבשרו אם — ובאיזו מידה — הוכתרו מעשי ההידברות והדו־שיחים בהצלחה ולו חלקית בלבד — או נכשלו כשלון חרוץ, כגורלם של נסיונות קודמים להשראת שלום באנושות. בין עמים ובני אמונות שונות.

אלם אנו חדים את חיינו במערכולת המביכה של המשבר הזמור הפוקד את האנושות נוכל רק לנתח את הסיבות שגרמו לתופעה זו של נסיונות ההידברות, להידר על עתידם, להתפלל שיוכתרו בהצלחה ולקות... ההיסטוריון המקצועי הוזכר את הפיתגם השגור „ההיסטוריה היא המורה בחיים“, שנגד עיניו דבריו הפסימיים של החכם מכל אדם: „מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה“ (קאלת א. ט), או דעתו של ההיסטוריון הערבי אבן כלדון, (חי בשילהי ימי הביניים) הנחשב למניח היסודות למדע הסוציולוגיה: „העבר והעתיד דומים זה לזה כשתי טיפות מים“.

בוודאי לא יהיה אופטימי ביותר בתצפיותיו לעתיד¹). לא על נקלה יהיה הוא מוכן להאמין כי טבעם של עמים והחברה האנושית כולה עלול להשתנות על ידי דור שיחים והחלטות. אבל מה שמשרה זיק של אור באפילה זו היא דווקא הסכנה הנשקפת לתבל שלנו כעת בשל ההמצאה השטנית שהמציאה אי-פעם רוחו של האדם: הפצצה האטומית שבכוחה להשמיד את כל היקום — היא המרתיעה מפני הרפתקת מלחמת-עולם חדשה, מפני נסיון ליישר את ההידורים על ידי גזירת ה"קשר הגורדי", בחינת "פסיק רישיה" — אף אם ימות. ואם אי-אפשר לנקוט בדרך זו הרי יש למצות את כל הדרכים להידברות ולדו-שיחים; לנסות לפתור בדרכי שלום את הקשיים הנערמים מבחינה חברתית-כלכלית; לחזק את המערכה המוסרית-דתית בתוך החברה האנושית, לגבשה ולהעלותה על פסים של התפתחות שקטה.

גם העם היהודי נכנס למזל של "הידברות דו-שיחים": הידברות עם העולם הנוצרי — ובמיוחד עם הכנסייה הקאתולית; הידברות עם גרמניה שלאחר היטלר; ואנו משכימים ומעריבים להצהיר על רצוננו להידבר עם שכנינו הערביים... אלא שהצד שכנגד אינו מוכן לדו-שיח. ומובן שיש ויש רצון להידברות בתוך העם היהודי עצמו: בין "ספרדים" ל"אשכנזים"; בין יהודים "דתיים" ובין "חופשיים"; בין יהודי ארצות-הברית למדינת ישראל; בין "ציונים" ומחייבי המדינה היהודית מצד אחד למתנגדיה מצד שני; בין הסופרים היהודיים באנגליה ובין הסופרים העבריים במדינה. אף נסיונות אלה שרשיהם בתודעת הסכנה והזמורה הנשקפת לעם היהודי (או לרובו הגדול), שנשאר לפליטה אחת השואה של הנאצים. קיים חשש רציני, כי לאחר מעשי ההשמדה הנאציים מאיימת עליה פיסית ורוחנית ליהדות על ידי איבוד הזיהות המיוחדת, נישואי-תערובת, טמיעה, עד כדי כך שתעבור ותיבטל מן העולם. נסיונות הידברות אלה משקפים את המציאות בחיי החברה שלנו.

אכן העוקב אחרי המתרחש בחברה היהודית ברחבי העולם ימצא כי התעניינותה סובבת על שני צירים — במידה שבכלל דעתה רחבה ורגישה לבעיות העם היהודי והיהדות כהשקפת עולם וכדת, ובמידה שמוכנה היא להיאבק על נקיטת עמדה ברורה, הדורשת מאמץ רוחני: א. הציר האחד: היהדות, ערכיה ומצוותיה — ואיני מתכוון למצוות דתיות בלבד. ב. הציר השני: היהדות מול עולמה של הנצרות — במובן הרחב ביותר של מושג זה, הכולל את עולמה של אירופה-אמריקה על זרמיו הרוחניים והחברתיים; נראה כמעט טבעי כי דעתם של אורחי המדינה היהודית נתונה בראש וראשונה כלפי פנים, למכלול השאלות העיוניות והמעשיות של החברה היהודית שבסביבתנו הקרובה — במדינה, למאבק על דמות היהדות במדינה מודרנית. לכל צד עניין חיוני ביותר להשפיע על דרכי התפתחותה ועל התוצאות שתהיינה להתפתחות זו על תפוצות ישראל. ומכאן אותו שפע של נסיונות הידברות דו-שיחים בפנים בתוך מחנה ישראל. כלומר עיקר הדיונים סובב על הציר הראשון, נושאי הציר השני המצטמצם לנצרות ופוסח על עולם האיסלאם נראים רק באספקלריא רחוקה — ויש להצטער על כך.

אנו עדים לגישושי הידברות בין יהודים לנוצרים ובמיוחד עם העולם הקאתולי, נסיונות שבאו הדים עליהם בכתבי-עת יהודים ולא-יהודים. מסתבר, שהיזמה יוצאת מהצד היהודי, אף כי קיימת גם נכונות מהצד הנוצרי²).

אין באפשרותנו לדון כאן בכל הנושאים הסובבים על הציר השני או אף לרמז עליהם, נצטמצם לכן ומתוך שלל הבעיות נבחר אחת — ודווקא שאלה שלכאורה גבוהה היא אינה מטרידה כעת ביותר: אפשרויות ההידברות עם עולם האיסלאם. אבל אי-אפשר לומר שבגין זה היא חשובה פחות מאחרות; ונהפוך הוא יש בה אספקטים אוניברסאליים, החורגים ממסגרת הצרה של עניינים חולפים. ונשתדל להבהיר לנו אפשרויות אלה על רקע הדו-שיח היהודי-נוצרי.

נושא יחסה של הצרות כלפי היהודים והיהדות מטובך ומורכב ביותר וגורמים רבים הצטרפו לעובדה, כי הוא עלה דווקא אחרי השואה שירדה על עמים רבים, ובמיוחד על עמנו. רגש האשמה מעיק על המצפון הנוצרי, ואסור לנו להתעלם מהעובדה כי מצפון זה קיים היה בעצם ימי הפראות — אצל פשוטי עם דווקא. גורם לא פחות חשוב היא התחושה הברורה, כי רוח הפראות הברברית כפי שנתגלתה אז בכל חזמרתה עלולה להשחית ולהרוס את כל תרבותנו הרוחנית ואי-אפשר יהיה לעצור בעדה לאחר ששיטו אותה בהלק אחד של אוכלוסיית העולם, כשם שאי-אפשר יהיה להגביל ולצמצם את פעולתה של הפצצה האטומית לאזור מסוים, מוגדר ומוגבל.

היה זה יהודי צרפתי ז'יל איסאק (Jule Isaac) שהעלה לראשונה בעייה זו של האחריות ההיסטורית המוטלת על הכנסייה הקאתולית לטיפוח האנטישמיות הדתית-הארסית על ידי האשמת היהדות ברצח ישו לפני האפיפיור פאול השנים-עשר — ברור ללא הצלחה יתרה. אולם מצפוננו של האפיפיור יחנן העשרים ושלושה ציווה לו להעמיד על סדר יומו של המועצה האקומנית במושב ברומא בשנת 1963 את מחיקת ההאשמה בדבר רצח ישו רצח אל כביכול — 'decide' — על ידי העם היהודי, האשמה שהיתה מאז ומקדם עיקר מעקרונותיה ותורותיה של הכנסייה הקאתולית. והיה זה לפני שנה (ב-28 באוקטובר, 1965) שהאפיפיור פאול השישי הכריז על נוסחת הפרשה הפורשת, שנתקבלה לאחר משא-ומתן של שנתיים (1963-1965) בכנס השלישי של אותה מועצה אקומנית, לאחר טישטוש הצעותיה המתונות של ועדת הקארדינאל הגרמני ביאה (Bea). לפי נוסחתה המעורפלת של פשרה זו, דחפו אמנם ראשי היהודים ותומכיהם הקנאים (את פילאטוס) למותו של ישו, אבל אין להטיל את האחריות על מה שנעשה אז ללא אבחנה על כל היהודים שחיו אז ולא על היהודים בזמננו). עם זאת נוסחה מעורפלת זו נראית בעיני רבים בסיס של נסיונות הידברות בין היהדות לנצרות.

ייתכן שמנקודת-ראות צרה אין לאורחי המדינה ענין רב בנושא זה הלכה למעשה. לפי מה שנמסר בעתונות זו היא גם דעתם של חוגים חרדים וגם שמרנים בארה"ב, הטוענים, כי העלאת נושא ההידברות עם העולם הנוצרי-קאתולי על רקע עקרונות דתיים אינה מעלה ואינה מורידה, ומוטב לא להשתתף בוויכוח. ברור שמצד הנוצרי מתלווה לנכונות ההידברות השאיפה — אולי בלתי-מודעת לפעמים — לעשות נפשות לנצרות, ואמנם לאחת הטיוטות של נוסחת ההצהרה בדבר מות ישו מצורפת היתה הקריאה ליהודים לפקוח את עיניהם ולראות את אמיתה של הדת הנוצרית. מאידך יש בין היהודים הרואים בהצלחת ההידברות אפשרות לביעור האנטישמיות (באמת האנטי-יהודיות) הפעילה והסבילה. דעתם היא, כי ביעור

האנטישמיות עלול במידה מסוימת לחזק את היהדות. כשם שמצד אחד תופעת האנטישמיות מחשלת בדרך כלל את החברה היהודית ומגבשת אותה, כן גורמת היא מהצד השני לנטישת שורותיה על ידי יהודים, לעתים דווקא בעלי ערך אינטלקטואלי רב, המנסים לפתור את ה"בעייה היהודית" שלהם בדרכים שונות: בהתכחשות גמורה ובשנאה עצמית, בנישואי תערובת והטבלת הילדים לנצרות. ייתכן — כך סוברים חוגים מסוימים ביהדות ארצות המערב, שעם ביעור האנטישמיות יישמט הבסיס לרגש הנחיתות היהודית וממילא תיעלמנה התוצאות השליליות הבאות בעקבותיהן.

קשה להתנבא מה תהיינה תוצאות נסיונות ההידברות היהודית-נוצרית-קאתולית. ההיסטוריון והסוציולוג יעקבו בדריכות אחרי ההתפתחויות. הם אינם יכולים להתעלם מעמדתם של החוגים השמרניים בבנסייה הקאתולית המרגישים, כי מחיקת האשמתם של היהודים ברצח ישו פירושה הודיית הבנסייה ברצח מיליונים של יהודים במשך מאות רבות בשנים בדרכים שונות בשל עלילה זו, שהמועצה האקומנית החדשה באפסותה. פירושה של המחיקה הכללית היתה הטלת דופי בשורה נכבדה של אפיפיורים, אבות הכנסייה ונסיכיה על שעייניהם טחו מראות את האמת, שנתגלתה למשתתפי המועצה האקומנית בשנת 1965. פירושה של המחיקה היתה קריעת דפים "מוזהרים" מחיי "קדושים" ואנשי מעשה של הכנסייה שהצטיינו בדיפות היהודים. האם אפשר לשים לאל היסטוריה של אלף ושמונה מאות שנה כמעט? הפשרה אינה מטילה גם בזהרם של אלה...

האשלייה מצד החוגים היהודיים והלא-יהודיים המאמינים בתום לב באפשרות של הידברות על סמך הצורת קונצילים היא, כי מייחסים הם להחלטה של אלף שש מאות ששים השלושה כהני דת (נגד מאתיים חמישים; עשר פתקאות לבנות) כח לעקור דעות קדומות ופעולות זרמים חברתיים וכלכליים. אף אם עתידה ההכרזה של 28 באוקטובר 1965 להביא ברסה — שנים רבות תחלופנה עד שהיא תורגש למעשה.

עם כל ההסתייגויות שהוצבע עליהן ההידברות עם העולם הלא-יהודי על רקע כלל-אנושי היא הכרזה, והתעלמותנו מהצורך בו תהיה משגה פאטאלי. העולם אחד הוא החברה היהודית במדינת ישראל דווקא — אף אם זו קטנה וזעירה לעומת אירי עולם — נושאת באחריות מוסרית רבה וגדולה באופן יחסי מאשר משקלה הכמותי. בדין או שלא בדין היא נחשבת לנציגתה הרשמית של היהדות — ייתכן למורת רוחם של חוגים מסוימים בארץ ובח"ל — הן מה"אגף השמאלי", שכולו חולין שבחולין והן מה"אגף הימני" שכולו דת ורוממות ה' בגרנו.

מן האמור ראינו כי ההידברות עם הנצרות על בסיס תיקון אחד מעיקרי-הדת שלה, שגרם לשנאת יהודים עזה היא עניין שהתגשמותו אינה נראית קרובה. קיימים בדת הנוצרית עוד עיקרים (השילוש, משיחיותו של ישו) שאף האופטימיסטים לא מאמינים כי אפשר יהיה לגשר עליהם בין שני המחנות — הנוצרים בצד אחד והיהודים, וגם המוסלמים, בצד שני.

ב. האיסלאם לעומת הנצרות

אולם מה הם הנתונים להידברות בין היהדות ובין עולם האיסלאם — שוב במובנו הרחב ביותר של המושג? אופייני ביותר, כי שאלה זו שאנו נתקלים בה מיד עם צמיחתה של הדת המוסלמית, לאחר מכן עם התפשטותו של השלטון הערבי, שהביעו את דעתם עליה גדולי חכמינו בימי הביניים — שהיתה מנסרת במאה הי"ט, ושדנו עליה בכובד ראש עדיין בראשית המאה העשרים — למעשה כמעט שירדה מהפרק מאז הכרות בלפור והקמת הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. אין זאת אלא כי הסיכסוך הערבי-יהודי, שמלכתחילה היה מצומצם לסיכסוך שכנים ולאחר-מכן התפשט והקיף שבע מדינות ערביות שמנו ב־1948 לא יותר משלושים — שלושים וחמישה מיליון נפש (אין לסמוך על הסטטיסטיקות בארצות המזרח) הסתיר ועדיין מסתיר את העובדה, כי האיסלאם מונה כיום כחצי מיליארד מאמינים (עם ההסתייגות שהובעה למעלה), ועל היהדות כולה — לחתור ולמצוא לשון משותפת עם עולם זה. אף ייתכן כי במצב של מלחמה — לא-מלחמה ולא-שלום השורה זה שמונה עשרה שנה בין מדינת ישראל ובין שכנותיה, על המדינה ועל אזרחיה לשקול בזהירות רבה כל צעד מעשי ואף החיובי ביותר, העלול להתפרש שלא כשורה וכמעט תמיד לשלילה. מבחינה זו עדיין עומדים בתוקפם דבריו של אלי'ג' אחט' (סופר ערבי מפורסם, שחי במאה התשיעית לסה"ג), אשר בקונטרסו נגד הנצרות מנסה להסביר את איבתם של המוסלמים כלפי היהודים, שהיא גדולה מאיבתם כלפי הנוצרים, אף כי אלה האחרונים מסוכנים למוסלמים מהיהודים. לדעתו השנאה בין קרובים ושכנים היא תמיד יותר עזה מאשר בין רחוקים. בני אדם שונאים את אלה שהם מזכירים ושהם דומים אליהם בחולשותיהם. במצב כזה הסיכויים להידברות בין היהדות שאינה חיה במדינת ישראל ובין המדינות המוסלמיות, שאינן שכנותיה של ישראל טובים בהרבה מאשר בין מדינת ישראל למדינות ערב. העולם היהודי אחד הוא, וכשם שאנו כאן רגישים לכל התופעות בעולם הנצרות, מאחר שרוב העם היהודי חי בתוכו, כן חייב אותו רוב להיות רגיש כלפי התופעות בעולם האיסלאם, שאנו נמצאים בתוכו והסובב, סובב אותנו משלוש רוחות העולם עד קצות אפריקה במערב וקצות אסיה בדרום ובמזרח.

הערבים הם מיעוט בעולם האיסלאם. הם עצמם מעריכים את מספרם כעת ב־100 מיליון נפש — מספר מופרז אף אם נראה כערבים את הסודאנים והברברים דוברי ערבית). כלומר אף לפי הערכתם הם אין מספר הערבים עולה על חלק החמישי של כלל המוסלמים בעולם. אבל יש להודות, כי השפעתם גדולה בעולם זה מאשר מניינם, וכן בעולם המערבי, בשל סיבות היסטוריות וחברתיות שאי-אפשר לעמוד עליהן כאן. דעת הציבור המוסלמי בעולם ללא יוצא מן הכלל רגישה לקול אחיהם הערבים-המוסלמים, הפונים אל רגש האחוה, אף אם אינם מזכירים בפירוש את הדת המוסלמית. מנהיגי המדינות הערביות יודעים לנצל זאת אף כי ראשי הממשלות „המתקדמות“ במצרים, בסוריה, בעיראק ובאלג'יריה מנתייגים הסתייגות מחלטת מרעיון האחוזות המוסלמית המדינית ורואים בה הסוואה „ריאקציונית“. טכסיס מדיני זה אין בכוחו לשנות את אופייה של האוכלוסייה במדינות ערב ואף

המנהיגים הערביים „המתקדמים“ אינם חוזרים פחות רוח מוסלמית מאשר קודמיהם לפני מאה שנה או עמיתיהם במדינות „השמרניות“ ובמדינות הלא-ערביות. עבד אל-נאצר, מנהיג הקידמה בעולם הערבי ערך לפני שנים מספר את החאג' — העליה למכה — לכל דקדוקיו ופרטיו כאדוק שבאדוקים בין מאמיני האיסלאם ומחמד. לאחר הסתייגויות אלה הנוגעות למצב מדיני מסויים בין מדינת ישראל ושכנותיה הקיים כעת והעלול להשתנות — ואף יש סימנים שהוא עומד להשתנות, עלינו לבדוק אם קיימים הנתונים ההיסטוריים להידברות יהודית-מוסלמית, או אם יש מכשול בדומה ל„רצח ישר“, שיש לסלקו לפני שניגשים לדו-שיח כן. בעיית היחסים בין היהדות לאיסלאם, בין היהודים בחצי-אי ערב למחמד ובני דורו, בין השלטון הערבי-מוסלמי הכובש ובין היהודים שבארצות המזרח התיכון ימיה כימי האיסלאם עצמו. אפשר להצביע על עדויות ותגובות שונות, חיוביות ושליליות, המשתרעות על פני תקופה של אף ושלוש מאות שנה וברור שאי-אפשר לתת תשובה חד-משמעית ופסקנית. יש בקוראן פסוקים שבהם מאשים מחמד את היהודים במדינה ואת מנהיגיהם חכמיהם בעבירות שונות, ואין ספק, כי פסוקים אלה העכירו את האווירה והרעילו במידה רבה את היחסים בין בני שתי הדתות. גירוש השבטים היהודים ממדינה הרצח של השבט שנתר עדיין בעיר על ידי מחמד ותומכיו הטילו פחד בלבות יהודים רבים. זהו הרקע להתחלת האפוקליפסה, שנוצרה באותם הימים: ... כיון שראה (ר' שמעון בן יוחי) מלכות ישמעאל שהיה בא (!) התחיל בוכה ואומר: לא היינו מה שעשיתה לנו מלכות אדם הרשעה, אלא אף מלכות ישמעאל? מיד נגלה אליו מטטרון שר הפנים ואמר לו: אל תירא בן אדם, שאין הקב"ה מביא מלכות ישמעאל אלא כדי הושיעכם מואת הרשעה... (!).

אכן נתקיימו דברי הנחמה שבחזון זה; השלטון הערבי-מוסלמי, במידה שהיה מושתת על מצוות הדת היה שלטון של יושר והגינות כלפי הלא-מוסלמים. דווקא חובת מס-הגולגולת שנתחייבו בה היהודים והנוצרים הטילה על השלטון המוסלמי ועל כל המוסלמים את האחריות לשלומם ולשלימותם של „אנשי הספר“ (היהודים והנוצרים), הם „אנשי החסות“, שבתשלום מס הגולגולת הוכיחו כי מקבלים הם עליהם את מרות השלטון המוסלמי. לכן מס הגולגולת מעניק להם זכות מליאה להגנה מפני פגיעה בגוף וברכוש.

מבחינה זו אופייני הסיפור המצוי באחד מספרי היסוד של האיסלאם בנוגע לגביית מסים חזוקיים. וכלל לא חשוב אם הוא מתאר עובדה או משקף דעה, שתלו אותה באילן גדול:

„פעם עבר הכליף עומר על יד בית, שבצידו עמד פושטיד עיוור. לשאלתו של עומר לאיזה עם מעמי הספר הוא שייך, ענה העני, שהנהו יהודי ומקבץ גדבות כדי לקנות פת לחם ולשלם את מס הגולגולת. עומר אחזו בידו, הביאו לביתו, נתן לו דברי-מה ואחר שלחו אל שומר האוצר עם פקודה: „שים לב לאיש זה ולדומים לו, כי לא כשורה הוא לבלעם (כלומר לנצלם) בהיותם צעירים ולהזניחם לעת זקנתם. ה„זכאה“ (מס הצדקה) הוא בשביל העניים הנצרכים. העניים הם המוסלמים; אדם

זה הוא אחד הנצרכים מעם הספר". הוא גם שיחרר את העיוור מתשלום מס הגולגולת" (4).

לא למותר להצביע על תופעה המיוחדת אמנם למצרים של שושלת הפאטמיים. באגרות, שמחבריהן ראשי ישיבות מצרים וארץ-ישראל נזכר, כי השלטון הפאטמי היה תומך בישיבות ובחכמים: "... ובעת שהיינו מתפרנסים מצד המלכות לא היינו מטריחים..." (5).

בדרך כלל הסתפק השלטון המוסלמי בהכרתם של ראשי הגולה, כנציגייה הרשמיים והבלעדיים של היהדות ובחופש הדתי, שהתבטא בהכרת הישיבות של בבל. המקורות היהודיים הידועים מאז (סיפורי בוסתנאי, אגרת רב שריא גאון) מבליטים עובדות אלה הן מתאשרות על ידי המציאות של הגניזה וכן על פי עדותן של מחברים ערביים. אבל גם בהכרה זו היה מעשה רב בשביל היהודים, שנמצאו תחת שלטון נוצרי ונבין לרוחם של הנוסעים היהודיים מאירופה הנוצרית, ר' בנימין מטודילה, ור' פתחיה מרגנשבורג, המתארים בהתלהבות רבה את תפארתם של ראשי הגולה וראשי הישיבות בבבל.

באווירה זו נוצרו התנאים להתפתחות המדעים והמחקר. פרח המסחר שלא היה מוגבל בשום איסורים והפליות. היהודים נהנו מחופש תנועה מלא ויכלו להתיישב בכל ארץ ובכל עיר — חוץ מערב הצפונית (ההג'אז) ושתים-שלוש ערים קדושות, שבהן אסור היה להתגורר ליהודים ולנוצרים.

ברור שלא חסרו גם צללים. שליטים מוסלמים היו הראשונים — כל כמה שידוע לנו — שהנהיגו את ה"גיארא", את סימני ההפליה בבגדים, כדי להבדיל בין מוסלמים ללא-מוסלמים. וה"טלאי הצהוב" היהודי בצורת כיסוי ראש שצבעו צהוב מקורו דווקא בארצות האיסלאם. ייתכן שיש לראות חצי-נחמה בעובדה, שגזירה ה"גיארא" פגעה בכל הלא-מוסלמים ושהיו זמנים, שבהן נוצרים היו שואלים מאת שכניהם היהודים את כיסוי הראש היהודי (צבע כיסוי הראש של כל עדה דתית היה שונה). כדי לצאת ללא פחד לרחבה של העיר.

עדות להלכי הרוח במאה האחת-עשרה — דווקא בספרד דווקא בימי של ר' שמואל הנגיד — היא הגאולה המפורסמת "שביה עניה" של ר' שלמה בן גבירול, שהכיר את המצב הן בחלק הארץ שהיה תחת שלטון הנוצרים והן בזה שהיה בידי המוסלמים. והרי בתים אחדים מתוכה:

מחוצים ולחוצים / סובלי מעמם / בזחים וגזחים / נתונים למרמס / עד
אנה יי / אזעק חמס / ולבבי בקרבי / המס ימס / זה כמה שנים / עובדים
למס / ישמעאל כאריה / ועשו כתחמס / זה ינחנו — חה יקחנו / למה לנצח
תשכחנו? (6)

אכן לא חסרו גם תחת שלטון האיסלאם גזירות ושמודות חמורים. אולם אם נשווה את המצב בכללותו: ימי הביניים באירופה ולעומתם בארצות האיסלאם — ההכרעה תהיה לטובת ארצות האיסלאם. בארצות הנוצריות יוטלו על כף המאזניים מסעי הצלב; גירושי היהודים מערים ומארצות; שריפות התלמוד; גזירות רינדפלייש; "המות השחור"; גזירות שמד ועוד צרות שניחתו על היהודים באותן הארצות.

וכנגדן, בארצות האיסלאם: גזירות המוראביטון (Almoravides), שהצטמצמו להטלת קנסות ותשלום; גזירות המייחדים שפגעו באותה מידה במוסלמים, שלא ניאותו לקבל עליהם את עיקרי המייחדים, בה פגעו ביהודים ובנוצרים; ושבתלו בסופו של דבר כעבור דוד — שני דורות¹¹). אמנם היו עוד גזירות במצרים הממלוכית ובארצות אחרות, אבל תוקפן היה מוגבל ובר-חלוף. ואף אם נוסיף עוד כהנה וכהנה הכף תזכרע לטובת השלטון המוסלמי.

ואם נזכור את מעמדם של היהודים באירופה בכללותו: מעמדם כ"עבדי הקיסר" (servi camerae) הזקוקים לזכויות ולרשיונות כדי להתישב בכל מקום, זכיון, שאפשר כל שעה לבטלו, והגורם לתופעה של "חזקת היישוב", צימצום שיפוטם האבטונומי ושל אפשרות ביצוע, הגורם לתופעה של "עייכות תפילה" או "עייכות קריאה בתורה"; והגבלה בדרכי הפרנסה וצמצומה למלוים בריבית; ועוד כהנה וכהנה הרי עלינו להסיק שבהשוואה היו היהודים כמעט בני חורין תחת השלטון המוסלמי¹²).

ג. לאור הנסיון ההיסטורי

נעייף עתה עין על המצב בחמש מאות השנים האחרונות — המקבילות לתקופה החדשה והחדשה בתולדות עמי אירופה. ראשונה נסקור את מעמדם של היהודים בקיסרות העותמאנית-תורכית, ונסתמך על אגרתו של ר' יצחק צרפתי, שעבר לתרכיה וחי בה לפני גירוש ספרד רנ"ב. הרי קטעים ממנה:

... אחי ורבותי אלופי ומיועדי אשכנזים וצרפתים בכל מקום שהם הנה אני עבדכם ואזיכס הקטן יצחק צרפתי ואף כי מעפחתי הצעירה היא מצרפת באשכנז נולדתי ויצקתי מים על ידי רבתי רבני אשכנז נ"ע ושתיתי מי בורס והחיתי בקנני תלמידיהם חבירי אשר היו באמנה אתי גדיים תעשו תישים והמערכת חייבה אותי וגליתי מארץ מולדתי ובאתי פה בארץ תורתמה ארץ לא יחסר בה כל טוב אלקים חשבה לטובה כי למחיה שלחני לי ולכס אם תאבו ושמעתם ויען כי עצמי ובשרי אתם מבשרי לא אוכל להתעלם אך משפטים אדבר תוכחת מגולה מאהבה מסותרת¹³).

לאחר דברי קריאה לעלות לארץ-ישראל דרך תרכיה הוא ממשיך¹⁴):

"... קול ענות גבורה אצרח ואתגבר על הגורמים לנפאס חטאת ואשם שארית בני ישראל היושבים תחת גוי ולא תחת ישמעאל ואף כי לא יבחרו לעלות לירושלים צדק ילין בה... ולו יהיה כפי דבריהם וכפי מחשבותיהם כ"ש וכ"ש שיש להם לבא בארצות האל בחיים ובאהבה כי לנו הכסף לנו הזהב ואתנו הוא נמצא כי פה יש לכסף ולזהב מוצא וכלי זהב וכלי כסף חפץ בגרתיקון ועמלות הכלך והשיראין והסיריקין כי התורגמים יכבדו האדם לפי מלבושיו ומעשיו ויקראו מכבודותיו למלבושיו וכל אלה בקלות ישיגם ישראל ויכול להיות יען כי אין להם עולים ומסים וארנותיות מנדה בלו והלך עליהם לא יוטל והרווחים מחוחים לרבית יש אחרית תקוה והסחורה סחורה היא ונאווה והמזונות לא יוכל למנות ולמדוד השופע והזול לא באלכסון ולא בקרנזול יושבים לבטח איש ואיש כרצונו איש תחת תאנתו ואיש תחת

גפנו וכמה מעלות טובות למקום הזה חזן על יושביו מה שאין כן במדינת אשכנז ובכל סביביו¹⁵).

כאמור כתב ר' יצחק צרפתי את דבריו עוד לפני גירושי ספרד ופורטוגאל (רנ"ב — רנ"ז). ואין להכניס תבן לעפריים ולספר על תפקידה של הקיסרות העותמאנית בימי רעה אלה כמקלט למגורשים ולאנוסים. ידועים הדברים שכתבו ר' שמואל אישק, ר' עמנואל אבהב, ר' יוסף סמברי וסופרים נוצריים, כגון ניקולאס די ניקולאי, על התנאים הטובים שלהם זכו מגורשי ספרד בהיקלטם בקיסרות העותמאנית. ואין צורך להעלות את ימי זוהרה של צפת שבאו לה לאחר שכבשו העותמאנים את ארץ-ישראל.

עם זאת איני יכול להימנע מלהביא כאן קטעים מאגרתם של יהודי שאלתיקיי ששלחו אותה חמש שנים לאחר שפקדה דליקה חמורה את עירם. שבה עלו באש אלפי בתים ואוצרות ספרים ושרושה את בני העיר. הענה עדה זו פונה בשנת 1550 בקריאה ברגשת ואזהרה חמורה אל אחיהם בפרובאנס, ומזמינה אותם לבוא ולהתיישב בתוכם: „והנה כל הארץ לפניכם במיטב הארץ תשבו אחינו. ואם יש בכס אנשי חיל אשר תשק להם עושר וכבוד שבו וסחרקה והאחזו בה (העוה בראשי מז, ו"ז). והענים והאביונים (ישעי' מא, יז) אשר אין להם על מה שיסמיכו, כאן ימצאו מנוח לכף רגליהם אומנות נקיה לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכס ערב ושמש (העוה ישעי' מט, ז) השעבוד והגלות, כי הטה ה' חסדיו עלינו ויתנינו לחן ולחסד ולרחמי' בעיני כל הגוים אשר אנחנו בקרב עד כמעט יקראו לנו שם חדש פדרי ה' (ישעי' נא, יא) לאפס גלות ושעבוד התורגמי עלינו. עם חכם ונבון ראו גם כי ראו בעיני בחנתכם וחממתכם כי לא הצגנו לפניכם אחד מיני אלף מכל הטוב אשר הטיב ה' לנו בגלילות הללו בעושר וכבוד... והנה עדתינו הקטנה בכמות משאר קהלות הקודש, ואם חפץ ה' בנו יביאו אתכם אל הארץ הזאת והינו למחנה גדולה מעלה... לכן אלופינו מסובלי עיון ומעשה אל תחוס עניכים (י) על כי טוב כל הארצות האלה תאכלו ואל נא תיחלו עד בא דבר מלך שלטון ח"ו עליכם לאמר קומו צאו מתוך עמי ותחזק חלילה מצרים עליכם למחר לשלחכם מן הארץ ותשאו את עון כלנו צרות צרורות בשמלתכם על שכמיכם (העוה שמות יב, לד) ולא תוכלו להתמהמה ונמצא שם שמים מתחלל חלילה כאשר קרה בגרוש המר והנמהר ליהודים האומללים הבאים משורש יעקב ממגורשי מבסטיליאה ומפורטוגאל... חזותמים פה שלונקי ר"ח אלול שנת ש"י למורא (תה"ל עו, יב) ¹⁶).

עלי להודות, שאיני מכיר אגרת דומה שנשלחה אי-פעם מארצות הרוחה אל יהודים דוים בארצות המצוקה, ובה הזמנה לבוא ולהתיישב בתוכם. אין זאת אלא תנאי החיים ללא הרגשת עול הגלות, כפי שמציינים הכותבים, הריחו את דעתם ואת לבם!

על מעמדם החוקי של הלא-מוסלמים בקיסרות תעמידנו הפתיחה בפירמן שנתן במארס 1602 הסולטאן מחמד השלישי (1595 — 1603) ליהודים, כדי להגן עליהם מפני עלילות דם, מאחר שפירמאנים קודמים בעניין זה אבדו בזמן השריפה, כפי שנאמר בפירוש בתורף התעודה:

האלוקים, אדון העולם ציוה בקוראן בנתע לאנשי החסות (אהל ד'מה'), עדות היהודים והנוצרים, כי על כלל המוסלמים חלה הגנת חייהם ורכושם, ובמיוחד מוטלת היא על מלכי האיסלאם והשופטים הנכבדים. מאחר שמחובתי לכלכל את מעשי הנכבדים ברוח הדת, בהתאם למצות החוק הדתי הקדוע, חשוב שבמי שלטוני ושארתי הכליפית תחיה כל אחת מהעדות האלה המעלמות לי חראג (מס גולגולת) בשקט וברוחה ותעסוק בעבודתה. איש לא ימנענה מזה ואיש לא יורשה לפגוע בה וברכושיה בניגוד למצוה האלוהית והחוק הדתי של השליח (מוחמד) (").

במלים קצרות וברורות נאמר כאן, כי זכותם של יהודים ונוצרים לחיות בשלום ובשלווה ולהתפרנס בכבוד אינה תלויה בתסדי השליט ולא זכויות שהוא — או שלטונו — מעניקים ולא ברחוב לבם של המוסלמים, אלא במלוי חובתם של אנשי החסות כלפי הרשות על ידי תשלום המס, ופעולה זו מחייבת את הרשות להגנתם. סבורני, שבמאמר, שאינו מיעוד ל"בעלי מקצוע" בשטח ההיסטוריה יש להסתפק בקטעים שהוצאו ולרמוז רק, כי העובדות הידועות לנו על ההתפתחויות במאות הי"ז-י"ח מעידות, שיהי תורכיה חיו בתנאים של רווחה וביטחון לא גרועים מכני דתות אחרות — המוסלמים בכלל זה. אין ספק כי תחושה זו הגבירה את רצונם לחוש לעזרתם של אחיהם בארצות אחרות, בהיותם בצרה.

אמנם עם ירידתה של הקיסרות העותמאנית שוקעת גם שימשה של היהדות האדירה בתורכיה. היתה זו תופעה כללית, שלא היה לה כל רקע דתי או עדתי. אולם דווקא תורכיה החדשה, הלאומית, החילונית של כמאל אטאטורק, זו שניתקה את כל קשריה עם המסורת המדינית-דתית של הכליפות העותמאנית, שביטלה את האלפבית הערבי ועברה לכתב לאטיני, ואף ניסתה לאסור על התפילה ועל קריאתו של המואד'ין בלשון הערבית — תורכיה זו, היא שהנחיתה את המכה המוחצת והמכרעת על כל הלא-מוסלמים שבגבולות מדינתה. הקיסרות העותמאנית המוסלמית, הקוסמופוליטית, היתה סובלנית וליבראלית כלפי כל המ"ל", העדות הדתיות-לאומיות, שחיו בגבולותיה, הכירה ברשויותיהן ובאבטונומיה שלהן. תורכיה החדשה, המודרנית, נעשתה קנאית ולאומנית ובמשך שנים מספר שמה לאל את כל חריותיהן של ה"מל", והפאראדוכס במצב שנוצר הוא, שבתודעת העם התורכי כולו, על כל שכבותיו ובכל תופעות חייו, המונח "תורכי", כלומר בן העם התורכי, קשור קשר בלתי מנותק עם הדת המוסלמית. שום לא-מוסלם — ויהיו אבותיו תורכים לפי לשונם עוד מלפני חמישה-עשר דורות, אלא שהם מאמיני ישו — לא יכונה במונח תורכי — והוא יחשב רק לאורח המדינה התורכית (").

נפנה לתיאור התנאים והיחסים שעוצבו בתקופה החדשה בשטחי האיסלאם שמחוץ לגבולות הקיסרות העותמאנית. באלה כלולות גם שלוש הארצות הברבריות, טריפוליטאניה, תוניסיה, אלג'יריה, שאמנם הכירו בריבונותה של הקיסרות עליהן, אבל מבחינת מדיניות פנים וחץ היו עצמאיות, וכן את תימן, שריחוקה ממרכז השלטון העותמאני העניק מעמד עצמאי למושלם שנשלחו מקושטא. עובדה ידועה ומפורסמת היא, שאין צורך להכריז עליה מדי פעם, כי על ארצות המזרח המוסלמי עברה במאות האחרונות תקופת שקיעה מבחינת תרבותיות,

חברתית וכלכלית, ושבימינו הן נאבקות להיחלץ ממנה ומתוצאותיה. ירידה זו בולטת ביותר אם מעמידים אותה מול ההתפתחויות בתקופה המקבילה באירופה. חוסר שלטון יציב, העדר מינהל יעיל עוד קילקלו את תנאי החיים הקשים של כל האוכלוסיה. מצבם של היהודים היה קשה במיוחד בשל העובדה, כי כמעט בכל הארצות — חוץ ממצרים ובחלקים מסוימים של פרס — הם היו המיעוט הדתי-עדותי היחיד בתוך אוכלוסיה מוסלמית בעלת אופי ואורח חיים אחיד. למעשה "לא-מוסלם" ו"יהודי" היו מונחים נרדפים על כל תוצאות הקלון והבוז, שהיו כרוכות בגזירות ההפלייה בבגדים, שכונות מיוחדות וכו'. אילו היו נוצרים בארצות אלה — היו אותן הגזירות חלות גם עליהם. וההוכחה: המשלחות הנוצריות מארצות אירופה, שבאו אל מארוקו בתפקיד רשמי, דיפלומאטי, מסחרי, לשם פדיון שבויים (תפקיד זה היו מקבלים עליהם מסדרי נזירים), היו נאלצות לגור בשכונה היהודית, וכמעט עד סוף המאה הי"ט ישבו הסוכנים והשגרירים הדיפלומאטים הקבועים של מדינות אירופה ישיבת קבע בתנג'ר, ורק לרגל תפקידם היו באים לזמן קצוב אל בירתו של שליט מארוקו.

האוכלוסיה המוסלמית היתה, ועדיין היא קנאית ונבערת מדעת, ולא קשה היה למנהיגים הלהוטים אחרי השלטון להסית אותה נגד הלא-מוסלמים ולעורר מהומות, שבהם יכלו לדוג במים עכורים ולפגוע בשליט החוקי. במהומות אלה סבלה גם האוכלוסיה המוסלמית השקטה. במקורותינו, שבוודאי אין ליחס להם משוא-פנים, נזכר כלאחר-יד מדי פעם, כי דווקא הקאדים סיכנו את עצמם ועמדו להגן על היהודים — כי כן ניצטוו בקוראן — ולפעמים אף הצליחו והצילו, גזירות שמד ממושכות ואונס בדת ידועים רק על פרס ובפרקי זמן מסוימים גם בתימן.

ספרי המסעות של תיירים ודיפלומאטים נוצרים מאירופה, שנודדו החל מהמאה השש-עשרה לארצות המזרח ובמיוחד אלה שעברו על פני אפריקה הצפונית מלאים תיאורי ההשפלה, הבוז והאי-צדק שמהם סבלו היהודים¹⁰). תיירים ודיפלומאטים אלה רובם ככולם צרפתים ואנגלים, שממשלותיהם פתרו את הבעיה היהודית עוד בימי הביניים, בגרשם את היהודים מארצותיהם. אילו היו נוסעים אלה מזדמנים לארצות אירופה המזרחית, שבהן התרכזו אז רוב האוכלוסיה היהודית, שגורשה מאירופה המערבית והמרכזית, ובעיקר אילו באו לפולין ולאוקראינה... האמונה! אילו היו כנים בלבם ובפיהם היה עליהם לספר על גזירות השמד של ת"יח ות"ט, של ז'לונז'אק וגונטה (במחצית השניה של המאה הי"ח), על עלילות דם, שהיו מתחדשות מדי פעם ושאימתן היתה מרחפת בכל העיריות היהודיות וגדלה במידה שהיו מתקרבים ימי הפסח. הרי עלילה זו לא היתה ידועה כלל בארצות האיסלאם שלא היו בהן נוצרים, ובשטחי הקיסרות העותמאנית היא מופיעה באיזורים מעורבים, מאוכלסים נוצרים, ושוב אילו היו ההיסטוריונים שוקלים עובדות מול עובדות עד המאה העשרים של הפגרומים ברוסיה, באוקראינה ובפולין ועד השואה הנאצית ועד בכלל, ודאי שהיו חורצים משפט יותר אובייקטיבי המבוסס על השוואת המצב בכל ארצות תבל.

ד. בימי הלאומנות הערבית

אמנם עם צמיחתה של התנועה הערבית הלאומית, עם הקמתן של המדינות הערביות בין שתי מלחמות העולם, ובמיוחד לאחר מלחמת עולם השנייה, גשתנה התמונה וזל שינוי במצבם של היהודים בתודעת החברה הערבית — אם כי הם זכו לשוויון מלא בחוקה. אנו עדים כאן לתופעה שבדומה לה ראינו בתורכיה המודרנית. דובר ערבית קלוקלה ובארבארית שהוא מוסלם, היהו ערבי לכל דבר. אי לזאת מצרפים או מצטרפים לעם הערבי ברברים, דוברי להגים כושיים ולשונות אחרות המתהלכות ברחבי אסיה, אפריקה ואף אירופה, ובלבד שהם מוסלמים, שיש להם ידיעה כלשהי בערבית, ומאידך בן אחד השבטים הערביים ברחבי סוריה, שאבות־אבותיו קיבלו את הנצרות עד לפני הופעת האיסלאם בשום פנים לא ייחשב בעיני הערבי־המוסלם כערבי אמיתי ושווה־זכויות. ובודאי לא ייחשב לערבי בן־העדה היהודית דובר־ערבית — וגם הוא עצמו לא יזדהה עם העם הערבי, כשם שמוזדהים בדרך כלל זרבה יהודים השוכנים באירופה, באמריקה או באויסטרליה עם העם שבתוכו הם חיים. העיקרון, שרק ערבי־מוסלם הוא ערבי אמיתי חל גם על המדינות — אינו בר־תוקף לגבי הלבנון, כתוצאה של תנאים היסטוריים, שהשפיעו על התפתחותו. אבל יתר מדינות ערב מתייחסות בחשדנות למדינה, שכמצית אוכלוסייתה היא נוצרית.

אין צורך להסביר כי אין לתופעה זו כל קשר לתיאוריות גזעניות, והיא עומדת בניגוד גמור אליהן. תורת הגזע הערבי הטהור, שניסו להפיצו בחוגים מסוימים בין שתי מלחמות העולם היא פרי דמיונם של גזענים גרמניים, תלמידיהם של גובינו ושל ה. ס. צ'מברליין (H. S. Chamberlain). עשרה דורות לאחר מוזמד היתה תערוכתם הגזעית של הכובשים הערביים ברחבי העולם המוסלמי אינטנסיבית ביותר, במיוחד בחוגים השליטים. חוקרים חישוב ומצאו שדרך משל בעורקיהם של הכליפים האחרונים מבית אומיה שבספרד כמעט שלא נזל דם ערבי²⁰.

לתופעה של הלאומנות הערבית הקשורה בדת האיסלאם והמשפיעה בצינור זה על העולם המוסלמי, שהיא תופעה חדשה מצטרף קו אחד באופיו של הערבי, והוא גאותו השבטית, שהיא ירושה לו עד מימי קדם, שקשה להגדירה במלים ספורות. זהו מין רגש או תופעה של „אתה בחרתנו“ שמלכתחילה לא היה לו רקע דתי כלל, אבל, נתחזק ביותר עם התפשטות האיסלאם. בשביל הערבי־המוסלם היו כל הלא־מוסלמים במדינה הערבית בחינת „אל־חקיר אל־נאפע“ — הנקלה המעיל — כפי שכונה רופאו היהודי של אל־חאכב, הכליף הפאטמי. נוסף על עמדו תחת חסות האיסלאם הרי היו בני המעמד השליט מפיקים תועלת מהיהודי — וזה קבע בהרבה מקרים את מקומו הנכבד בחברה של היהודי הרופא, הבנקאי, הסוחר הסיטונאי — ואף מדינאים נמצאו בין היהודים. אולם כלפי השכבות הרחבות נשאר היחס של בה, שעליו עמדנו. יחס זה עבר ובטל לגבי העדות הנוצריות, שמצאו במאות הי"ט והכ' מגינים אדירים — המעצמות הנוצריות. הוא נשאר בכל עצמתו כלפי היהודים, שלא היה להם מגן טבעי — חוץ מאחייהם — בארצות אירופה. הקמתה של מדינת ישראל הוסיפה עוד שמן למדורה הלאומנית, בהטילה בספק

את נאמנותם של היהודים אזרחי המדינה הערבית. אולם צרה זו באה על פיתרונה עם חיסולם השלם כמעט של העדות היהודיות באותן הארצות, שבהן גדלה המצוקה ביותר.

בבואנו לסכם עתה את האמור למעלה ולהסיק מסקנות לגבי אפשריות הידברות יהודית-מוסלמית יש לומר:

אין בהיסטוריה היהודית בארצות האיסלאם שום נקודה שתוכל להאפיל על היחסים בהווה ובעתיד. אין בעיקרונותיו הדתיים של האיסלאם ובתורותיו שום עיקרון, שצריכים ל"תקן" אותו, כדי למחוק — אם בכלל הדבר ניתן למחיקה — זכרון של פרשיות עגומות מתודעת הציבור.

בעיית "העליונות" הערבית-מוסלמית כלפי שכניהם היהודים בארצותיהם, באה על פיתרונה: אין כמעט יהודים ברוב הארצות הערביות ודבריו של אל-ג'אזאטי, שהזכרנום למעלה, על השנאה לזר הקרוב-הדומה, בטל תוקפם ממילא.

נותרו בעיות כאובות של ההווה — והעבר הקרוב. בוודאי שאלה מכבידות על הידברות ועל "דו־שיחים" על שלום ושיתוף-פעולה — שהיא יותר הימנעות מפעולות להכעיס, כדי להביא לארגעה, שסופה שקט. חובה לומר, כי בשטח זה יש בכוחה של היהדות בחו"ל לפעול בדרכים שונות כדי להכשיר את הקרקע לפחות לדו־קיום בשלום.

הערות

- (1) עיין אבן ח'לדון, אקדמות למדע ההיסטוריה, בתרגומו של ע. קופלביק, שיצא זה עתה במוסד ביאליק (ירושלים, תשכ"ו), עמ' 10; ובתרגומו של Franz Rosenthal, The Muqaddimah עמ' 17.
- (2) עיין דרך משל: תפוצות ישראל, שרות ידיעות על חיי היהודים בעולם (י"ל בישראל ע"י הוועד היהודי-אמריקני) שנה ד, חוברת ה (מאי, 1966), עמ' 20-17; Les nouveaux cahiers (רבעון היוצא בפאריס בחסותה של כ"ח) חוברות 1 4 (שנה 1965), 5 (שנה 1966) במאמריהם של ג' ישראל, ל. לנדא, ל. לארשה.
- (3) שני חבריה של ועדת שלושה זו היו הכמרים י. אסטרייכר וג. באום (יהודים משומדים) — מומחים לאנטישמיות הנאצית, בדומה ליו"ר הוועדה.
- (4) אני מסתמך על הנוסח שפירסם ל. לנדא, Les nouveaux cahiers חוברת 4, עמ' 7.
- (5) נקודה זו דאווה לריון מעמיק, שאין מקומו כאן.
- (6) לפי הערכתי המבוססת על מספרים מלפני שנים עשרה שנה שב- Annuaire du Monde Musulman (1954) בתוספת של ריבוי טבעי, חיים בארצות אסיה כ-20 מליון ערביים ובארצות אפריקה 62 מליון ערביים ודוברי ערבית.
- (7) נסתרות ר' שמעון בן יוחי, בהוצאת א. יעללינעק, בית-המדרש ג, עמ' 78.
- (8) אבן יוסף יעקוב, כתאב אל-ח'ראג, עמ' 71 (הירשברג, בצל האיסלאם, עמ' ל).
- (9) עיין י. מאן The Jews in Egypt and in Palestine ב, עמ' 40 ועמ' 70; ועיין גם בתעודה, שפירסם ש. ד. גויטיין JQR ס"ח מד (1953/4) עמ' 303 שו" 30 ובהערותו לזה שם, עמ' 304.
- (10) עיין שירי שלמה בן גבירול, מהד' ביאליק-רבניצקי ב, עמ' 20.
- (11) על פעולות ה"תמיז" ("טיהור") שנערכו אז בקרב המוסלמים במארוקו ושבהן נהרגו עשרות אלפי אנשים יש לנו עדויות נאמנות מפי הביוגראף של שני ראשי התנועה, מייסד כת המייחדים ותלמידו-יורשו, שהיה חברם לגשק.
- (12) ברור שבמאמר קצר אפשר רק לרמוז לראשי הפרקים שבנושא זה, שבו נאבק המחבר זה שנים. החוברת "בצל האיסלאם", שיצאה בהוצאת עליית הנוער (ירושלים תשי"ד) היא נסיון להציע בצורת השווה לכל נפש את האורות והצללים שבשלטון זה. ובכוחה בחרתי במילה "צל", כי משמעה חיובי ושלילי בלשון העברית.

ימים נוראים בניו-יורק

מאת יהודה עמיחי

הנעתי פי אמרו לי, שלא פמשורר, בפרוסקט
ניו-יורק ארץ טובה לאדם להתגרש
מעצמו להשיג גט ממי שהייתי.
ההנועה מהירה כאן, בתי הדין
מהירים והשכחה מהירה מכל.
חג הזפרון יהיה לי לחג השכחה
ועוד לפני פל-נדרר
אני רוצה להתיר את פל נדרר, לא ירקדו לפיו.

13) א. יעלינעק, קונטרס גורות תנ"ו ואגרת — ר' יצחק צרפתי, ליפסיא תד"ר לפ"ק, עמ' 20.
14) על הרקע לכתיבת האגרת ועל אחת ממגמותיה עיין י. פראור, ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, יד, (תשי"ח) עמ' 17-24.
15) כנ"ל (בהערה 13) עמ' 21.
16) י. לב, REJ טו (1887) עמ' 272-273.
17) עיין א. הד, עלילות דם בתורכיה במאות ה"טו והט"ז; ספונות ה (תשכ"א) עמ' קמ.

18) ב. לואיס (B. Lewis) ניתח תופעה זו בספרו *The Emergence of Modern Turkey* פעמים אחדות; עיין דרך משל עמ' 8, 15 ובמיוחד עמ' 351.
19) מרובים הסיפורים על מעמדם הנקלה של היהודים בארצות האיסלאם, ועל הצורה שבה עליהם לעבור על פני מיסגדים וכדומה. סבורני, שכל יהודי יליד אירופה המזרחית יוכל לספר עובדות דומות מימי נעוריו. ואינני יכול להימנע מלספר מעשיה ששמעתי לא פעם בימי ילדותי. מעשה בפרץ ("פאן"), שהסתתר בימי מהומות שפרצו בכפרו מאחורי תנור אפייה בביתו של היהודי חוכר הי"ש שבאחוזתו — מפחד האוקראינים. אותה שעה ניגש היהודי למסור משהו לאדוניו, ושכח להסיר את הכובע מעל ראשו בדברו. תגובת הפרץ היתה: "יהודי! הכובע!" אף כשסכנת חיים ריחפה על ה"פאן" — וגם על היהודי שהסתירו — לא שכח זה כי הוא האדון!
20) זכורני כיצד הפרופיסור שלי לספרות הערבית באוניברסיטה של ווינה, שהיה לאומני גרמני, ניסה פעם להוכיח, כי הערבים-הבדווים, החיים עדיין במדבר ערב הנם אריים כחול-עיניים ובהירי שער. הוא הסתמך על עדותה של איוו לידי מאנגלית, חובבת סוסיגנז ערביים, כלומר אשה שחוש הגנז מפותח אצלה, שראתה ערביים כאלה במסעה במדבר ערב. ידוע גם, שהמופתי הירושלמי קנה את עולמו אצל הנאצים על כי היה כחול-עיניים.

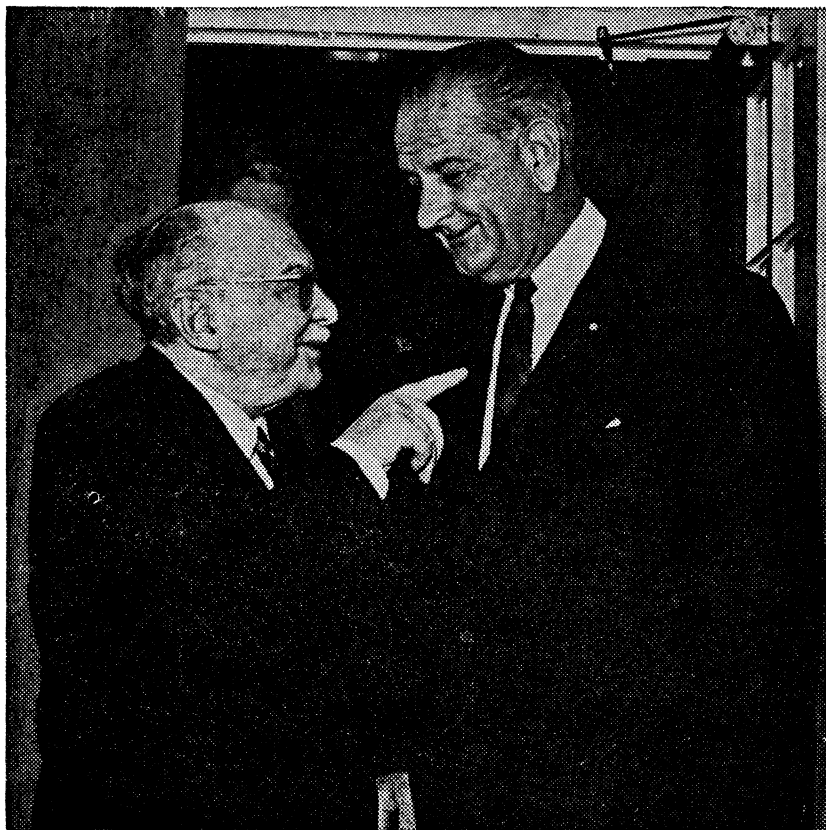
זלמן שזר

(לביקור הנשיא באמריקה — פרקים מעבודה)

מאת א. ר. מלאכי

א

ימי אורח, ששון ויקר, כבוד וגדולה היו לנו הימים שנשיא ישראל ר' זלמן שזר עשה באמריקה. מסעו על פני מדינות אמריקה הלאטינית, היה מסע-פאר

נשיא ישראל, זלמן שזר, מחתיק שיחה עם נשיא ארצות-הברית, ליינרן ג'ונסון

ונצחון למדינת ישראל. וביקורו באמריקה כארח נשיא ארצות-הברית, ל. ג'ונסון, הוא מאורע גדול במדיניות העולמית ומאורע תרבותי רב-ערך ליהודי אמריקה.

משנת תרפ"ו, ביקורו הראשון של שזר באמריקה, ועד ביקורו זה, האחרון, זכינו לקבל את פניו כמה פעמים. גתרשמנו מאישיותו המזהירה ותתלהבנו מנאומיו הסוערים, נשאנו עמו על כנפי חזון והוקסמנו מברק רעיונותיו. הוא בא בפעם הראשונה לאמריקה כחבר מלאכות מגבית ההסתדרות, הוא כבר היה כשלוש שנים תושב ארץ-ישראל, מעורכי "דבר" וממנהיגי ההסתדרות הפועלים, ויצאו לו מוניטין בארץ ובגולה כסופר מזהיר ונאם חוצב להבות. רושם ביקורו הראשון חי שנים רבות בלב העברים בניו-יורק. צעירים היינו וצעיר היה גם רובאשוב, והוא תוסס, מלא התלהבות ומצית מאישו את הלבבות ומחמם את כל הקרוב אליו. כשליח ההסתדרות מילא אז שזר תפקיד גדול, אבל לנו — הסופרים העברים באמריקה — היה יותר מזה. היה בעינינו כשליח דורות, סופר וחוקר עברי שנושא חזון דורות וחלום דורות בחובו, שמתחקה על העבר והאתמול ובשורת המחר בפיו.

חרויתם בלבבות גם ימי עשותו באמריקה בימי הגורל לעם ישראל — ימי המשא-ומתן בארץ על יסוד מדינת ישראל וההחלטה על תקומת המדינה. הוא היה חבר הוועדה המדינית של ההנהלה הציונית במשא-ומתן זה, ואך נתקבלה ההחלטה בקעו ממעמקי לבו מילי נחמה, חזון-גאולה העידוד לגאולה, פרצו המילים באון וכגיצים ניתזו במאמר שנכתב ב"פלושינג מידאו, ניו-יורק, ט"ז כסלו". שם המאמר: "כי בא היום", שיש בו משום הכרות בשורה לעם. המאמר נדפס בגליון "הדואר" שהיה מוקדש לתקומת מדינת ישראל (הופיע בכ"ב בכסלו, תש"ח). וכך זכתה העתונות העברית באמריקה שמעל עמודיה יישמעו דברי נשיא המדינה בעתיד על חזון המדינה והגאולה. פתח שזר את מאמרו באמרות משורר תהלים, דוד מלך ישראל (תהלים, ל', י"ב): "הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי". דלג על "ותאורני שמחה", כי עוד בשקו ובתעניתו ישב, אבל — "הנה נפל עתה מעל עמי שק אבלו, שק אבל הדורות, הנה נפל ולא יוסיף לעטפני עוד". בכי דורות וששון-דורות נשמע ומאמר זה, שכתוב היה באש שחורה על גבי אש לבנה — מנשר של מי שנועד להיות הנשיא השלישי בבנין הבית השלישי. באותו מאמר גם יכתוב על יעוד המדינה ותעודת העם בתקומתו המדינית: "כי לא שררה ניתנה לנו, — משימה זוטלה: הגדולה במשימות אשר אי-פעם הוטלה על דור בישראל. ושלב ראשון משימה: לקבץ נדחי ישראל ולהשרישם במדינתם המוקמת".

כי אל נדחי ישראל ערג שזר עוד בראשית צאתו כסופר, כעסקן וכמנהיג. הוא חקר שרשי נידחים וסבב ארצות, ביקר תפיצות, נאם ועשה תעמולה, הקים במות-ספרות ואיחד כוחות. עוד לפני תקומת המדינה כבר היה מעין שגריר של התנועה הציונית-הסוציאליסטית ועשה נפשות לציונות ולבנין ארץ-ישראל גם בין יהודים וגם בין אומות העולם. הוא השפיע בנאומיו הסוערים, בשלהבת נפשו ובפשטות אישיותו. כמה מן הסגולות שמנה שזר בסוקולוב כסופר ומנהיג, וכאחד מקברניטי "הפוליטיקה העברית החדשה", אנו מוצאים גם בו. ובציוני דרכו הפוליטית והתרבותית מימי פועל-ציון ועד תקומת המדינה, בהטיפו לגאולה וקושר קשרים מדיניים, ראינו אותו לא פעם בדמות דוד הראובני ושלמה מולכו גם יחד. שזר הטיף לגאולה וחינך לגאולה. ועם הקמת המדינה שימש שר-חינוך והיה ראש המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה וגם יושב-ראש הנהלת הסוכנות

היהודית. וכך קשר באישיותו ובמעשיו, עד עלותו לכס הנשיאות, את מדינת ישראל והתפוצות ועסק בקיבוץ נדחי ישראל ועלייתם לארץ אבותינו. בביקורו זה זכתה יהדות אמריקה לקבל את פני שזר כנשיא ישראל ולחנות אותו בהדרו ובכל תפארת גדולתו. «מלך ביפיו תחזינה עיניך, תראינה ארץ מרחקים», פסוק זה בישעיה (ל"ג, י"ז), וכפירושו של רש"י: «תזכה לראות מארץ מרחקים על כך בהדר גאונו», עלה בזכרונו בעת שראינו את כבוד המלכים שחלקו לנשיא ישראל בוואשינגטון ובניו-יורק, אורחה הגדול של ממשלת אמריקה היה, ואורחה החביב של יהדות אמריקה, קיבלו אותו בכבוד גדול ובחביבה רבה יהודים מכל החוגים והשדרות, נדחקו המוני העם לראות את פניו בצאתו מבית-הכנסת שבו התפלל ביום השבת, וצבאו על דלתות בית-מלוננו להציץ בפניו. ושזר הנשיא התנהג באותה עממיות, פשטות וענוות-רוח כביקוריו הראשונים: הסביר פנים והאיר פנים לכל אחד. הוא היה אותו שליח ציון כבימי ביקוריו הראשונים שבא לכאן לשם מגביות ותעמולה, לעודד ולחמם את הלבבות; אותו ה"משולח" המיסטי לכמהי גאולה, כפי שהיינו רואים את שזר בהתגלותו אלינו — משולח של דורות, והוא כסנה בוער באש לא-אוכלה, וכל הניצוצות של אסירי-גאולה

נשיא ישראל עם ראש העיר ניו-יורק, ג'ון לינדסי

ושותריי-גאולה מהאר"י וגוריו, החסידות וההשכלה עד הס והרצל התלכדו בנאומיו לשלהבת אחת; אותו שזר שבתוך עמו יושב ועם אחיו הסופרים יתרועע, כך חלק נשיא ישראל מכבודו להרבי מליובאביטש והלך להקביל את פניו, וכך ביקר את מערכות העתונים האדיים, כנוהגו מימים ימימה בבואו לניו-יורק, וכך קיבל סופרים במלוגו וטילפן לסופרים בבתיהם ושח אתם באינטימיות ובלבביות רבה והזמין משוררים לביקר בישראל. ביקורו של הנשיא והסופר שזר הוא איפוא מאורע תרבותי רב-ערך ליהדות אמריקה.

זכה שזר לכתר תורה וכתר מלכות. ש. ביקל השכיל מאד בקראו את מאמרו על שזר, ב"טאג מארגען-זשורנאל", שניכתב לרגל ביקורו באמריקה, בשם "שני כתרים". ויש להוסיף גם כתר שם טוב שעולה על כל הכתרים, כפי ששנינו באבות ד' י"ג: "ר' שמעון אומר... וכתר שם טוב עלה על גביהן". שמו הטוב של שזר הלך לפניו בכל תפוצות ישראל, ועיטרו אותו בעטרות עוד לפני היכרתו לנשיא ישראל.

ב

איש חב"ד שינק משדי חב"ד, התרפק ועודנו מתרפק על חב"ד והנהגה בתורת חב"ד, תלמיד חכם שלמד הרבה ויגע הרבה בתורה ובחכמת ישראל; למד בשיבות ולמד באקדמיה לחכמת ישראל מיסודו של הברון דוד גינצבורג בפטרבורג ולמד באוניברסיטות פרייבורג ושטראסבורג, ושימש את גדולי חכמי הדור (ד. גינצבורג, שמעון דובנוב, בוקי בן יגלי, נובק חימל) תלמידו של בורוכוב בתורת הציונות-הסוציאליסטית, וממשיכו — במידה ידועה — בחקר ספרות אידית; חכם וסופר מחונן בכמה סגולות ותכונות-נפש; חוקר היסטורי מעמיק וחותר לשרשים, שהפיץ אור על נסתרות ותעלומות וסופר מזהיר בשלל צבעיו וגווניו. שזר מצטיין בפובליציסטן האסיאטיסן, ממואריסטן ומשורר. במסותיו והערכות אישים, שיש בהן מכשרון מספר, מהתיאור והשיחה השוטפת, אפשר לראות איזה דמיון בינו ובין סוקולוב. לא הושפע מסוקולוב, אבל נתבשם מריחו. שזר הוא רב-גוונים אבל לא איש המקצועות כסוקולוב. הוא איש הכשרון, כשרון שמתחלק לכמה ניצוצות. בעצם הוא פייטן ומשורר. משורר בחרחים ופייטן בפרחה. יש בשזר מוזיגה של מחשבה ורגש, ובחקירותיו ההיסטוריות יש מרטט הפייטן והמית המשורר, ערגת נפש וכמיהה לגאולה. ולא לחינם ניתפס שזר עוד בראשית דרכו כסופר וחוקר לחקר השבתאות הפראנקיסטים, תנועות שבשרשיהן היה מיסוד הגאולה. שבתי צבי ומשיחי השקר משכו את לבו לא מפני הרומנטיקה והמסטיות האופפת אתם, כי-אם מפני שראה בהם אסירי-גאולה ודוחקי-הקץ שחפצו לנתק את כבלי-הגלות, עוררו לגאולה ויצרו תנועות-גאולה. השם שבתי צבי נודע לו מהיותו עוד ילד רך ולא מתוך "מאורעות צבי" וסיפורים אודים על נביא השקר וסופו, כי-אם בקשר עם אישיותו של הרצל התנועה הציונית שיצר. מתנגדי הרצל והציונות המדינית, הן החרדים והן המתבוללים, טענו שסופו של הרצל יהיה כסופו של שבתי צבי התועה המתעה. לא קרא שזר הילד את אשר כתבו מתנגדי הרצל, עליו בעתותים, והשוואותיהם את התנועה הציונית לתנועת שבתי צבי, כי אם מתוך שיחה בין אביו ובין ר' מנדל, אחד מחשובי עיירת מולדתו, הגיע אליו

השם שבת צבי. במסתו היפה, "שבת צבי בילדותי" בספרו "כוכבי בוקר", שבה יתאר באמנות את האוירה שאפפה את העיירה אחרי הקונגרס הציוני הראשון, את הנוהים אחרי הציונות ומתנגדיה, הוא מוסר גם את השיחה בין אביו שנטה לציונות ובין ר' מנדל המתנגד, שנכללה בדיאלוג זה:

— ר' מנדל, האמינה לי, כשאני שומע את מיסאל שי' הרביץ, ששב מהקונגרס מבול, מספר על אודות ד"ר הרצל, הרי זה כאילו שמעתי את מורה-ההוראה שלנו מדוברובנה, בשבו מליבביץ', לאחר ימים נוראים, מספר על המהר"ש. — ואני אומר לך, ר' ליב, — התעכב ר' מנדל בהילוכו, הרים ידו והזהיר אוהרה רבת משמעות באצבעו — על דבר אשר כזה אין דנים אלא על שום סופו, כי הדבר חמור מאד. והלואי ולא אחטא בשפתי, עלול סופו של ד"ר הרצל להיות כסופו של שבת צבי".

אינני מביא את המשך השיחה שיש בה משום לימוד על יחס אבי שזר לציונות ולהרצל נביאה, ההסביבה בה גדל הילד שזר, שבחלקו נפל להיות ממגשימי הרצל, ממעצבי מדינת ישראל ומנשיאיה, ואני מביא את דברי שזר בהתחלת מסתו זו: "מאז התחלתי להתחקות על פענח סודה של תנועת שבת צבי והדי עקבותיה בקורות עמי, שאלתי את פי זכרוני לא פעם, איך הגיע אלי בעיירתי, עוד לפני קראי בספרים, שמע שמו של ש"צ? באיזו מסיבות הגיע ובאיזו נעימה? ולא יכולתי להשיב לי דבר. — — — עד אשר ברגע נפש אחד צפה השעה הראשונה היא בזכרוני כאשר היתה". היתה שיחת אביו זו עם ר' מנדל, שבה העלו את שמות הרצל ושבת צבי בנשימה אחת, דחיפה לחקר תנועת שבת צבי ותנועת העלייה של ר' יהודה החסיד צמאות-גאולה כתנועה הציונית של הרצל.

ג

נ"ו שנה עובד שזר בספרות, עובד בחריצות ללא ליאות, וללא-הפסקה מאות-מאות מאמרים העלה עטו, חיבר (יחד עם מ. סולובייטשיק) את "תולדות בקורת המקרא" — ספר ראשון של תבנית רחבה לספרים שיקפו את מקצוע חקר המקרא: כתב פובלוציסטיקה ודברי-פולמוס, מאמרי-הגות ומחקרים בחכמת ישראל, מסות והערכות, זכרונות ושירים. הוא תירגם וערך עיתונים וכתב בעברית, אידיש, רוסית וגרמנית. רק חלק קטן מיבולו נאסף וכונס בספרים. עד כמה שידוע לי, אין גם ביבליוגרפיה של יצירות שזר ושל הספרות עליו. בראש ספר היובל לכבודו שיצא להולדת השבעים שלו, בעריכת יצחק בן-צבי, ומאיר בניהו (ירושלים, תש"ך), אמנם באה רשימת מחקריו על התנועה השבתאית ותנועות משיחיות, שפירסם בעברית, רוסית וגרמנית, וחבל שאין ביבליוגרפיה מקיפה של כתבי שזר, חסרונה מודגש, אם כי במקצת מילא זה א. מנדל בספרו על שזר, שבו קבע פרקים ליצירתו, ומסר את תכנם של כמה ממאמריו ומחקריו, הקורא מקבל מהם מושג ממשותו הספרותי של שזר.

כסופר התחיל שזר כפובליציסטן, קורא אידיש, אולי תהיה להם הפתעה העובדה שמאמרו הראשון של שזר בדפוס היה באידיש ונידפס בכתב-עת אידי באמריקה, "דאס נייע לעבן", שיצא בעריכת זשיטלובסקי, שם המאמר: "על-אודות

איחוד" ("לשאלת התאחדות המפלגות הלאומיות-סוציאליות שלנו"). המאמר נכתב בשנת 1909 ונדפס בשתי חוברות (מרץ, אפריל, 1910). המאמר הוא פולמוס עם חיים זשיטלובסקי שניסה להוכיח שאין "תהום עמוקה" בין ה"בונד" ו"פועלי ציון", ויש צורך ויכולת להרחיב את תכנית ה"בונד" לתכניות ה"סרפ", ה"סוציאל-דימוקראטים" ו"פועלי ציון", לשם ייסוד טריטוריה והגשמתה בארץ-ישראל.

המאמר כתוב בכשרון ובשנינות, אבל לא בנצחנות פולמוסית. הסופר כיוון ביחוד להבהיר ולהסביר, לנתח את הזרמים וכיווני המפלגות השונות בתנועת המהפכה ברוסיה, וחלקנו אנו בתקופת "סער ודחף" זו; התקוות שתלו ברחוב היהודי במהפכה ובמלחמת השיחור, והאכזבות והיאוש שבאו עם כשלון המהפכה ומפלתה. קצר המקום במאמר זה להרחיב הדיבור על מאמר זה, ראשית אנו של שזר בספרות שבו נגע בכמה בעיות שרחפו אז בחלל העולם היהודי כשאלת ההגירה, הטריטוריאליזם של זאנוויל, שאלת העלייה לארץ ישראל (שזר עדיין כזשיטלובסקי, משתמש במלה "פאלעסטינא" במקום ארץ-ישראל) ושאלת איחוד המפלגות ויצירת מפלגה פוליטית אחת, שלשמה כתב שזר את מאמרו זה על כולו. ערך היסטורי למאמר מפאת נושאו, וערך ספרותי מצד הרצאתו. הוא כתוב ברעננות ומלא תסיסה ורעיונות של יציאת-גלות וחדוש חיינו בטריטוריה יהודית; בעבודה התרבותית ופריחת-ספרות ואמנות יהודית; ובעבודה הפוליטית-לאומית בגלות. הוא מסיים את מאמרו: "העבודה הטריטוריאליסטית המידית בארץ-ישראל התרבותית הרחבה והעבודה הפוליטית-לאומית בארצות הגולה — יניחו את היסוד למפלגה חדשה — התאחדות פועלים יהודים-סוציאליסטיים במפלגה עולמית".

במאמר זה כבר רואים את שזר בכשרונו הספרותי-פולמוסי ותפיסתו את זרמי הזמן מתוך שקף היסטורי ושטף המאורעות עושי ההיסטוריה. הוא דיבר על ארץ-ישראל לאור מהפיכת הטורקים הצעירים והאפשרויות להגירה יהודית גדולה, השקעת הון ופריחת תעשייה ומסחר. לא היה שזר במאמרו זה שולל הגלות, אחרי שדיבר על פוליטיקה יהודית, אבל גם לא היה ממחיבי הגלות. הוא רק הוכיח את התנוונותם של חיי היהודים בגלות, וגם הביא חרוז מ"דאס לעצטע ווארט" של ביאליק: "דאס איז א קבר, נאר באגראבן זענט איר דארט לעבעדיקערהייט" ... (בעברית: "קבר יותן לכם, אולם אתם חיים תהיו קבורים בו". תרגום אהרן צייטלין: "שיריו האידיים של חיים נחמן ביאליק", עמוד 35).

מאמרו האידי נכתב בפטרבורג ונדפס בניו-יורק, ואילו מאמרו השני כבר כתוב עברית והוא דן לא בהווה, כי-אם "על הנצחיות שבעבר" — זה שם המאמר, שנדפס ב"אחדות" הירושלמית, כלי-המבטא של "פועלי ציון", ושזר עושה אז בארץ, מתהלך ברחובות ירושלים ונושם את אוירה, ובעזבו את עיר הקודש הוא נוסע אל הגליל, לכנרת; ועובד כפועל חקלאי בקבוצת מרחביה.

בשובו לרוסיה פירסם עוד מאמרים אחדים. ובאותו זמן מתחילה לענין אותו דמותו של שבתי צבי, והוא נזקק לחקר תנועת השבתאות והפראנקיסטים. התחיל ברוסית בערכים על שבתי צבי ויעקב פראנק באנציקלופדיה הרוסית-עברית, במחקר לתולדות השבתאות בפולין ומאמרי-בקורת על ספריהם של דוד כהנא ויקותיאל יהודה גרינוואלד שנידפסו ב"יבריסקאיא סטרינא". בעברית מתחילה

עבודתו בשדה חקר זה במאמרו "סופרו של משיח" (לתולדותיו של שמואל פרימו. מזכירו של שבתי צבי), שנידפס ב"השלח" כרך כ"ט (חוברת קס"ט; תמוז, תרע"ג, עמודים 36-47).

הנושא היה מקורי ושם המאמר "סופרו של משיח" גירה. מקורית היתה גם גישת הסופר הצעיר אל הנושא. בתנועת שבתי צבי לא הירכו לטפל בספרות העברית החדשה. עסק ביחוד בזה דוד כהנא ב"אבניו", שנדפסו בשנות השבעים ב"השחר", שבהם אסף בשקידה רבה את החומר לתולדות המקובלים, השבתאים וספיהיהם. ספריו נכתבו במגמה ידועה ושמותיהם "אבן נגף", "אבן התועים", ו"אבן אופל" מוכיחים על יחס כהנא למקובלים ושבתיים וגישתו לחקר תולדותיהם, תורתם והשפעתם על העם בתקופות סוערות בחיי האומה. הוא גם שאב הרבה מגרץ, סמך עליו וניגרר אחריו בהשקפותיו הרציונאליסטיות על המיסטיקה היהודית. כהנא המשיך במחקריו, ועוד ב"השלח" פירסם מונוגרפיה "אמת ליעקב", בה יצא להגן על ר' יעקב עמון ונלחם עם ב. צ. כ"ץ שבמאמר על עמון ב"השלח" הצדיק את ר' יהונתן אייבשיץ בריב יעבץ עמו. לפי כהנא, צדק יעבץ בהאשימו את אייבשיץ בשבתאות.

אם פחות או יותר התענינו בפראנקיסטים (נגע בהם סוקולוב לפעמים בעטו, והוא גם תירגם את ספרו של קרויזרר כתשורה לחותמי "הצפירה"), לא היתה השבתאות נושא בספרות העברית החדשה, הלאומית, אם כי חכמי ישראל היו מזמן לזמן מטפלים בזה, מגלים תעודות מפיצות אור על התנועה השבתאית (גם ברנפלד הדפיס תעודה לקחה מספר "אברהם אוכיר" לר' אברהם פאלאגני, תדפסה ב"קובץ על יד" של "מקיצי נרדמים"). באותה שנה ששזר פירסם את מאמרו ב"השלח", יצא על-ידי "מקיצי נרדמים" הספר "עניני שבתי צבי", ספרים ומגילות-עפות שאסף אהרן פריימאן מכתב-ידי ודברי-דפוס "אשר יתנו לנו מושג נכון מהתשוקה העזה שהתעוררה אז במתנה העברים להאמין במשיח השקר ובנביאיו אשר חזו להם משאות שוא ומדוחים ורוח החיה נוססה בהם לגלות לנו תהלוכות המריבות אשר נתעזו לרגלי השערוריה הזאת בעצם תוארם ותקפם" — דברי פריימן בהקדמתו. הוא גם קרא את אברהם מיכאל קורדונו ניכל ואת המאמינים בשבתי צבי — תועים. ובאותה שנת תרע"ג יצא על-ידי "מוריה" הכרך הראשון של "תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים" של דוד כהנא, שבו נכנס הספר "אבן התועים" שנדפס ב"השחר" תרל"ג, ובתקופה של ארבעים שנה לא בא שום שינוי בהשקפת סופר וחוקר זה על שבתי צבי ועל תלמידיו ומעריציו התועים.

במחקרו של שזר היה משום שינוי-ערכים ביחס לתנועת שבתי צבי. גישתו למחבר אמנם היתה גישת חוקר אובייקטיבי, חוקר תלמיד-חכם, שהאמת נר לרגליו והוא רוצה למצוא פתרון לשאלה מדעית מסובכת — מי היה שמואל פרימו מזכירו ואיש-סודו של שבתי צבי — ה"סופר הגדול של המלך המשיח", כפי ששזר מביא, בהתחלת מאמרו, מאחד המקורות על שבתי צבי. חוקרי שבתי צבי — ורובם לא היו אובייקטיבים — לא ידעו לקבוע בדיוק, כי לא תרי שמואל פרימו היו, אחד נושא כליו של שבתי צבי, התעמולן הגדול שלו, מנשא את שמו כמלך המשיח, ו"כותב חותם בחותמו של מלכו כפירות לכל גלילותינו, שאסור לשומעם

וראוי לקרוע עליהם". כפי שכתב ר' יעקב ששפורטש, הלוחם הגדול בש"צ ומאמיניו, ב"קיצור ציצית נובל צבי", ואשר גרץ מתאר אותו כ"איש מזימות ובעל תחבולות". ושמואל פרימו השני היה רב באדריאנופול ומחבר ספרי שאלות-ותשובות וספרי דרוש. במבוכתם לא חפצו ולא יכלו חוקרי תנועת שבת צבי לזהות את פרימו הרב עם פרימו סופרו של המשיח, וגרץ גם הזהיר שלא להחליף אחד בשני. אולם שזר הוכיח ששני שמואל אלו הינם אחד. ולא רק סתר את כל בנינו של גרץ והתיר את פקיעת המבוכה, כי אם האיר על גלגולי אישיותו של פרימו, שבנעוריו היה סופר-שופרו של שבת צבי, ואחרי המרת המשיח, נתאכזב בו, עזב את התנועה, ולעת זקנתו היה רב ומרביץ תורה באדריאנופול. בבקיאות ובתריפות, בבדיקת המקורות, בעיון בשאלות ותשובות מבני דורו של פרימו, מתעודות על שבת צבי שבהן נזכר שמו של פרימו בפירוש או ברמז, מסורות אגדות עם, שהביא אברהם דאנין על פרימו אחרי עזבו את שבת צבי (במאמרו על כת ה"דונימו", ב"ספר השנה" של סוקולוב), ובצרפו פרט לפרט, ידיעה לידיעה, ורמז לרמז, הגיה שזר אור על פרשה מעומעמה זו בתולדות תנועת שבת צבי, תיאר בינתו של פרימו כשבתאי וכרב. הוא הקים בנין בסתירת בנינו של גרץ. הוא נלחם בו, חבש בכלי-זיון מדעיים ובטמפרמנט, הטמפרמנט השזרי, אמנם בכבוד גדול, בהטעימו מדי פעם בפעם, הגדול שבהיסטוריונים שלנו". מחקרו של שזר, מחקר מדעי שבו חתר הסופר הצעיר לשרשי המקורות וחתירה לאמת ההיסטורית, כתוב בחום וברגש ובלבביות, ולא היה חסר מגמה — מגמה לאומית. היה במאמר זה משום ריבוייה באישיותו של שבת צבי והתנועה המשיחית שלו. פתח בריבוייה זו ש"י איש הורוויץ במאמרו "החסידות וההשכלה", ששני פרקיו הראשונים נדפסו ב"העולם" הקלני ובשלימותו ב"העתיד" כך שני. במאמרו זה, יצא הורוויץ נגד זרם הערצת החסידות בספרות העברית, בהגיבו על כבוד ההשכלה הגר"א מווילנא, במאמרו זה עשה גם השוואה בין התנועה הציונית לתנועה המשיחית השבתאית ובין הרצל לשבת צבי, מה שעורר מחאות הציונים. הוא הקדיש נספח מיוחד למאמרו בשם "קטעים מתולדות שבת צבי", שבו הירכה לדבר, ולא בלי סנטימנטליות, על חשיבותו של שבת צבי כמעורר תנועה משיחית לאומית, שגם אחרי המרתו ומותו עוד היבהבה בעם; "אפילו לאחר שכבר נשלם ענינו של ש"י, עדיין לא פסו אמונים בו ובעתידותיו, וגם אחרי שתחלת מיחליו היתה להם למפח נפש עוד לא אכדה תקוותם ולא כולם נתנהו לאיש מרמה הזות", כותב ש"י איש הורוויץ ושואל: "ההגיע ההירצליזמוס אל אשר כזה לאחר מותו של הרצל?" ובעמוד שלפני זה, בדברו על תנועת הגאולה, התנועה המשיחית של שבת צבי בימי גדולתה, יעיר: מתי הגיע ההירצליזמוס אל אשר כזה אפילו בשעה שהיתה שמשו עדיין במלואה?" אולם ש"י איש הורוויץ הפולמוסן, ניסה שלא מדעת לריבוייה, את היסוד לריבוייה זו הניח שזר ובכלי-נשק מדעי. פורץ גדר היה באמרו: "לא כך היתה השבתאות בשנות-אביבה. לא — יחידים פורצי גדר הרימו את דיגלה ולא נגד היהדות האופיציאלית יצאו. תנועה עממית היתה, מלב העם יצאו נושאים ומתוך-תוכה של האומה יצאה". וממציים הם דברי-הסיום של מחקרו: "כשם שנשנתה בימים האחרונים היחס לתנועה הבעש"טית, באופן שנתעשרנו עלידי כך באוצר חדש של יצירה עממית, כך עתיד להשתנות

גם היחס אל התנועה השבתאית, באופן שיתגלו לנו בה עם כל טעותה העיקרית. מעיינות תהום של כח לאומי חי ורענן, מלא לשד-האמונה וגעגועי-הגאולה".

התזיה הלאומית וגאלת העם הביאה את שזר הצעיר לעסוק בתנועה השבתאית. חוקר לפי מהותו וכשרונו, כפי שהראה בכמה ממחקריו, מחקרי-יסוד (ביחוד במחקרו האידי רב הכמות והאיכות "גביות עדות באידיית בשאלות ותשובות", שנידפס ב"היסטארישע שריפטן" של יו"א. כרך א' 1929, ואעמוד עליו בפרוטרוט), כבר הצטיין מחקרו הראשון בדיעותיו, בעיבוד החומר הרצאתו, בחום וברגש. הלחץ היה שזר בחקר השבתאות והוא גם עדר את שדה-מחקר זה, הוא הניח יסוד למקצוע חקר השבתאות בעברית והוא גם העשיר את המקצוע הזה במחקריו הרבים ובתעודות שפירסם. אחרי מאמרו על פרימו יצא שזר לתפש "עקבות אחים אובדים" שרשי הפראנקיסטים. הוא לא ביקש למצוא בהם את אשר מצא בשבתאים. גם מחקר לא כתב, כי-אם העלה רשמים, "רשמי אופינבאך" — היכלם ומבצרם של יעקב פראנק וחזה בתו היפה, בהימלטם לאופינבאך "השקטה והבודדה, אשר אל חופה חתרה ספינתם המטרופת של העדה העייפה, אשר התרכזה סביבות יעקב פראנק" כתיאורו של שזר. באופינבאך נמצא ארכיון של פראנק — חתימות וגולגולת פראנק, מכתבים ושאר שרידי זכרונות". "בעקבות אחים אובדים" היה שם המאמר כשנידפס ב"האדמה" של ברנר, ובמהדורתו בספר ניתן לו השם "על תלי בית פראנק" — מונוגרפיה יפה כתובה כנוכילה, ונקראת במתיחות כרומאן רב-עלילה. "זר לי המקדש אשר אל שממות הריסותיו אסורה. בשביל נפשי לא אבקש ולא אמצא כלום. את האלקים אשר עבדו בקרבו אין אני יודע, דרכי העבודה שלו זרים ומחרים לי, המזחיר אשר שלמו בדם — תועבה הוא; על פני גופותיהם של אחי דרכו, יד לצר הושיטו, בקדשי עמי התעללו, עלילות נמבזות ומתעבות עלינו טפלו תחת כנפי זדים הספוגות דם אבותי ואבותיהם להם מחסה בקשו".

הפייטן שזר ימלל וכשירה נקראים דברי-הפתיחה הללו. ולב המשורר הומה לאחים האובדים ונכמרו רחמיו עליהם: "אכן זר לי המקדש אשר בין שממות הריסותיו אעמדה. אולם אחי הם אלה שנמלטו הנה על נפשם, אחים שסרחו ובגדו ושבעו לשקר וקטרו לבעל, אולם — בני אמי!".

את רשמי אופינבאך העלה שזר במונוגרפיה-פואימה זו. היא תיאור אמנותי מראשיתה עד סופה: תיאור רקע הפראנקיסטים ותיאור חייהם במבצר אופינבאך, תיאורים מדויקים מהחומר בארכיון פראנק, ותיאור האווירה האופפת את העיר והמבצר. בפואימה סיפורים ואגדות שנארגו באופינבאך על "הבארן פראנק" — דובר שפתי ישנים והזייה דמיונות. ב"על תלי בית פראנק" העלה שזר את זכרו של שבתי צבי בהשוואתו את האחד לשני: "מה שונים ורחוקים היו האישים, הם ועמדתם, תכונותיהם וגורלותיהם וההופעות ההיסטוריות הכרוכות בהם". ואת הספר יסיים בדברים חצובים מן הלב: "אחים הם שניהם, הראשן והאחרון. כי אחד הוא הגן אשר מתוכו צמחו. אותו גן אשר בקרבו לכלנו שרשים". והוא הוסיף לחקור בשרשי השבתאות. כתב על ר' דוד קונפורטי בעל "קורא הדורות" (ב"הגורן" של הוורדצקי, כרך י). וגילה את "משמשו של שבתי צבי", שמשו היה ר' יחיאל ב"ר צבי מק"ק קאוואלא בפולין ("תרביץ" שנה ה', ספר ג'ד', ניסן-תמוז, תרצ"ד);

פירסם ב"ציון" ספר ו' (תרצ"ד) "תעודות שבתאיות מארם צובה", ובראשית עבודתו בחקר השבתאות וההדיר (ב"רשומות", כרך ב') את הספר "שאלו שלום ירושלים" לר' גדליה מסמיאייטש, מתלמידי ר' יהודה החסיד שעלה בשיירת ר' יהודה החסיד. הספר נדפס בשנת תע"ז בברלין, ומחברו סיפר בו על העלייה, מחלת ר' יהודה החסיד ופטירתו, והוא מקור חשוב לתולדות הישוב. הספר לא היה מצוי. צונץ, כרמולי, גרץ דוד כהנא הזכירו אותו מ"כלי שני". שטיינשניידר, שהספר היה בידו, תיארו בכתב-העת של החברה האשכנזית לחקירת ארץ-ישראל ומסר תמצית ממנו (יחד עם תמצית הספר "דרכי ציון" לר' משה פורייס), ולונץ פנה עוד בשנת תרמ"א לשטיינשניידר לשלוח לו העתק משני הספרים האלה, ש"דרושים לי במאוד להשלמת ספרי קורות אחינו בעיה"ק ירושלים — — — הספרים האלה לא אוכל להשיג פה בעד כל הון", כפי שיאמר במכתבו לשטיינשניידר. וצדקה עשה שזר לחוקרי תולדות הישוב בפירסום הספר ב"רשומות".

שזר השתמש בכתב-יד שנמצא בספרייה האוניברסיטאית באמשטארדם ומילא את שני הדפים החסרים והשער מתצלום הטופס אשר בספריית אוסטפורד. במבואו הקצר לספר מסר שזר סקירה על הספר ומחברו ועל עליית ר' יהודה החסיד. לפי דעת שזר, חובר הספר כדי להסיר מעל שיירת ר' יהודה החסיד אשמת ש"ציות. על הספר הסכים ר' יחיאל מיכל אב"ד דברלין, שהיה מעריצו הגדול של ר' יהודה החסיד, אבל דוקא משום זה לא נתפשט הספר, כי גם המסכים ר' יחיאל מיכל, נכשל בשציו"ת. ר' גדלי' יצא כשליח חבורת ר' יהודה החסיד לעורר את לב נדיבי ישראל לתמוך בשרידיה, אבל לא הצליח בשליחותו. שזר גם דלה מהספר "אורי וישעי" לר' אברהם ב"ר אליעזר הכהן, שנדפס בשנת תע"ד בברלין, קטע מדרשת ר' יהודה החסיד, זו הדרשה שר' נחום בריל ור' דוד כהנא הזכירו אותה, אבל בלי להביא אותה ולציין את מקומה. ר' יעקב מאנץ, שחיפש את הדרשה ב"אורי וישעי" ולא מצא אותה, השיג על כהנא הכחיש את עצם הידיעה, אבל שזר מצא את קטע הדרשה בספר זה, והעיר על זה ב"ציון" (שנה ו', ספר ד', תמוז תש"א), והצדיק את בריל וכהנא, באמרו בסוף הערתו: "כלומר לא ראיתי אינו ראיה. והצדק עם בריל וכהנא".

יש עוד לדבר על מחקרו-מסתו היפה, "מעשה בר' יוסף דילה-רינה במסורת השבתאית", שנדפס ב"אדר היקר", ספר היובל לרש"א הורווצקי ז"ל, שהופיע בתש"ו, שיסודו בכתב-יד אידי של הסיפור ששזר מצא בספר האידי "באשריבונג פון שבתי צבי" — תולדות שבתי צבי ותנועתו של ר' ליב בר' עוזר רחנקראנץ, שמש הקהילה האשכנזית באמשטארדם. כפי שנודע לי, עתיד ספר זה להופיע בלזית מבוא והערות מאת שזר, ואקדיש לעבודת שזר זו בחקר השבתאות פרק מיוחד, ואדבר בו גם על מאמרו זה.

כמה מעלות טובות...

(מסיפורי החסידות)

מאת ב. בריתקה

מעשה ברבי הירשלייב מאוליק, זכר צדיק לברכה, שיצא פעם למרחקים, ובדרך נאלץ היה ללון בכפר של גויים. אמנם יהודי אחד היה בכפר הזה, בעל המרזח שבמקום, אבל לרוע המזל היה זה יוס של "יריד", האכסניה היתה מלאה גויים וגיות, רובם ככולם, כדרכם בחיים, שיכורים, בצוותא שכבו על הרצפה, שתויים, ופזמוני שיכורים גסים וצורחים ממלאים את חלל החדר. אכן, כל הבית כולו אומר: סומאה...

היהודי, בעל המרזח, שמח והצטער כאחד. שמח, בראותו אורח כה חשוב ומכובד בצל קורתו, ואילו צר היה לו מאד על כך, כי "צדיק בא לבית מלונו ויפטר בלי לינה" ... תוך כדי שיחה קצרה עם הרבי צץ במוחו רעיון ומתוך שמחה רבה, כמוצא שלל רב, פנה אל הרבי ואמר: "יש לי עצה! השכן שלי ממולי הוא גוי, אמנם, אבל איש תם וישר, אבקשהו, ויפנה חדר מיוחד בשביל הרבי, וככה יוכל כבודו להיות כאן כמה שיידרש לו".

הרבי הירהר קצת ואמר אליו: "הגד לי, בני מה הן המידות הטובות, שאתה מונה בגוי הזה, כי הנך מעיד עליו שהוא איש תם וישר"? ...

היהודי מיהר לענות, ללא היסוס, מתוך בטחון והתלהבות יתירה, לאמור: "רבי הקדוש! את הגוי הזה אני מכיר משחר ילדותי ואני יכול להעיד עליו, כי מימיו לא הוציא דבר שקר מפיו, מימיו לא נהנה אף מפרוטה שאינה שלו, מימיו לא הלבין פני חברו, אפילו הקטן ממנו בשנים ובחכמה. אכן, הוא באמת איש תם וישר!"

הרבי הקשיב בקשב רב לדברי היהודי ואחרי הרהורים שבלב פתח ואמר: "הסכת ושמע בני, מוסר השכל. כמה מעלות טובות מנית בגוי הזה: מימיו לא הוציא דבר שקר מפיו, מימיו לא נהנה מפרוטה שאינה שלו, מימיו לא הלבין את פני חברו וכי, ממש כמו שכתוב בספר התהילים הקדוש לנועים זמירות ישראל, דוד המלך עייה, ואף על פי כן, הוא עדיין גוי, גוי תם וישר... ואנחנו מה?!" ... נאנח הרבי עמוקות והוסיף: "אנחנו, בני עם סגולה, כיצד עלינו לנהוג, כדי שנהיה ראויים להיקרא: יהודי תם וישר?" ...

תְּעֵרוּכָה

מאת גבריאל טריויל

שְׁהַכֵּל פְּכָר הַגֹּד
וְאִפֹּר רַקְעָם
שֶׁל הַדְּבָרִים —
אִם-פִּי פָעַם
סָפַר עַל גֵּן
וְהָיָא בֵּין הָאֵילָנוֹת
הִיָּתָה צְפוּר
צְבָעוֹנִית גַּם בְּיַאֲוֵשֶׁיהָ.
עֲכָשׁוּ — יְתִמּוֹת הַמְּסֻדָּרוֹנוֹת
וְעַם הַשְּׂתִיקָה הַצּוֹמֶחֶת
לְחַג הַקּוֹלוֹת.

בַּמְסֻדָּרוֹנוֹת
לֹא נִלְאוּ הַקּוֹלוֹת
מִלְפָּזֵר לְחַג
שֶׁל אֲשָׁבְתִים
עַל יְצִירָתָהּ זוֹ אוֹ אֲחֻרָתָהּ
וּכְנֻחָשִׁים
הִרְיָמוּ רֹאשׁ
יְצָרִים קַמְצִים.
אֵף הַמְשׁוֹרְרָת שְׂתִיקָה:
רַק מְכַתְּבֶיהָ
הִדְּרוּ אֶלְמִים
מִפְּעֵד לְאֻכּוּבִית,
כִּמּוֹ הוֹכִיחוּ-

הבקורת העברית על גבריאל פרייל

(שלושים שנה לעבודתו הספרותית)

מאת א. מרתאן

רשימה תמציתית זו של מאמרי ההערכה בספרות העברית על שירת ג. פרייל היא השנייה במספר. רשימה ראשונה של יבול הבקורת על שירת פרייל עד שנת תשכ"א פירסמתי ב"בצרון" באותה שנה*.

מני אז רב הענין בשירת פרייל גם מצד ה"ותיקים" וגם מצד ה"צעירים". ביחד עשתה הרבה הופעת ספרו החדש "מפת-ערב" (**), להסב אליו את עיני הבקורת לבחינת השירים באותו קובץ חדש וגם לדיון כללי בשירתו של פרייל וטיבה.

הקורא ימצא שהמבקרים בהערכותיהם מוצאים דברים במשותף בשירת פרייל. מאידך, כל סופר מצביע על תכונות ובהינות מיוחדות מזווית-ראיה שלו. עדות היא זו לתרומתה הסגולית של שירת פרייל לשדה-ספרותנו. בכוחה האמנותי התסיסה את עולמנו הפיוטי ומקומה בטוח בריקמה הסגנונית של הביטוי העברי. שירתו של פרייל הפתיעה לראשונה בחידושה, לעתים אולי גם "הלמה" כמה ממנו שלא היו רגילים לכך, לפחות לא בתחום ספרותנו שלנו. אולם הערכה אחרונה תהיה תלויה לא בעצם החידוש או ההפתעה של הביטוי אלא בכוח ההתמדה, בחיות ובאותנטיות של השירה. רק שירה שטעמה עומד בה אחרי שהקצף נעלם מעל פני שטחה — יכולה לעמוד לדורות. חידושים, הברקות, העזות של ביטוי נולדים ששים ריבוא בכל רגע ורגע גם אצלם וגם אצלנו, נדלקים וכבים כלעומת שנוצרו. ישנו מעין חוק דארוויני של הישארות בחיים המחונן והמתאים ביותר גם בתחום היצירה הספרותית.

דומני ששירתו של פרייל עמדה במבחן הזה. המעיין בביבליוגרפיה הזאת ימצא ששירתו כבר נעשתה "מסורת". חידושיה לא קהו. הם נעשו קנינה של התחושה הספרותית שלנו — ובכך חותמו של משורר-אמת.

אבינרי, שרגא: "על הדימויים של ג. פרייל", כרמלית ט', תשכ"ג.

עמ' 201-214.

עם כל המודרניות הבלתי-מוטלת-בספק של שירת פרייל, אין לצמצם אותו לאסכולה זו או אחרת. דוגמת פרוסט האמריקאי הוא מרכיב יסודות שונים ורחוקים וממזגם לשלימות אורגאנית. בין האספקטים החדשניים של שירתו יש למנות: החופש בבחירת כל עצם וכל מצב לעשותם נושאים לשיר, כושר רב לשאוב תוכני החוויה מן המציאות הקרובה, היומיומית, השימוש המובהק בלשון ציורית: הדימוי והאימאג', השאיפה להתקרב ללשון הפרוזה, דחית החרוז והמקצב ומידות בית וטורים סימטריים.

(* ראה "בצרון": שנה כ"ב (כרך מ"ג), תשרי-חשון, תשכ"א, תוברת א' (219).

(** מפת-ערב: שירים — גבריאל פרייל, הוצאת "דביר", תל-אביב, תשכ"א.

למרות השימוש האפייני בדימויים אין פרייל כולא את עצמו במסגרת האימאג'יום בצורתו הקיצונית. האימאג' אצלו הוא טבעי, תמיד מגובש ורענן.

בר"יעקב, מ.: "משורר מבושם מנופים", "מעריב" (5 במאי, 1961): שירי פרייל משופעים גוונים והוא נוטה לתאר נופים ועונות שנה וכיון ששייכות באמריקה הרי נטולים מיטב הנופים מקשת תמונותיה הכבירה של היבשת ההיא. שירי געגועיו לארץ-ישראל הם החלשים שבספר. פה ושם שפתו היא "מיושנת" וניכר שאין המשורר יושב בארץ שהעברית בה היא שפת דיבור, אם כי הוא נקי מאנאכרוניזם.

ברתיני, ק. א.: "מפת ערב", מאוניס, אבאלול תשכ"א, חוב' ג'ד',

עמ' 294-295.

פרייל שר לא כאמריקני בלבד אלא כמשורר עברי ביבשת אמריקה שהניב העברי העיקרי עולה בו כפורח. מיכ"ל קודם אצלו לקיטס. הרואים בפרייל משורר השכל בלבד מפליגים הם. אדרבה שיריו מצטיינים בליריקה עמוקה, אם כי הוא כרגיל מתחיל את שיריו בפרחאים הרי המעבר לליריקה אימג'יסטית נעשה במהירות רבה. עגמימות רבה סוטה את שירת פרייל, האם מפני שהוא חש את עצמו שהוא גר מחוץ לזמנו או מקומו? תמציתיים וחריפי ביטוי הם שירי פרייל ולכך לא ילאה הלב לחזור אליהם והריהו נפתח לעומתם כבקריאה ראשונה.

הנעמי, משה: "שירה מפוכחה (לשירתו של גבריאל פרייל)" בצרון,

אייר תשכ"ה, חוב' ה' (251), עמ' 17-24. נדפס בתרגום אנגלי בכתב-העת *Judaism, Spring 1966* בשם "On the Poetry of Gabriel Preil".

ג. פרייל מקובל ביותר על הצעירים בארץ, בזכות הרעננות שבשיריו, ובעיקר בזכות שלא נכנע לשיגרה כלשהי, בזכות המודרניזם המקורי שלו. פרייל אינו עבד ללשון, הוא משעבדה לתכליתו הפיוטית. את תחושותיו הוא מביע הבעה מדוייקת. נדמה שהמשורר נאבק עם השיר כדי להפכו מתוצר של תת-הכרה לתוצר של הכרה.

דעה מוטעית היא שג. פ. הוא משורר יהודי אמריקני. "חיותו היסודית של פ. היא חויה של אדם ולא של עם". וכן גם אינו משורר רומאנטי במובן המקובל של התואר הזה. יסוד שירתו הוא "חוסר כל אשליה לגבי העתיד" וכן גם יתרפק על העבר התרפקות מפוסחת. בגלל תכונות אלה ואחרות יש למנות את פרייל בין בעלי תחושת העולם האקזיסטנציאלית.

זילברשלאג, יצחק: "גבריאל פרייל משורר העובדות", הדואר, גליון

י"ח, כ"ו אדר א', תשכ"ב, עמ' 281-282.

בכמה דברים נתייחד פרייל מיתר המשוררים העברים בארה"ב: יחיד הוא בחרויו הלבנים, בסטיה כמעט קיצונית מן החריזה, בלשון מתדמה לפרוח, בהתרחקות מגורש הרומנטיקה, באימפרסיוניזם שירי, עם זאת שמרני הוא פרייל מטבעו: "לא לפיצול היש ישאף אלא לעובדה אחת עד מיצוי מבעה". בדרך

כלל חידושו גם בטכניקה וגם בתימאטיקה באו לו כבהיסח הדעת. לעתים הוא משתדל לשמור על כלים מסורתיים על ידי חזרה על חרוזים בודדים או חריות עראי. הטכניקה שלו היא זו של "צייר שדיחה את צבעיו — — — וכשם שהצבע של פרייל הגהו דוהה מדעת כן גם הניב שלו פיכח ולא לזהט". העובדות, שפרייל הוא משורר, הן כמובן לא עובדות היסטוריות ולא עובדות סטטיסטיות אלא עובדות שיריות ותכונתו הראשית של משורר עובדות היא: "מין אובייקטיביות, מין ריחוק ממה שהוא שר". ב"עובדות שיריות" מתכוון כנראה זילברשלאג לזיהוי של מוטיבים ומיטפורות קבועים וחרזים בשירת פרייל.

זך, נתן: "בסימן השעה המפויסת", מולד, חוב' 153-154, ניסן-איר,

תשכ"א, עמ' 187-189.

לאלה שאמריקה קשורה בדמיונם עם גורדי שחקים וכרכים של מיליוני תושבים יופתעו למקרא שירת פרייל המאוכלסת איים, כפרים, כוכבים, שלגים, אילנות וסער. הוא מציג אותה אמריקה טבעית והבלתי-מבוטלת כלל וכלל של אמרסון, וויטמאן, ג'פרס ואחרים. אין לפי דעת זך הקפדה על המבנה בשירי פרייל ובזה איפה לפי זך מנוגדת היא שירתו לזרמיה העיקריים של השירה באמריקה.

לעתים פרייל עומס את שורותיו יותר מדי דימויים שאינם מתקשרים זה עם זה בנקל, אולם כוחו של פרייל אינו בביטוי היחיד המסוים, או אפילו בתמונה היחידה המסויימת. שירו הוא דבר אחד. שלם. שיריו מצטיינים בכבדות רצינית, ב"אנטי-מהירות". אין אצלו התענינויות צדדיות, הכל עיקר. הכל — הטרקלין עצמו. אין פנאי לפרוודור".

זנדבנק, שמעון: (במקור כתוב: ש. ב"י מתחת למאמר ואילו בתוכן

הענינים כתוב: ז. א. מ.) "האיש שבשיר", אמות, חוב' א', אב-אלול תשכ"ב, עמ' 88-89.

הנה לפנינו משורר עברי היושב על אדמת אמריקה, ובשירתו פועל העדר השיגרה הלשונית בשני כיוונים: הוא מונע שימוש אוטומטי שבכוח ההרגל ולהיפך הוא מונע מרידה היסטירית, פירוק לשמו, ניפוץ מיוחד הבאנליות, לפעמים זה גורם ליתר דיוק ורענונות לפעמים התוצאה היא: ארכאזם.

כוהן, אדיר: "שירתנו המקורית בשנת תשכ"א", כרמית ח', תשכ"ב,

עמ' 229-230; בספר סופרים עבריים בני זמננו, הוצאת מ. מזרחי, תל-אביב, [השנה חסרה], עמ' 337-339.

שירי פרייל מפתיעים בהתרוננותם המודרנית, במבעם הבלתי שגרתי ובלשונם העשירה הטעונה מטען ציורי עשיר. פרייל הוא צייר הנופים ותקופות השנה. מכחולו עומד בין הפריחה והכליון ובין "צבעי הטבע הלוזש צורה ופושט צורה ובצבעי לבו של האדם".

כרמלי, ד.: "שירי גבריאל פרייל", פי האתון (עתון הסטודנטים של

האוניברסיטה העברית בירושלים), י"א שבט תשכ"ב עמוד ג'.

בשירת פרייל ניכרת הנימה האישית, המאופקת, הצנועה והחמה. אין כאן התחכמויות, העמדת פנים, פוזה. שיריו כתובים לרוב בגוף ראשון והם מתארים מצב רוח מסוים או נוף מסוים או דבר מה אחר מסוים, "תמיד אישי תמיד קרוב ומוכר". זה הופך את הקריאה בשיריו לחוויה אינטימית. אך האינטימיות כאן איננה נקנית חלף התערטלות או קישוט עצמי. הקטבים בשירה זו הם: הזכרון וההווה. כמשורר עיקר כוחו של פרייל הוא בתמונה שהוא יודע ליצור "ואם לנקוט בוֹארגון הספרותי השגור הרי הוא אימאג'יסט שאין כתיבתו נעדרת רפלקסיה אינטלקטואלית".

ליכטנבוים, יוסף: "שירת גבריאל פרייל", בספר בתחומה של ספרות, הוצאת אל"ף, תל-אביב, תשכ"ג, עמ' 110-116.
מסה זו נתפרסמה לכתחילה במאזנים חוב' א', כסלו, תש"ך, עמ' 44-47 וסיכומה מסרתי ב"ביצרון" שנה כ"ב (כרך מ"ג), תשרי-חשוון, תשכ"א, חוברת א' (219).

ליכטנבוים, יוסף: "התפתחות השירה העברית החדשה", בספר שירתנו, כרך א', הוצאת "ניב", תל-אביב, תשכ"ב, עמ' צט-קא.
שירת פרייל בצורתה היא פרוזאית ועם זאת אין כמו פרייל המאמין בשירה ובראשיתה האלוהית, בהחלטיותה ובאי-התערבותה בתחומים אחרים. השירה אינה אלא גילוי החוויה הישרה, האמת הפשוטה, העירונית. בכל אותו מדור, "מנוף אמריקה", שהוא כמחצית מן הספר "בר מול כוכבים", חיי המשורר נהפכים לסמל, המולדת הברורה — למחוז מיסטי, המאורע — לתלום והחלום — למיתוס. אף על פי כן יש יציבות פנימית וריתמוס פנימי לשירים אלה הכתובים ללא חרוזים ובתים, ללא משקלים טוניים. יציבות וריתמוס הנוצרים ברוחו של המשורר אף בלי ארכיטקטוניקה לירית קבועה.

ליכטנבוים, יוסף: "התפתחות השירה העברית", ספרותנו החדשה (חלק א'), הוצאת "ניב", תשכ"ג עמוד 113-114. (ראה הערך: ליכטנבוים, יוסף, למעלה).

מוקד, גבריאל: "שני משוררים עברים מארה"ב", ידיעות אחרונות, י"א סיון, תשכ"א, עמ' 6.

שירת פרייל היא שירה אישית בעלת-גוון מיטאפיס-איסטיטי. אך ההרהור המיטאפיסי אינו מנותק מן החוויה. בשירת הנוף המיטאפיסית שלו ניכרת השפעת הטרנסנדנטליזם האמריקני, אך קליטת השפעות אלו רק העשירה את עצמיותו האמיתית של פרייל שהוא "משורר מחונן בזכות עצמו".

עזאי, נ.: "יבול השירה העברית בישראל בשנת תשכ"א". הדואר, גליון ל"ז, כ"ז אלול, תשכ"א, עמוד 678.
שירת פרייל היא שירת "הגיון" במובן הכפול של הגות וגם של ליריסיזם, כמו שהשתמשו במונח בשירת ה"השכלה".

קשת, ישורון: "על שירת גבריאל פרייל", מאזנים חוב' ב, תמוז תשכ"ג.

עמ' 98-102.

הדברים נתפרסמו לראשונה בהדואר, זהו נוסח יותר נרחב ומקיף של הדברים. בסולם המוטיבים של פרייל ניכרת קביעות. "הצליל הנאמן לעצמו, כולו אומר נאמנות גורלית לאיזה עיקר שבנפש". הוא ניגש בסובייקטיביות אל האובייקטים החיצוניים, בשירה זו מסתתרת תפיסה מחשבתית והיא "יולדת רעיונות שיריים". בשירת פרייל אין הפתרון חשוב, אלא הדרך לפתרון, אופירת הדברים חשובה ולא ביטויים הממצה. ענינו של פרייל הוא לא בפריחת החיים. ובוה אולי הסיבה למיעוט האירוס בשירה זו. ההווה כאן משקף כבאספקלריה את העבר שנבלע לתוכו. קירבת המוות מוחשת אצלו מאוד והסמל המרכזי כאן הוא השלג המקפיא ומשליט דממה והתאבנות ועם זה כאילו הוא כובש בקרבו "להט עז של כוחות העתידים להתגלות".

בסוף מאמרו מעלה קשת את הדעה המעניינת שג. פרייל אינו אמריקני ביותר, ובכל אופן אינו אמריקני טיפוסי. הוא אולי פחות אמריקני מרוב המשוררים העברים באמריקה.

שבתאי, אהרן: "שירי גבריאל פרייל", על המשמר, 6 אפריל, 1962.

שיר אפייני של פרייל מתחיל בתמונה. לאחר שנוצרת התמונה היא הופכת ליש, ומתהווה מערכת יחסים חדשה בין יוצר ליצירה ומיפגש בין היוצר החש את הדברים והדברים המוחשים. המיפגש הוא אפשרי רק במידה שיש לדברים משמעות חיונית. בדומה למשוררים המודרניים כרילקה, ייטס ואליוט, המשורר כאן פותח בתמונה, באימאג' מדויק וחסכוני ומסיים במשורר לבדו בחדרו "מנוצח מול הראי".

שבתאי, אהרן: מבוא בחוברת גבריאל פרייל — מבחר שירים ודברים

על יצירתו, הוצאת "מחברות לשירה", תל-אביב, מאי, 1965. המאמר נדפס גם בניה, ניו-יורק, אפריל 1966.

שה-לבן, י.: "מפת ערב", למרחב, 23 למאי, 1961.

היסוד השכלתני משתלט תכופות בשירת פרייל חסרה בהם לעתים אי-האמצעיות המשכנעת את הנפש. ואולם בשירים לא מעטים נשמע הקול הישיר, הבלתי-אמצעי "כשהשכליות המופשטת" איננה מאפילה בהם על הראייה.

שיחות עם גבריאל פרייל:

הנעמי, משה: "משורר עברי בניו-יורק", ידיעות אחרונות, 22 במאי,

1964. (רשמים מהופעת פרייל ב"מרכז לשירה" בניו-יורק).

— פגישה עם גבריאל פרייל, משא ("למרחב"), 27 באוגוסט, 1965.

שאלות ותשובות על חיי המשורר ויצירתו.

יונתן, נתן: "בחבל המגדלים האפורים", על המשמר, חורף 1964.

משיח, יעקב: "גבריאל פרייל — אורח הנוף", הבוקר, 7 במאי, 1965.

מוסקבה נטלה מישראל את האשליה

מאת א. רמבה

האורחים שהגיעו אלינו מרוסיה הי סובייטית. הגדילה מוסקבה עשות, בשלחה אלינו את דוד אויסטראך, הכנר הנודע לתהילה בן-עמנו, שישראל חיכתה לו שנים על גבי שנים, והשלטונות הסובייטיים לא הירשו לו לכולל את המדינה בתוך תכנית מסעותיו בחוץ-לארץ. רק לפני חדשים מספר ניתנה הרשות, והוא הסעיר את כל העם לא רק במנגינתו הנפלאה, אלא גם בדברים הנרגשים שהשמיע בבנקטים שערכו לכבודו. וגם אם כיסה טפחים רבים וגילה רק טפח, ודיבר יותר ברמזים מאשר בפה מלא, הביננו כולנו את אשר התכוון להביע, והשמחה אצלנו עברה ממש על גדותיה. דוד אויסטראך לא שכה — למרות גדולתו והשלטון הסובייטי איננו מחרים עוד את מדינת ישראל, ונותן היתר לגדול אמני רוסיה להנות את הציבור היהודי בכינורו הבוכה. זה, איזו בכייה יהודית שמעו הרבבות הרבות מבין אזרחי ישראל ממיתרי כינורו של דוד אויסטראך.

והוא עצמו לא חדל מלספר באיזה כליון עינים מחכה העם הרוסי לבואה של התזמורת הישראלית לסידרת קונצרטים בברית-המועצות. והעינים נוצצו מאושר והידיים התחככו משמחה. אין זאת כי אם באמת חל שינוי ביחס אלינו מצד הקרמלין. ימי סטאלין חלפו לבלי שוב. אפילו ימי-כרושצ'וב, שהחל ב"הפשרת הקרח", כאין וכאפס הם מול ימי קוסיגין-ברזנייב, שאפילו הירשו לאחד מחשובי הסופרים הרוסים, קונסטאנטין סימונוב, לבוא לביקור במדינת ישראל ולהתרועע עם הסופרים העברים.

א

היה זה בדצמבר שעבר. זמרת סובייטית מפורסמת, זורה דולוחאנובה באה לביקור במדינת ישראל והופיעה בסדרת קונצרטים ב"היכל התרבות" בתל-אביב. האודיטוריום על שם אלפרד מאן היה מלא על גדותיו, והקהל העצום התרגש ממש עד לידי דמעות בשעה ששרה את ה"קדיש" לפי המנגינה של ראול. היא שרה את ה"קדיש" במקור. וכאשר הטעימה את המלים "בחייכון וביומיכון ובחיי כל בי ת ישראל" — עבר רטט על פני האלפים, אשר חשבו באותו רגע על יהודי רוסיה, שהם חלק בלתי-נפרד של "כל בית ישראל". לאחר סיום החלק הרשמי של התכנית, שרה לפי בקשת הקהל שהריע לה עוד שירים אחדים, וביניהם שיר עברי עממי.

חלק גדול מקהל המאזינים חשב באותו ערב, שהנה מתחולל מיפנה ביחסה של ברית המועצות למדינת ישראל, כי הנה השלטונות הסובייטיים מרשים לזמרת שלהם לא רק לבוא לישראל ולהופיע על במה ישראלית, אלא אפילו לשיר שיר עברי במקור, ולא כל שכן — שיר שהוא מקודש בעיני על העם.

גם קודם לכן, לפי שבאה הזמרת ארצו מאורעות אמנותיים בישראל, שהפילו תקוות בליבות תמימים רבים כי אכן מתחוללת תמורה. אשתקד עשה אצלנו הצ'ליסטון המהולל הסובייטי, רוטרופוביץ, אשר כבש את הקהל כולו. אך הוא לא חשש לומר כי הקהל בישראל כבש אותו והרעיף עלינו מטר של מחמאות ערבות לאוזן. ודולוחאנובה לא היתה האחרונה מבין

הנפט שהומנו אצלה ואת קבלת מטען ההדרים שהיא הזמינה אצלנו. האומנם חושבת רוסיה הסובייטית בכינות ובנאמנות לשנות את הקו העויין שלה ולהפכו לקו חיובי, ידידותי?

ולא נסתיר, שמיד נמצאו בין אורחי ישראל כאלה אשר טענו כי אנו חייבים לעשות גם מצידנו ג'סטטה נאה כלפי ברית-המועצות. ומהי הג'סטטה הנאה שיעצו לנו לעשות? לא פחות ולא יותר, אלא לחדול מלהתלונן על יחסו של השלטון הסובייטי אל האוכלוסין היהודיים בברית המועצות. אל נא נבוא בטרוניות אל הקרמלין אם יהודים רוסיים נידונים למוות על עבירות כלכליות, אם בת-כנסת יהודים נסגרים, אם אין יהודים רוסיים יכולים לקבל מצות לחג הפסח, אם ה-אזרחים היהודיים שברוסיה אינם נהנים מן הזכויות מהן נהנים כל שאר המיעוטים הלאומיים בארץ ההיא. מצבם של היהודים ברוסיה — רמזו רמזים באזנינו — הוא ענין פנימי של הממשלה הסובייטית, ומדינת ישראל אינה צריכה "לתחוב את אפה" באותו ענין. ואם יהודים מארצות אחרות שבעולם החפשי, מאמריקה, מקנדה, מאנגליה או מצרפת, מוחים נגד עמדתו העויינת של השלטון ה-קומוניסטי אל האוכלוסיה היהודית — הרי יהודים אלה עושים את זאת לפי "הוראת הממשלות האימפריאליסטיות המערביות", המחחרות ריב, המסיתות ומשמיצות את הארץ הקומוניסטית ה-גדולה, ואילו אזרחי מדינת ישראל חייבים לשים מחסום לפיהם ולהחריש. ומה גם, שמר צ'ובאחין הדגיש במפורש כי אין יסוד לכל התלונות הללו, באשר היהודים ברוסיה נהנים מכל הזכויות, שאפילו הותרה אפיית מצות בכל רחבי ברית המועצות, ולא עוד אלא שמוסקבה אף תתיר משלוחי מצות מחוץ-לארץ ליהודים אשר ברוסיה.

ממש, ימות המשיח באו. וכמעט שהחלה "פרוספריטי" בשורות המפלגה הקומוניסטית הישראלית (זו של משה סנה ומיקוניס), כי הרי הם אמרו לנו ומוסיפים לומר השכם והערב, כי רק בנו, בישראל, תלוי הדבר שרוסיה הסובייטית תיהפך לידידתנו הנאמנה ושחרת טובתנו. ולמראה הסימנים המעודדים הללו, של רוסטרופוביץ ודולוחאנובה, של דוד אויסטראך וקונסטאנטין סימונוב, גדלה התקווה והתנפחה לממדים עצומים.

ב

למרבה האשליה, יושב זו השנה השנייה בישראל שגריר סובייטי, ה-מרבה להשמיע נעימות עריבות באזני אזרחי-ישראל. מר צ'ובאחין (מי שהיה שגריר ברית המועצות בקנדה) איננו כקודמיו, סגור בתוך עצמו, יושב אוהל ומתרחק ממגע עם האוכ-לוסיה. להפך: הוא הכניס נוסח חדש בדיפלומאטיה הסובייטית בארצנו. הוא נהג ממש כנהוג הדיפלומאטים ה-מערביים, הוא מרבה להתערב עם הבריות, מקבל ברצון הזמנות לבתים פרטיים של ישראלים, משוחח בידידות עם כל אזרח הנתקל בדרכו ואף מופיע בנאומים פומביים, שבהם הוא אומר כמעט מה שאנו כולנו כל כך משתוקקים לשמוע. במסיבה פומבית אחת, — זה היה במרץ 1965 — הכריז כי רוסיה הסובייטית מעוניינת בכינות ביחסי-ידידות עם ישראל. ולא חלפו ימים מרובים, והוא ניצל הזדמנות שנייה — בהרצאה בשעת ארוחת צהרים במועדון המסחרי והתעשייתי בתל-אביב — ואמר את הדברים המרנינים הללו ביתר הדגשה. והרי הוא אמר את הדברים המשמחים הללו באזניהם של אנשי כלכלה, של בעלי תעשייה ויבואנים ויצואנים, הזוכרים יותר מאזרחים סתם כי לאחר מיבצע סיני ניתקה מוסקבה את הקשרים ה-כלכליים אתנו וביטלה את משלוח

שעד עתה: לא לשתף פעולה כלכלית עם ישראל, לא לקיים עמה יחסי-מסחר ולהוסיף לתמוך בערבים בכל הזירות הבינלאומיות נגד ישראל.

לעומת עובדות חותכות אלו, מרעי-פים עלינו טל של ניהומין במשפט אוהד אחד, שאנו ממהרים לפרש אותו כמשאלות-לבנו, ושוב הרינו מתנחמים באשליות-שווא. לפני חדשים אחדים נשלח למוסקבה שגריר חדש של ישראל (מר כתריאל כץ, הידוע יפה ליהודים בארצות-הברית ששם כיהן כקונסול הכללי של המדינה). מר כץ הגיש את כתב אמנתו לנשיא ברית המועצות, ומר מיקויאן, שהשיב על דברי-הברכה של נציגנו הדיפלומאטי, אמר כי הוא מקווה שקשרי-הידידות בין ברית-המועצות לישראל יתהדקו. ושוב הציף גל של אופטימיות את הציבור הישראלי, מה גם שבכל בית בישראל דיברו על הביקור של חברי התזמורת הישראלית במוסקבה שעמד להתקיים במחצית החודש מאי.

ד

לפתע קדרו פני השמים, שהיו כל כך בהירים ויפים. יומיים, לפני שחברי התזמורת הישראלית צריכים היו לטוס למוסקבה, כשמוודותיהם היו כבר ארוזות והם ישבו עליהן בצפיה ל"אות הזינוק", הגיע מברק ממוסקבה, שפגע בכולם ברעם. "התזמורת הישראלית" מתבקשת להישאר בבית. בתי-המלון במוסקבה תפוסים ואין מקום לאכסן אותם. נקל להבין, כי רק תירוץ אווילי הוא לומר שאין חדרים פנויים בבתי-המלון. במשך חדשים ארוכים התנהל המו"מ על חילופי התזמורת והוא הסתיים בכי-טוב בזמן שהיתה שהות רבה מאד לשלטונות לסובייטים לסדר שיכון לכמה עשרות מנגנים של להקה מוסיקאלית מפורסמת בישראל. מנהל התזמורת עשה מאמצים נואשים לבטל את דו"ע-הדחיה. אילו היה המדובר בארץ דמוקרטית, כי אז ודאי שה-

קיצורו של דבר: הקרמלין מוכיח באותות ומופתים, שהוא רוצה לשפר את יחסו עם מדינת ישראל, אלא שעתה שומה עלינו — על הישראלים — לקבל את היד המושטת ולנהוג "כדת וכדין", ואז ילך הכל למישרין. אמנם, מפעם לפעם מתרחש משהו ההופך את הקערה על פיה ומוכיח לקלי-האמונה, כי לגבי מדינת ישראל לא הגיעה עדיין שעת "הפשרת-שליגים", כי מפרק לפרק עושה השלטון הסובייטי מעשה המקלקל את השורה ומעורר בלבות היהודים דאגות חמורות. למשל: במועצת הבטחון הועלתה בעיית ההיתגרות הבלתי-פוסקת של הסוויטים, אשר לא היססו להפגין ישובים אורחיים, להרוג ולפצוע, להשי-מיד ולהרוס עמל חיים של מאות משפחות יהודיות — ונציג רוסיה הסובייטית במוסד הבינלאומי לא רק שאיננו מגנה את מעשי-התוקפנות של הערבים, אלא שהוא עוד נואם נאום מלא ארס כלפי מדינת ישראל. הוא מצדיק את מעשי-הפשע הסוריים, ועל ידי כך הוא מחזק את ידי השליטים הערביים ומעודד אותם להוסיף ולהט-ריד את ישראל, להמשיך ולסכן את חיי אורחיה, לפגוע ברכושם, לשלוח שליחים של "אל פאתח" לזרוע מוות בתוך תחומה של מדינה ריבונית שכנה ומבקשת לגגול מאזרחיה את הזכות לעבוד וליצור ולחיות בביטחון ו- בשלוה.

ואם לא די לכם בזה, בא נציג ברית המועצות באו"ם, ומכניס הצעה המעמידה בשורה אחת את תנועת השחרור ההומאנית ביותר בעולם, את הצינורות, עם הנאציזם, כורך אותם יחד ופוגע פגיעה מכאיבה ברגשות הקדושים של העם היהודי. ושמא לא מספיק בכך, אנו למדים כי מיניסטרויון החוץ הסובייטי שלח אגרת לשגרירי המדינות הערביות במוסקבה, ובה הבטחה כי מנוי וגמור עם ברית-המועצות להמשיך בקו האנטי-ישראלי

במצרים, ואסור היה להרגיז גם את נאצאר.

ה"רומאן" הסובייטי עם ישראל הסתיים חיש מהר. עד עתה היינו באים בתרעומת אל מוסקבה, על אשר אלינו היא שולחת אמנים: פסנתרנים, כנרים, זמרים וצ'ליסטים, ואילו למדינות ערב — למצרים, לסוריה, לתימן של סאלאל היא שולחת נשק: אווירונים וטילים וטאנקים וכלי-משחית אחרים. מעתה לא יוכלו הישראלים להתנחם אפילו במוסיקאים סובייטיים, כי עינה של דמשק צרה אף בהם. ובימים האחרונים זכינו שוב למנה גדושה של גידופים ועלבונות בעתונות הסובייטית, נוסף לביטול ביקורה של התזמורת הישראליה ברוסיה וביקור-החליפין של המנגנים הרוסים בארצנו. והערבים המתנכלים לישראל והזוממים להתקיפה, קיבלו עידוד מחודש: מן הנשק הרב שרוסיה מציגה לרשותם, אף שהיא יודעת יפה שהם מכינים אותו להתקיפה על מדינת ישראל, ומן ההצהרות העוינות לנו של שליטי-הקרמלין לאחר האקטים העקובים-מדם של אנשי ה"אל פאתח", המאומנים על ידי ממשלת סוריה.

אזרחי ישראל נעשו עניים בעוד אשלייה אחת, אשר טופחה במיוחד מן היום בו הגיע אלינו השגריר הסובייטי החדש, מר צ'ובאצ'ין. מאמצי ישראל לשפר את האווירה שבינה לבין מוסקבה עלו בתוהו.

דוחים היו משלמים פיצויים על הפרת ההסכם, אך כלפי רוסיה — הרי אי אפשר לנהוג לפי קנה-המידה המקובל בכל חברה תרבותית. התזמורת הישראליה נתבקשה להישאר בבית, ואף התזמורת המוסקבאית נצטוותה להישאר בבית, במוסקבה, אף על פי שלרשותה עומדים אצלנו חדרים מוכנים ומזומנים בעוד מועד ואף הקהל הישראלי מצפה לבואם.

לא קשה להסביר מה התרחש. ראש ממשלת סוריה ביקר בבירת הסובייטים. והוא התלונן על "רכות לבם" של שליטי הקרמלין. מה זאת אומרת: תזמורת ישראלית במוסקבה? איך אפשר להסביר את ה"שערוריה" הזאת להמוני הערבים? הרי הערבים יתחילו עוד מעט לחשוב, כי הידידה הנאמנה ביותר, רוסיה הסובייטית, בגדה בהם, פנתה להם עורף והיא פותחת "ברומאן" עם האויב הגדול ביותר — עם מדינת ישראל. לא יתכן הדבר. הקרמלין חייב לתקן מיד את המעוות. לבטל את נסיעת התזמורת מהכא להתם ומהתם להכא. ואין גם להם להתספק בכך. יש הכרח שהעתונות הסובייטית תפתח במסע-השמצה נגד ישראל, "בת-הברית של האימפריאליזם המערבי".

מבוקשו של ראש ממשלת סוריה ניתן לו. הכל כפי שרצה. על אחת כמה וכמה שימים אחדים לאחר מכן, בא קוסיגין בכבודו ובעצמו להתארח

מחודש לחודש

תוחלת ממושכת

הקרוב. אחת מהן היא כאמור, ההתחרות עם סין; שנייה במעלה ולא פחות חשובה היא מלחמת וייטנאם המצננת את רוח הדור־קיום שהיתה מנשבת בין ארצות הברית וברית המועצות. בצד הרוגו השורר במוסקבה על התגברותה של מלחמת וייטנאם והתרחבותה, עולים גם החששות לאפ־שרויות העוללות להתפתח, והנטיות להוסיף עמדות וביססים ולרכוש ידידים — ולו גם מפוקפקים. נמצא, כי התוחלת הממושכת של ישראל, כי רוסיה הסובייטית תבין סוף סוף, שמדינת היהודים אינה „בעלת ברית של גרמניה המערבית“ ואינה „משרתת את ענייני האימפריאליזם במזרח הקרוב ובעולם“ — נידונה להיות, לעת עתה, בתוקף תנאי המדיניות הריאלית — תוחלת שווא.

לעומת פקין

לעומת פקין עדיין הרוסים נראים כנוהגים ריסון ומיתון, שהרי בפקין החליט ארגון הסופרים האפרו־אסייניים (הפלב הפרו־סיני) בוועידתו בראשית יולי לדרוש את „חיסולה הגמור של ישראל“. החלטה זו נתקבלה ביוזמתם ובתמיכתם המלאה של ה־סופרים הסייניים ובהשראת ראשי המדינה, כמו צ'ו אן ליי וחבריו. הוועידה החליטה גם כן על תמיכה ב„ארגון השיחורר הפלשתינאי“ מיסודו של אחמד שוקיירי ואף קראה לניתוק כל הקשרים הפוליטיים, הכלכליים וה־תרבותיים עם ישראל, אך הבולטת שבהחלטות „אנשי הרוח“ הסייניים הפרו־סייניים היתה ההחלטה הקוראת להשמדת ישראל בנוסח שלא נשמע כמוהו מימי היטלר וכת תלייניו. נוכח גישה מסוג זה של הקומוניסטים הפקינאים יש לראות את גישת ה־

מיום שנעשה מר לוי אשכול ראש ממשלת ישראל לא חדלו דורשי רשור־מות וחוזי העתים מלנבא לשיפור ניכר ביחסי ישראל וברית המועצות. דומה היה כאילו מוסקבה מחכה להזדמנות נאותה לעשות מעשה, אלא שמהו מעב, כגון „מערביותו היתרה“ של ד. בן גוריון, או „אמריקניותה“ של שרת החוץ לשעבר מרת גולדה מאיר. כשנתמנה מר אבא אבן שר־החוץ — גברו עוד יותר ניחושי הפרשנים בכיוון זה. הללו הסתמכו על משאלה נאה שהשמיע, כי „רוח טאשקנט“ תתפשט בכל הארצות ותשרור גם במזרח הקרוב, ותלו בה תלי תלים של השערות. בא ביקורו של שר החוץ הישראלי בוארשה, לשם היוועדות עם שרירי ישראל בארצות מזרח־אירופה, וצינן קצת את ההתלהבות של מבשרי הישועות. בא ביקורו בקאהיר של קוסיגין, שבעניין מצרים הוא הולך בדרכי כרושצ'וב. באו מאמרים בעתוני רוסיה לרגלי השתלטות קבוצת הקצינים השמאלנית בסוריה, ואחר כך לרגל ההסתנגנויות של „אל פתאח“ והתגובה הישראלית להן — והוכיחו, כי לא הרי הודו ופאקיסטאן כהרי ישראל וערב, וכי רוח טאשקנט מגיעה לקאשמיר בלבד ואינה מגיעה כל עיקר לגבולות ישראל ושכנותיה. אכן, האוריינטאציה הסובייטית הפרו־ערבית איתנה כשהיתה, ולא עוד אלא שנתרבו הסימנים של מאמצים מכופלים לחזור עוד יותר לארצות ערב — בפרט לסוריה ולעיראק, אם משום התחרות עם סין העממית ועם משום ההכרה הגוברת כי גמאל עבדול נאצר חדל להיות „דון יחיד“ במזרח הערבי. כמה סיבות למאצזי החדירה וה־השפעה הסובייטית המוגברת במזרח

אינו מאוהדי היהודים ואף סרגי פאבלוב, ראש תנועת הנוער הקומוניסטית, אינו מסתיר את רגשותיו האנטי-יהודיים. עכשיו, שאלכסיי קוסיגין מונה שוב ראש-ממשלה, יש מקום לקוות — לדברי המומחה לענייני מזרח אירופה של „ג'ואיש כרוניקל“ הלונדוני — שלא יחול שינוי לרעה ביחס ליהודים במשך ארבע השנים הקרובות. יש לזכור, כי קוסיגין הוא ראש-ממשלה סובייטי ראשון, משנות השלושים, שגינה את האנטישמיות בפומבי. טעמו ונימוקו עמו: אין להביא את יהודי רוסיה לכלל טמיעה באיורה של הפלייה ושל אנטישמיות.

על כל כגון זה אין לנו אלא לומר: גם זו לטובה. אבל יש למטבע צד שני, והוא הצד של מדיניות המזרח הקרוב. אם מבחינת העמדה כלפי היהודים ברוסיה אין להשוות את קוסיגין לכרושצ'וב, הרי מבחינת היחסיים של הידידות עם המדינות הערביות „המתקדמות והסוציאליסטיות“ ממשיכה ממשלת קוסיגין בקו הכרושצ'ובי. כבר העלינו קודם שתי סיבות עיקריות להמשכת קו זה, וישנן כמה סיבות נוספות. לכן, גם אם נניח שיהודי רוסיה אינם עומדים לפני גל של רדיפות ונגישות חדשות, הרי ביחסי ברית המועצות וישראל עלולות להופיע כמה תקלות חדשות, ובודאי שאין לקוות לישועות ונחמות.

במועצת הבטחון

לא היינו מופתעים שעה שתמכה ברית המועצות בהצעת הגינוי החריפה נגד ישראל שהעלו נציגי ירדן ומאלי על התקפת האויר הישראלית בגבול הסורי. אבל היה משום חידוש בטענתו של נציג בולגריה במועצת הבטחון, כי יש הקבלה ודמיון בין הפעולה הצבאית של ארה"ב בדרום וייטנאם ובין התקפת האויר הישראלית בגבול סוריה. „אלמלא — אמר — הובטחה לישראל תמיכתן של מעצמות-מערב מסוימות, המעונינות לעכב את התפתחותן של ארצות ערב, לא היתה ישראל נוקטת מעשה-איבה כזה“.

בסגנון דומה לזה התנבא פרשנו של ראדיו מוסקבה מקץ יום לסיום הדיון במועצת הבטחון. אף הוא הבליט את ההנחה, כי ישראל לא היתה יוצאת מהדיונים כפי שיצאה אלמלא עמדה לימינה אמריקה. הוא לא טרח להסמיק

קומוניזם המוסקבאי כמתונה יחסית. אך היחס של מוסקבה לישראל מוסיף להיות שלילי ביסודו, ולמרבית הצער אין סימנים שיחול שינוי לטובה בתחום זה.

יהודי רוסיה

אין טעם לשאול את עצמנו, מה היה יחסה של ברית המועצות לישראל אלולא היו קיימים שלושה מליוני יהודים במדינה זו, כשם שאין טעם לשאול את עצמנו אם היחס מצד השלטונות הסובייטיים ליהודי ברית המועצות היה טוב יותר אלולא היתה מדינת ישראל קיימת. הסבך שנוצר מעצם קיומו של המיעוט היהודי בברית המועצות ומרגשותיו של מיעוט זה כלפי מדינת היהודים — אינו מקל כל עיקר על פתרון שאלת היחסים למיעוט הזה ולמדינה היהודית כל עוד האוריינטאציה הסובייטית מוסיפה להיות פרו-ערבית מובהקת וכל עוד המדיניות כלפי יהודי רוסיה מוסיפה להיות מדיניות של כפיית התבוללות גמורה ואי-הכרה בזכויות הדתיות, התרבותיות והלשוניות של מיעוט זה. ד"ר נתום גולדמן, שהוא מן האופטימיסטים המובהקים וממטיף המאמץ להתקרב למוסקבה ולהסביר לה שהעם היהודי אינו מאויביה, נשא לאחרונה, בוועידת הקונגרס היהודי העולמי, נאום פסימי מאוד על מצבם של יהודי רוסיה. אגב, לא הועילו כל המאמצים הדיפלומטיים הממושכים וההתערבור-יות של ידידי ברית המועצות במערב אירופה ובפרט בצרפת בשביל שראש הקונגרס היהודי העולמי יחזמן למוסקבה בתוקף תפקידו זה לשיחה רמת-דרג עם השליטים בקרמלין. משלחות רבנים אמריקניים שביקרו ברוסיה השתאו למראה הבדידות והדכאון שבהם נתון הקיבוץ היהודי שם. אפילו המפלגות הקומוניסטיות בבריטניה ובארה"ב מיחו על קיפוח זכויותיהם התרבותיות של יהודי ברית המועצות, אך ללא הועיל. שאלת קיומו של האדם היהודי ברוסיה כיהודי עולה בכל החיפוחה — ואין פותר.

ללא החמרה

יתרה מזו, היתה אפשרות שלא יחזור אלכסיי קוסיגין לשלטון, וכבר דובר על הסכנה שיחמיר הקו נגד היהודים, ידוע, כי שליפין השאפתן

הרבה הכרוכה בהם. יש לקוות, כי ידידיהם הרוסים של שליטי דמשק יסבירו להם, כי ההשוואה לז'ויטנאם אינה תופסת וכי שיטת הלוחמה הז'ועירה, הנראית להם כל כך, עלולה להביא לידי מלחמה גדולה. במלחמה כזאת אף הרוסים אינם מעוניינים כלל ועיקר, ויגידו עליהם בפקין מה שיגידו.

ריסון כיצד ?

אך שאלה גדולה היא אם יש בידו הרוסים לרסן את ההנהגה הסורית הצבאית לעת כזאת. אם זו החליטה באמת לקבל שיטתו והשקפתו של הרמטכ"ל סווידאני על יתרונותיה הגדולים של "המלחמה העממית", גם הכרזתו של סגן ראש הממשלה ושר החוץ הסורי איברהים מאחוס, כי "מעשה תעדיף סוריה פעולה צבאית באיזור הכיבוש (ישראל) על מחאות באו"ם", והודעתו של שר ההגנה הסורי חאפו עסאד, כי "המדיניות החדשה כבר הופעלה וכמאה מלחים ישראלים ואחת עשרה סירות פאטרול הושמדו בקרב על הנג'ר" — מעידות, כי מכונת התעמולה הסורית כבר פועלת במלוא הקיטור, גם אם אין להיבהל מפני ההודעות הדמיוניות של המפקדה הסורית. מצד ישראל הודיעו על הפלת שני מטוסי "מיג" סוריים בקרב זה. בינתיים גברה ההתרוצצות בקרב הקצונה הסורית וגדלה ההתחרות על עמדות השלטון.

גירוש ומפרתו

באיזו מידה היחס הסובייטי לישראל מסיף להיות שלילי ביסודו, כנ"ל, הוכח לאחרונה עם ההודעה שבאה ממוסקבה, כי ד. גביש, המזכיר השני בשגרירות ישראל, הוכרז כאישיות בלתי-רצויה, וכי השלטונות ספלו עליו האשמת ריגול. אין זו פעם ראשונה שדיפלומאט ישראלי מורחק ממוסקבה בהאשמת שווא מעין זו. קדמו למקרה זה שני מקרים דומים של גירוש והאשמה בריגול. אחד הקרבנות הי' קודמים של התעללות זו היה יעקב שרת. למותר להדגיש, כי בכל הי' מקרים האלה ביקשו להם השלטונות הסובייטיים תואנת דברים, כדי לקלקל יחסים בכוונת מכוון וכדי להפחיד ולהרתיע את יהודי רוסיה מבוא במגע עם נציגי ישראל בארץ זו. אפילו

לפעולה הישראלית את מעשי הטרור, הוצח והחבלה של "אל פתאח", שאורגנו קודם מסוריה ובוצעו בשי-טתיות בישראל. ואין תימה בדבר: סוריה היא ילד הטיפוחים של מוסקבה כעת, ומי יאמר לה מה תעשה ?

למלחמה עממית

אולם מדינת ישראל אינה יכולה לעצום עין כשהמדובר הוא בבטחון גבולותיה ואזרחיה. הפעולה האוירית היתה אזהרה חמורה, והרמטכ"ל י. רבין הבהיר זה לא כבר לסורים, כי לא "הם יקבעו את כללי הפעולה הישראלית אלא שיכוליה של ישראל הם יהיו הקובעים". באמרו, כי נגמרה תקופת "האבהות הרוחנית" הסורית על כנופיות "אל פתאח" והחלה תקופת "האבהות המעשית", גילה כי הסורים ניגשו לאימון שיטתי של כנופיות הטרור והחבלה, ואינם מסתפקים עוד ביחס אהד בלבד של ארגון "אל פתאח". במלים אחרות: המפקדה הסורית החליטה לממש בצורה מוסוית את השיטה, שעליה הכריז הרמטכ"ל הסורי, גנרל אחמד סווידאני, והיא שיטת הלוחמה הזועירה המכונה "מלחמה עממית", כדוגמת זו שניהלו מורדי אלג'יריה וכדוגמת זו שמנהלים לוחמי הווייטקונג בדרום-ז'ויטנאם. אף שנוהר הרמטכ"ל הסורי מלדבר על אביה'מחוללה של שיטה זו, מאו-טסא טונג, שלא לפגוע ברגשות אנשי חסדו הרוסים, הרי מסקנתו היתה ברורה: שיטת ההכנות למלחמה סדירה נגד ישראל — שיטתו של נאצר — לא תצליח; היא מרוששת את הערבים ואינה מקרבתם למטרה הרצויה. הפתרון הוא: "מלחמה עממית לשחרור פלשתינ", לאור השקפתו זו של הרמטכ"ל הסורי — תובן הגדרתו של הרמטכ"ל הישראלי, כי החלה תקופת "האבהות המעשית" הסורית על ארגון "אל פתאח". יתר על כן, ניתן לחשוש, כי סוריה תסגל לעצמה אותה שיטה "זולה יחסית" מתוך ההנחה, כי תקנה לעצמה כתר תהילה ואף תגרור לתוך הסכסוך את שכנותיה הערביות הי' אחרות, מרצונן או בעל כורחן. דווקא משום כך חשובה העובדה, שרוב חברי מועצת הבטחון לא התעלמו הפעם, כבעבר, מן הסיבה והמסובב של הפעולה הצבאית הישראלית אלא הבליטום וגם ההזירו מפני הסכנה

ניקודם לא עמד על מצב הזכויות של היהודים ברוסיה כמיעוט לאומי-תרבותי, אך הרחיב את הדיבור על זה, ששיעור היהודים בחוגים האינטלקטואליים ברוסיה "עולה על זה שבשאר ארצות". המטרופוליט אמר זאת בנוסח של ציון לשבח ולא בכונה של "הבה נתחכמה", אף על פי כן ברור היה, שהוא מתעלם ביודעים משאלת מעמדם של דת ישראל, לשונו ותרבותו ברוסיה, ועוטפם באיצטלא של השוויון המדומה.

הכחשות ומציאות

אין זו הכחשה רשמית ראשונה של דובר סובייטי בעניין האנטישמיות. ניקיטה כרושצ'וב בעצמו בימי גדולתו הכחיש לא פעם את מציאותה בכל תוקף, עם שאנו יודעים, כי היתה בו, בבן-איכרים אוקראיני זה, אנטישמיות שורשית. "אטאויסטית", שהתפרצה לא פעם בתגובות וביטויים שאינם פרל-מנטאריים כל עיקר. עמדתו הרשמית פטרה אותו כמובן מגינוי האנטישמיות, כי אין חובה לגנות את מה שאינו קיים במציאות, או, כפי שהתבטא המטרופוליט ניקודם, את ה"מיתוס", ואולם, ספרו האנטישמי של קיצ'קו ועוד פירסומים והתקפות מסוג זה מעידים, כי ה"מיתוס" אינו מיתוס כלל.

דיפלומאט צרפתי רם-מעלה, שביקר זה לא כבר ברוסיה התרשם, כי כמה מאנשי השלטון הסובייטי הם יותר אנטישמיים מאשר המון-העם, ומכאן שאפילו אחרי סילוקו של כרושצ'וב אין העניינים מאירים ושמחים בשביל אחינו בני ישראל ברוסיה. הכחשות לחוד ופני המציאות לחוד, ועדיין אין סיכוי של מיפנה לטובה נראה באופק.

י. מישאל

הצלחתו של הביתן הישראלי בתערוכה החקלאית במוסקבה שימשה עילה להאשמה ב"פראוודה", כי "דיפלומטים מ ישראל מייבאים לרוסיה באורח לא-חוקי חוברות תעמולה ציוניות". אולם אם קטלוגים וחוברות הסברה על החקלאות הישראלית הם בגדר דבר האסור — אנה אנו באים? — אין זאת, כי בד בבד עם המאמץ המכוון להמשיך כלפי יהודי רוסיה בקו הטמיעה, בא מאמץ נוסף להפריד ככל האפשר בין יהודי רוסיה ובין ישראל.

בינתיים, רואים השלטונות הסובייטיים, משום מה, צורך לעצמם לצנן ולשבש יחסים עם ישראל. רק כך אפשר לפרש את הודעת "טאס" לפני כמה שבועות, כי "ממשלת ישראל מרכזת צבא בגבול סוריה וזוממת, מתוך קשר עם מעצמות-חוק, להתערב בענייניה הפנימיים של סוריה", ואת הידיעות והתגובות בעתונות הסובייטית למה שאירע בגבול הסורי-ישראלי בשלושת החדשים האחרונים. רק כך אפשר לפרש את גירושו של הדיפלומט הישראלי ממוסקבה, ואת היחס הקריר של מוסקבה לכל הנסיונות הישראליים לשפר יחסים במידה כלשהי. מסקנה זו יש לקבל כעובדה מצערת, שאין טעם להתעלם ממנה. מסקנה זו אף מעוררת את השאלה, מה מידת האנטישמיות הרווחת בברית המועצות. העמדה הרשמית מוסיפה להיות: להד"ם! — הנה השתתף בוועידה העולמית של הכנסיות הנוצריות המטרופוליט ניקודם ממוסקבה. הועידה נתקיימה בז'נבה, ובמסיבת עתונאים נשאל המטרופוליט על רדיפת היהודים בברית המועצות, והשיב שהאשמה זו היא בבחינת "מיתוס", כלומר: אגדה או בדייה. המטרופוליט

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

ספר חדש במחקר היהדות

מאת ד"ר יוסף שפרן

15). הלכות כיבוד הספר גשמתו בכל התקופות. רוח-העתים טלטה את עמנו ממדינה למדינה, ואהלי יעקב נדדו תכופות מארץ לארץ ועמם גלו גם ספרים-מלוויהם. אף בימינו, בשואה הנאצית האיומה, ניספו רבים, וספרי קהילות ישראל שנחרבו „נשלחו רובם למוסדות ישראל ומקצתם לספריות בתפוצות” (עמ' 26). מעל לגורמי הזמן, עבר הספר, ורכש לו עמדה בלתי מעוררת בתוכנו. על הספר שמרו מכל משמר, הוא „טוה את הרציפות הלאומית של הדורות” (עמ' 49). מכלול סגולותיה הנפשיות-הרוחניות של האומה וכישר יצירתה מצויים בספריה, והם „תנאי הכרחי” לקיומה (שם).

הפרק השני „דרכי ההוראה בישראל”, פרק גדוש חומר רב ומגוון, נותן הזדמרות לעקוב אחרי השורשים שקבעו את סמכות החכמים שבכל דור ודור. סמכות זו, ערכה בזה, שהיתה „חלק מהותי ובלתי נפרד מתורת-סיני” (עמ' 51). והתורה עצמה ציוותה, למען חיווק האחריות שבין הדורות, ש„על כל תקופה ותקופה להיות נשמעת לפירושיהם ולהוראותיהם של גדולי הדור” (שם), ולפיכך יחסו חכמי ישראל את סמכות ההוראה לכל בית דין אף לאחר ביטול הסנהדרין” (עמ' 52). אך עובדה זו — אבן-בוחן עיקרית בחייו הדתיים ה-מאורגנים של עמנו — באה להוכיח

למפעלו הספרותי-מדעי של הרב ד"ר פדרבוש נדענת חשיבות יתירה. ששת הספרים שהוציא עד עכשיו מדוברים אוצר רב של ידיעות בשדה היהדות. הוא מעלה בהם בעיות עתיקות וחדשות שבדין עמנו, מעמיק בחזיונות תרבותיים-היסטוריים ומגלם דמויות מגדולי האומה.

כבבמה מספריו הקודמים, כן גם בספרו החדש „חקרי יהדות”, מרכז ד"ר פדרבוש במקום אחד נושאים מתחומים שונים ומגלה את היסודות המשותפים בהם.

רב-הרושם הוא הפרק הראשון „חיבת הספר”, הן על ערך הספר בהשתלשלות הזמנים. סעיפי הפרק עשויים להקנות לקורא מושג ברור על העליחות שמילא הספר בחינוך שהרי „הספר בלבד, בניגוד לדרכי לימוד אחרים, מהווה מקור לא-אכזב הנשאר לדורות, ושלאפשר לאדם ללמוד ממנו בכל עת ובכל שעה” (עמ' 7). אין לך הארה טובה יותר לגבי אופיו של עמנו, מהיחס העמוק לספר בכל דור, יחס נלבב, ש„גרם להעמקת אחריות המחברים כלפי פרי עטם” (עמ' 1). ומכאן צעד אחד להערצת הספר. כשלעצמו נראה הספר כחלק אורגני של חיי היחיד והציבור. כולם נזקקו לו, ולכן „החיוב לדאוג לטיפוח הספר העברי היה מוטל לא רק על כל יחיד, אלא אף על הציבור כולו” (עמ' 7).

„חקרי יהדות” מאת הרב ד"ר שמעון פדרבוש, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ו.

דוח לנצרות" (פ' י'); "המושג יהודי בהלכה" (פ' י"א); "משפט אייכמן לאור ההלכה" (פ' י"ב); "מהות חכמת ישראל והשתלשלותה" (פ' י"ג).

כאמור הקים המחבר בכתביו יד ושם ואישים דגולים שבתולדות עמנו. בספרו הנוכחי הקדיש פרקים מאלפים, בראש וראשונה, לרש"י ולרמב"ם ומדגיש את יעודם הצינזני שמילאו. רש"י "יצר שיטה מוסרית ודתית מחושבת על יסודות מובאות ממקורות קדושים" (עמ' 151). שיטתו צמחה על ברכי מסורת גדולה ואינה. אצל הרמב"ם מבליט המחבר קו הראוי לתשומת-לב: זיקה עמוקה — זיקת אהבה — אל השפה העברית. הרמב"ם לקח לו את מפעלו של רבי יהודה הנשיא — המשנה — למפתח, ובספרו משנה תורה בולטות טונותיו ודרכי מחשבותיו על מרכזיותה של העברית. הוא שקד "לטפח את לשוננו הלאומית בשטח לימוד התורה ומחקרה ובמשא ומתן של הלכה" (עמ' 165).

בתיאור דיוקנם של אישים מן הדור-רות האחרונים, שהשכיל לשבץ בין שאר הפרקים, כמו: ר' לוי גינזבורג (פ' י"ד), הרב אי"ה קוק (פ' י"ח), הרב ב"צ עזיאל (פ' כ'), "החזון איש" (פ' כ"א), פרופ' א. ש. יהודה (פ' כ"ג), הרב מ. ראט (פ' כ"ד) — מעלה המחבר מלבד משמעות חידושיהם, גם דברי זכרונות הערכות ומקפל בתוכם עובדות ונתונים מעניינים על חייהם.

תעדת המחבר היתה לבדוק ולבחון מחדש — לאור הדעה — חלקים ממיטב היצירה הרוחנית של עמנו, ותעדה זו קיים בנאמנות. מחקריו כולם, בספרו הנוכחי, מצטיינים ביניקה ממקורות ראשונים ובשלימות ההרצאה. בכ"ה הפרקים — ב-393 עמחים — כינס חומר מגוון, בעל ערך מתמיד ושווה לנפש כל קורא המצוי אצל המקורות. ספרות המחקר — מחקר היהדות — נתעשרה בספר יסודי.

על עצמת התופעה הקבועה שבכל החלטה של בית דין, תופעה המשתלבת אל נכון במסכת המשפט העברי: "יסוד מוסד בתורתנו הוא הכלל אחרי רבים להטות, ועל פיו נהגו בכל הדורות, הן בשיפוט בתי הדין והן בהכרעת איסור היתר" (עמ' 60).

ניתוח נוקב על "שיטת הפילפול ויריביה" נותן לנו המחבר בפרק ג'. בעיית הפילפול בתור שיטה לימודית היא לא בעיית דור אחד בלבד, אלא ירושה היסטורית מימים עתיקים. דורות רבים ינקו משרשיה, ספגו אל תוכם את חריפות דרכיה, וקלטו את אופן ביטוייה המיוחד. הבעיה על "ערך החריפות בדרישת-התורה התעוררה עוד בבית-מדרשם של חכמי התלמוד" (עמ' 84). אבל בתקופת הגאונים אנו מוצאים כבר ניגוד חזק לשיטת הפילפול. הרצון לשאוב ממעיינות בהירים ופשוטים של לימוד התלמוד הוא אשר קבע את רקע ההתנגדות לשיטת הפילפול בהמשך הדורות. והמחבר קובע, כי "הניגוד לפילפול מצא את ביטויו היותר חריף כתלמדה של ארץ ישראל... ובארץ ישראל הורו להם לבקר את הבקי על הפלפול" (עמ' 86). ומדגיש להלן: "הבבלי מצטיין יותר בשגינות מחודדת מאשר הירושלמי" (שם). אחד ממתנגדי הפילפול היה המהר"ל מפראג "שהתריע על הנזק הרב שגרם הפילפול ללימוד התורה" (עמ' 110), וראה את היתרון מהסברה פשוטה וישרה בפירושו "דרך החיים" על מסכת אבות, הוא כותב כאדם, שענין הלימוד הפשטני עיקר אצלו.

בהמשך הפרקים נידונים עניינים נוספים שלהם נועדו משימות חשובות ביותר בקיומנו בתור עם. המחבר מצביע על תהליכים יסודיים, מתווה קווים, ותוך מיצוי העניינים — לן בעמקן של סוגיות עיקריות — מסכם ומציין פתרונות. ואלה העניינים: "מקום הארץ מית ביהדות" (פ' ח'); דרישת ציון בתורת החסידות" (פ' ט'); "יחס היה-

„הקצונה והשלטון בעולם הערבי“

השאיפה לנצחון, לעוצמה, לכיבוש ולעול, והוא שולל כל חוק, הנוגד את מצוותיו ... אולם מצב המוסלמים בעת הזאת מעורר תדהמה... תמוה הדבר, כיצד הנוצרים דווקא המציאו את תותחי קרופ ואת מכונת-הירייה, לפני המוסלמים... איזה פגע פגע במוסלמים ודחף אותם אחורנית?

אמנם לפני הקצינים של ימינו היו הדוגמאות של מוחמד עלי, מייסד השושלת המצרית והקולוניאטור ושל הקצין המורד מ. עראבי (1840-1911), אולם ההפיכה הראשונה מסוג זה בהיסטוריה הערבית המודרנית היתה ב-1936 בעיראק, ומאז איימו עשרות הפיכות של קצינים ברוב הארצות הערביות. במצרים, הקצונה המצרית שהשתתפה אחר כך במהפכה, שיתפה פעולה אדוקה עם הצבא הגרמני, אולם נכשלו וניתפסו. ב-15.1.39 התחילה הקבוצה של קציני המרד המצרי להתארגן, אולם רק בסוף 1949, אחרי כשלון הצבא המצרי במלחמת 1948, נוסדה „אגודת הקצינים החפשיים“.

ההפיכות ונסיונות-ההפיכה של קציני הצבא הערביים היו בשליש השני של המאה ה-20 לתופעה שכיתה כל כך, שמתבקש הנסיון לסווג אותם לסוגים. 32 הפיכות ב-29.10.36 עד 16.9.65 של נסיונות קצינים ערביים, שהיו מכוונים לתפוס את השלטון בהפיכה או לכוף מדיניות מוסוימת על הממשלה, בין שהצליחו ובין שנכשלו. בהפיכות הצבאיות הערביות מבכר צדקי בעיראק עד לאמצע שנות ה-50 היו החיילים בידי מפקדיהם כחומר ביד היוצר. הם לא נחשבו כבעלי רצון משלהם. החייל היה מצייט ציות עיוור למפקדו, יהיה האויב אשר יהיה, חיזוני או פנימי, אח כשאותו מפקד עצמו היה מפר את שבועת-האימונים והציות, שנשבע לראש המדינה והצבא. כשאיננו התנקשויות אלימות ונלחמו החיילים, היתה קיימת תמיד השאלה, כמו

יום יום אנו קוראים על הפיכות והפיכות-נגד בעולם הערבים שמסביבנו, אולם מרוב העצים אינם רואים את היער. לא פעם מתעורר הרצון לדעת מה בכל זאת נעשה שם? מה טיבם של השליטים, מה מגמתם, מאין באו ולאן פניהם מועדות? תשובה לשאלות אלה מנסה לתת אלעזר בארי בספרו „הקצונה והשלטון בעולם הערבי“*. האם המחקר שלפנינו הוא אובייקטיבי? על זה עונה המחבר בפתח דבריו: „זהו ספר של יהודי וישראלי על אירועים פוליטיים ותהליכים חברתיים בעולם הערבי של זמננו. ביחסים בין 2 העמים ומדינו-תיהם שוררות מתיחות ואיבה, ויד שותרי השלום היתה על התחטוה. אין אני מתיימר בכתיבה של משקיף נייטראלי, שאין לו נגיעה או שאין לו דעה בענינים השנויים במחלוקת; אפילו רציתי לא היה הקורא מאמין. יפה העיר הגנרל דה-גול למחבר של ספר על ההיסטוריה של וישי 1940/44: „אדוני, ספרך הוא אובייקטיבי מאד, כל כך אובייקטיבי עד שהאובייקטיביות שלו מגיעה לפרקים לחוסר-אובייקטיביות“.

מה הביא להצלחות של תנועת הקצינים? ביסוד כל התנועות האלה מונחות הנחות: א) כי העולם הערבי נתון במשבר עמוק של פיגור ומעבר, שאין להתגבר עליו אלא בשינוי מהפכני של המבנה החברתי והמשטר המדיני. ב) כי אין כוח המסוגל לבצע את שידוד המערכות ההכרחי, זולת הקצונה. ג) כי הקצונה אמנם מסוגלת לחולל את התמורה הדרושה.

לזה צריך להוסיף את רגש הנחיתות או הקנאה של אינטליגנציה מוסלמית מוסוימת כלפי העולם הנוצרי-מערבי. כבר לפני 80 שנה שאל הריפורמטור המוסלמי הנודע במאל א-דין אפגאני: „הנה הדת הנוצרית בנוייה על השכנת השלום... היא קוראת לביטול גאולת-הדם ולחיתור על השלטון... ואילו ביסוד האיסלאם מונחת

* אלעזר בארי, הקצונה והשלטון בעולם הערבי; ספרית פועלים. ע' 382.

ובכפרים רבים, עם פועלים, פלאחים, פקידים, מורים וסוחרים. ה"בעת" היה אחד הראשונים, שידע לארגן מפלגה על סניפיה, חבריה ומוסדותיה, מפלגה במתכונת אירור פית. מאידך, במלחמתם בכורדים, בשנאתם לישראל וגם ביחסים הבינועריים הם נהפכו לאנשי ריב ומדון מאין כמוהם.

יש הפרזה רבה וחוסר אמת בהתפארות הקצונה שהם הם ששיחררו את ארצותיהם משיעבוד עול זר. למעשה השיחרור הלאומי של מצרים, סוריה ועיראק הושג לפני תפיסת הקצינים; הפיכותיהם וממשלותיהם היו אפשריות רק במדיניות, שלא היה בהן עוד שלטון זר. הקצינים השלימו את המלאכה, שקודמיהם לא יכלו או לא רצו להשלים.

ברם מה שיותר חשוב, השליטים האלה נכנסו לקנאות חד צדדית של שליטה ערבית-מוסלמית-סונית-עירונית. האחדות הערבית, למשל, גורמת לניגודים ופירור. האם יסכימו דרווים ועלויים בסוריה לטמיעה מעין זו? בשום אופן לא ישלימו אתה הכורדים בצפון-מזרח של העולם הערבי, לא הברברים במערבו, לא הכושים האגימיסטים הסודא-נים בדרומו, לא היהודים הישראלים במרכזו, לא הנוצרים בלבנון ולא השיעים בעיראק. פעם אמרו "מעולם לא היה ענין מוסלמי שגרם ליותר שפיכת-דמים משאלת ה"חליפות". עתה אפשר לאמור זאת על האחדות הערבית. מאידך הם מדי פעם מסתבכים במגמות של התפשטות צבאית, שמדלדל את המשאבים הכלכליים לתפקיד סרק-כושל.

ייתכן שפלוראליזם חברתי-פוליטי שהוא כל כך רצוי לאזורנו ודיקטטורה צבאית הם תרתי דסתרי. יוצא איפוא ששלטון הקצינים מוליך למבוא סתום. הספר הוא קריא למרות החיספוסים המרכסיסטיים פה ושם ולפעמים גם היגדרות אחרי סגנון המקובל במקורות אלה. על עבד-אללה למשל, מוא כותב: "האמיר, ומד-1946 המלך, עבד אללה היה עד להירצחו ב-1951 בן הברית הנאמן — או העבד הנרצע — של הבריטים". נדמה לי שהאיש ששילם בחייו בעד שאיפתו לשלום עם

במלחמה חיצונית, אם ילחמו כחיילים טובים או גרועים, אך לא השאלה להודותם עם המשימה. הבדוויים בלגיון הערבי בירדן שהתיצבו באפריל 1957 לימינו של המלך חוסיין, היו יוצאים מן הכלל מבחינה זו. הקצינים הפוליטיקנים הערביים הושפעו חליפות מהשפעות שבאו מגרמניה ומאיטליה, מדוגמתן וזכרן של תנועות צבאיות מרדניות במזרח התיכון כמו של עראבי, של אתאתורק ושל אגודות הקצינים הערביים בצבא העותומני.

ייתכן שאין להבין את מהות שלטון הקצונה בלי לשים לב לתופעה החשובה בתולדות האיסלאם והערבים והיא פרשת הממלוכים. כידוע הממלוכים שלטו כ-1000 שנה, מאמצע המאה ה-9 עד לשנות 30-40 של המאה ה-19. הם קבעו תקדימים חשובים ומסורת מורשת של שלטון עלית צבאית בחברה האיסלאמית של המזרח התיכון. אמנם אחדים עשו גדולות בארצות אלה, אולם בדרך כלל הצטיינו בשררה מלמלה ואבסולוטיזם מוחלט, קח רב-משמעות לגבי השליטים של ימינו (אגב, ממלוך פירושו עבד, אולם בניגוד לעבד שחוס-העור — הכושי בערבית מדוברת "עבד" — הממלוך הוא עבד לבן, הנועד לשירות בצבא, הם ממוצא נוצרי או פגאני, כי מוסלמי לא היה יכול להיות משועבד ונמכר כעבד).

הקצונה החדשה סבלה מיחס של בוז ועלבון האירופיים-השליטים לאיסלאם ולאנשי המזרח. מספרים כי גלדסטון זרק את הקוראן למחסן ואמר "אין שקט לעולם כל עוד זה יישאר". וקרומר אמר: "רק הקוראן הזה מעכב את הציביליזציה".

הקצינים-המתמרדים חיפשו גוף ציבורי שיוכלו להישען עליו. ה"אחים המוסלמים" היו נמרצים ודינמיים, אולם העיקרון של ביסוס החברה בזמנו על הקוראן בלבד לא התאים למודרנה של צבא חדיש. במקום השני באה תנועת ה"בעת". הדבר הראשון שה"בעת" נתן, או הבטיח לתת, היא אידיאולוגיה פוליטית שיטתית, כוללת ו-מנוסחת. הקצינים בעצמם לא היו מסוגלים לכך. הבעת סיפק לקצינים משאלה נוספת: קשר עם ציבור מאורגן ופעיל בכל הערים

ישראל ראוי להערכה אחרת. היתה לי הודמנות להכיר את האישינות הזו מקרוב ומסקנתי היא שהוא היה מן המושלים האמיצים והנבונים ביותר שהיו לערבים

בדור האחרון. הערות מסוג זה מצערות ומוטעות הן אך אין בהן כדי לגרוע מהחשיבות הכללית של המחקר.

ח. נעמן

„גדולי חינוך בעמנו“

שתי סגולות לספר הזה: תפארת סופרים ועיון חכמים. יש סדר למשנתו. לשונו שקופה, בהירה ורעננה. עיונו דק, חושו חד להבחין בין העיקרי והמקרי שבדעות. פרופ' שרפשטיין אינו עוסק ברעיונות מופשטים בלבד אלא שם לפני הקורא דמויות של אנשים בעלי שיעור-קומה שהעלו אור בהיכל חינוכנו.

הספר כולל שבע עשרה מסות שכל אחת מהן מהווה נכס ספרותי נאה. המסה הראשונה פותחת במהר"ל מפראג שביקש לנכש את התרולים והקמשונים שעלו בחינוך ילדי ישראל. הוא הטיף לשכל הישר בהבנת התורה, בלי פילפולים לפי הסדר שקבעו חז"ל, מקרא משנה וגמרא. נוקט הוא בכלל של חז"ל, „לעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד“. השפעתו של המהר"ל לא הגיעה עד החדרים, אך היא היתה נר לרגליהם של יחידים בלבד. הלימודים בחדרים קפאו על שמריהם. אבל הזמן עשה מה שלא עלה בידי המהר"ל מפראג לעשות.

נפתלי הירץ ווייזל גדרש על ידי פרופ' שרפשטיין כמתקן ולא כמהפכן בחינוך. בכל הגותו החינוכית לא נתכוון ווייזל אלא לטובת עמו.

המסות על ר' ישראל סלנטר ו„החפץ חיים“ ז"ל כתובים בחיבה יתרה. פרקים אלו כורכים את תולדותיו של החינוך עם תולדות אנשי השם בישראל.

במסות על אהרן כהנשטם, ד"ר שלום יונה טשרנא, שמחה חיים ולקומיץ, ד"ר ניסן טורוב, יצחק אפשטיין וד"ר שמעון בנדרלי ז"ל מתנה פרופ' שרפשטיין את אידיאל חייהם של מורים למופת אלו. אשרי העם שהקים מתוכו מורים-אורים. מעשיהם הם זכרונם והם סימן לדורות הבאים.

הפרק על ר' דוד ילין ז"ל ערוך באהדה וחיבה יתרה. ראוי היה ר' דוד ילין לכבוד והוקרה. ר' דוד ילין קשר בנפשו את הטוב והנעלה שבמזרח ומערב. במסה זו מקיף פרופ' שרפשטיין את אופקו הרחב של ר' דוד ילין שלא הסתפק בדי' אמות של תורה בלבד. הוא היה המורה למופת, העסקן הנאמן, והתוקר שהאמת המדעית היתה נר לרגליו. תורתו של אדם גדול זה המריזה עליו מבחוק.

על שרה שנירר ז"ל כותב פרופ' שרפשטיין דברים לוקחי לב. הוא מספר באהדה על רשת פעולותיה של האשה הגדולה הזאת. שרה שנירר ז"ל באה לגאול את עלובות הנפש בישראל, את בנות החרדים. היא הפיצה לימוד התורה בין בנות ישראל שהוריהן סברו שלא נתנה תורה אלא לבנים בלבד. שרה שנירר ז"ל חוננה בחזון. היא ראתה את העתיד מתוך האספקלריה של העבר בלבד.

פרופ' שרפשטיין שופך אור יקרות על יחיאל הלפרן ז"ל, היוצר ומחדש בחינוך, נלחם במציאות המרה ויכול לה. יחיאל הלפרן ז"ל הוא אבי גן הילדים העברי הנפוץ כיום בישראל ובתפוצה. מפעל זה הוא זכרונו לדורות.

גדולי חינוך בעמנו, מאת צבי שרפשטיין, בהוצאת ראובן מט, ירושלים, תשכ"ד.

המסה על ח. א. פרידלנד מעידה כמאה עדים שרצון ויכולת עולים לפעמים בד בבד. פרידלנד היה מחייה החינוך העברי באמריקה. הוא חונן מטבע בריאתו באישיות יוצרת שקסמה לכל אלה שזכו לבוא במחיצתה. הוא האציל מרוחו על מורים רבים שעמלו ויצרו בשדה החינוך העברי בארצות-הברית. הוא היה מזכה את הרבים.

המסה האחרונה של הספר מתנה את פרשת חייו של מחנך יהודי הידוע בשמו הפולני יאנוש קורצ'אק. רופא היה ומצוין במידות ובמעשים טובים. הוא אהב ילדים ושקד כל ימיו על תקנתם. לבו הרגיש חש בצערם של ילדים יתומים. הוא פתח בית יתומים שנהל אותו בסדר מופתי ובאהבה רבה. עליו ועל יתומיו עלה הכורת בגיטו הורשאי. אל אשר הלכו הילדים הלך גם הוא... .

הספר "גדולי החינוך בעמנו" משלים את סידרת ספרי החינוך שכתב פרופ' שרפשטיין, שקריאתם צריכה עיון ושכרם עונג. החינוך משנה היא וצריכה לימוד. החינוך הוא גם אידיאל. חינוך נטול אידיאל הוא כפתילה בלי שלהבת. בספר הזה נתן פרופ' שרפשטיין אידיאלי חינוך שנתגשמו באנשים מורמים מעם.

גרשון א. חורגין

ספרים וסופרים

יעקב לינד* הוא אחד מגדולי הסופרים שהעמידה אירופה המרכזית אחרי מלחמת העולם השנייה, והמה מעטים. ספרו הראשון, "גשמה מעץ" (סיפורים קצרים) עשה רושם רב באירופה כבאמריקה. ספרו השני שבו אנו דנים ברשימה זו מוזעזע לא פחות מקודמו. לינד נולד בווינה בשנת 1927 וברח מאוסטריה בגיל 11 שנה מאימת הנאצים. הוא הסתתר בימי המלחמה בהולאנד וניצל מיד מרדפיו בתעודות מזויפות.

סיפורו "גוף של מלט" הוא על רקע שלביה האחרונים של מלחמת העולם השנייה. גיבור הסיפור הוא חייל גרמני המחפש את גודו; ספק ערמומי ספק תם; ספק מטומטם ספק חסר-דעה; ספק פחדן ספק אמיץ ועל הכל — איש משמעת. כללו של דבר: חייל גרמני ככל החיילים, אחד מני אלף שאלפים ורבבות כמותו. שמו גוטיא באכמאן ומוצאו משפחת צרפתי כסף גרמנית מכובדת. בורושנקו, בלב רוסיה, נשאר לפליטה כאחד המעטים מגדודו שהושמד. שם איבד את גודו וכמעט יצא מדעתו. מכאן ואילך הוא מחפש את גודו לאורך דרכי אירופה עד לירכתי נורווגיה. בו בזמן הוא נאבק על הזכות להיקרא שפוי בדעתו ולשוב לחזית, כדי להוכיח את גבורתו כאיש ואת ערכו כחייל גרמני. במקום אחד בספר שואלת אותו אהובתו: "האומנם הרגת חמישה אנשים?" — והוא משיב ישירות: "כן, אחד ועוד ארבעה". "ללא שום סיבה?" "נצטוויתי להורגם". "ואתה דואג בשל כך? אם עשית זאת לפי פקודה — לא עליך האחריות". "הייתי יכול לומר שהייתי מהופנט אותה שעה, או שמישהו גרם שאשתה לשכרה. אך משהו כאן לא בסדר. אם אפשר להפנט אדם כמוני — משמע שאני חולה, ועלי ללכת לבית חולים. אלך מחר בבוקר. אני רק מקווה, שהמקרה שלי עודנו רשום אצלם".

בתמונה קודמת, בזמן שבאכמאן עודנו מקווה, כי יצליח לחזור לגודו, אומר הוא לקצין המשלחו לבדיקת ועדה רפואית, לשם שיחרורו:

"מילאתי את חובתי בעבר ואני מסוגל בהחלט לעשות זאת שוב. אני מוכן להקריב את חיי. אין זו אשמתי שלא נהרגתי בורושנקו שעה שנהרגו כל שאר חברי. אין להעניש אדם על שנשאר בחיים. לא! אינני חולה יותר ממיליוני חברי הגלחמים עתה למען מולדתם. אם

*) Jakov Lind: Landscape In Concrete, Grove Press, 190 pp. 1966.

אני חולה — אף גרמניה כולה כך! כל העולם התרבותי לוחם כעת נגד הבולשביזם (הוא התחיל מצעק בהתרגשות) ואני מוכן למות! כן, אני מוכן להקריב את קרבן העליון! האם לזה שגעון ייקרא? ! אמנם אני קצת מילאנכולי וגם נוטה ליסודיות. אבל, האם זה לא גורמלי? כל גרמני הוא כמוני. הם כולם עושים כמיטב יכולתם. טובה היא חובה... .

שתי המובאות שהבאנו דיין כדי לשכנע את הקורא, שהסיפור של לינד אינו סיפור פשוט כל עיקר אלא גרוטיסקה עשירת סמלים ואלגוריות. יש בו משפטים המבטאים מצבי עולם והשקפות עולם ולא רק מצבו והשקפתו של חייל גרמני, או — של אומה גרמנית שלמה. כי, בסופו של דבר, בעיית החייל הגרמני והעם הגרמני היא בעיית האדם והאנושות. יתר על כן, אל לנו לשכוח, כי הגרמנים לא היו היחידים שאיבדו את צלם האדם במלחמה הזאת. הקוויזלינגים בני שאר העמים היו לפעמים גרועים מהם. אחד מהם, נאצי נרווגי מתואר בספר הזה כדמות שטנית, והוא, אגב, המביא את באכמאן לקטילת משפחת אצילים נורווגית (פקודה היא פקודה? היפגוזה?) כדי להתגקם בבן-המשפחה, תלמידו לשעבר.

בלימשים אנו נזכרים במה שאמר גולו מאן בוועידה האחרונה של הקונגרס היהודי העולמי: „היטלר הצליח לשכנע את העם הגרמני שהיהודים אשמים בגירושו מגן העדן האבוד. הדימאגוג הוליך את העם בהדרגה משנאה לרצח. אם כל זה יכול היה לקרות פעם, הרי זה עלול לקרות שוב. אם כל זה היה אפשרי, הרי שהכל עוד אפשרי. מי שחי בשנות השלושים והארבעים — יהיה עצוב כל ימיו. בעל כרחו לא יוכל לתת אמון בעמו ובדימוקרטיה יותר מאשר בכל משטר אחר; לא יוכל לתת אמון באדם“.

במאמר המוסגר נוסף, כי לינד אינו נוגע כלל בספרו בשאלת הגורל היהודי וב„פתרון הסופי“ שמצא לה היטלר. אך השאלה ופתרונה האיום כאחד נשקפים מכל משפט ומכל פרט בעלילת הרומאן הדמיוני הזה, שכולו אמת פסיכולוגית אחת.

אישיותו של דה־גול

אלכסנדר ורת הוא עתונאי יהודי־רוסי מובהק, שחיבר את אחד הספרים המעולים ביותר על רוסיה במלחמת העולם השנייה, בשנים ששימש שם כתב. שנים רבות הוא יושב בפאריס והוא מקורב לחוגי השמאל שם, אף חיבר כמה ספרים על צרפת בשנים שלפני המלחמה ולאחריה. ספרו האחרון הוא: ביוגרפיה פוליטית של דה־גול*. מהיותו ממתנגדו הפוליטיים של דה־גול ואם גם מאוהדי אישיותו — לא היה ורת יכול לצוד צורה ביוגרפית שיש עמה משום פרספקטיבה נכונה. רבים ניסו לפתור את חידת האישיות של דה־גול — מהם מעריצים וחסידים, ומהם יריבים. אך דומה, כי ספריו של דה־גול בעצמו מוסיפים להיות מיטב החומר ההשוואתי וההשראתי לפתרון החידה, גם אם ספריו אינם סמל האובייקטיביות ההיסטורית, ממש כספריו של צ'יצ'יל, מי שהיה ידידו ויריבו כאחד.

על יחסי רוזבלט וצ'יצ'יל עם דה־גול אין א. ורת שופך אור חדש. גם דה־גול עצמו וגם אלה שכתבו עליו ועליהם כבר דנו במערכת יחסים זו, ואילו על ימי נעוריו ועלומיו של דה־גול מספר א. ורת מעט מדי. אך יש עניין בפרקים המתארים את דה־גול מיד לאחר שיחזור צרפת, בתקופה שבה היה מחוץ לשלטון (1946—1958), ולאחר שנבחר נשיא הרפובליקה החמישית, ונעשה לגדול מדינאי אירופה.

אופייני הדבר שהאוריינטאציה על ידידות עם רוסיה לא נולדה אצל דה־גול באותה מסיבת עתונאים ידועה, ב־4 בפברואר, 1965, אלא ראשיתה בימי עוניו ומצוקתו כבעל־ברית חסרי־ישע של אנגליה, בלי עם ובלי צבא, וללא יכולת לכוון את ההחלטות וההכרעות של בעלי הברית. כשתקף היטלר את רוסיה — ידע דה־גול לראשונה ובכל הודאות, כי הלה סופו להפסיד. מעניין הדבר, שדה־גול אף הציע פעם לשלוח דיוניזה של חילות צרפת החופשית לחזית הרוסית, אלא שנתקל בסירוב אנגלי. אמנם, ביחסו אל הקומוניסטים הצרפתים

*) Alexander Werth: De Gaulle, A Political Biography. 416 pp. Simon and Schuster; 1966.

זוכר ישראל שטיבל – יו"ר הארצי של „בצרון“

מסויים הירצה במדע המדינה באוניברסיטת טמפל ובשנת 1935 היה משנה לתובע הכללי בפנסילווייניה. שטיבל לקח חלק פעיל בעבודה מדינית, ציבורית ויהודית והיה חבר ועד הנאמנים של הקרן הקיימת במדינתו. לכבודו, בשמו ובשם בנו יעקב רוברט ניטע יער של עשרת אלפים עצים בהרי יהודה.

שטיבל היה מסור ביותר ל„בצרון“ ודאג לקיומו. הוא איפשר את תחרות הסיפור העברי בירחון, שהוכתרה בהצלחה. את העברית אהב אהבה רבה וציפה שהתחרות תעודד כוחות ספרותיים צעירים. מלבד זכרונות על ד"ר קלוזנר פירסם ב„בצרון“ (שנה ט', חוב' ב', חשון תשי"ח) בשם „לילות בכנען“, רשמים מהקבוצה כפר אוריה שעבד בה בשנת תר"ף, זמן מועט לאחר שירד מעל האניה „רוסלאן“. הרשמים נכתבו בכשרון סופר, ויש בהם תאורים חיים והלך-נפש ענוג.

שטיבל מת בארץ ישראל כשבא שמה לחוג תגינת פתיחת היער על שם נשיא אמריקה הנרצח, ג'והן פי קנדי מטעם הקרן הקיימת. גופתו הובאה לאמריקה. ההלווייה התקיימה בפילדלפיה ב-3 ביולי, ש. ז., הספידו הרב יעקב רוזנברג. בין נושאי הארון היו ראש העיר של פילדלפיה וד"ר משה טשרנוביץ, מנהל המערכת של ה„בצרון“. יהא זכרו ברוך!

ביום א', ט' תמוז (27 ביוני), ש. ז., נפטר בתל אביב מהתקפת לב העסקן והגייב ישראל שטיבל, מי שהיה סינאטור במדינת פנסילווייניה ובמשך 15 שנה יו"ר ארצי של ה„בצרון“.

סינאטור ישראל שטיבל נולד בדצמבר 31, 1898. את השכלתו היהודית והכללית קיבל בבתי הספר באודסה ובגרמניה. בשלהי מלחמת העולם הראשונה עזב את אודסה ועלה לארץ ישראל. בשנות 1920-1922 למד בבית המדרש למורים בהנהלתו של דוד ילין. ממוריו בבית המדרש חביב היה עליו ביותר החכם והסופר, ד"ר יוסף קלוזנר. שטיבל קיים קשר מתמיד עמו והקדיש לו מאמר בחוברת-קלוזנר של ה„בצרון“ (כסלו, תשי"ט), בשם „מכוס הזהב“. באותו מאמר הוא מספר על פגישתו הראשונה עם ד"ר קלוזנר בימי המהפכה הרוסית בביתו של ח. נ. ביאליק. הוא התיידד עם ד"ר קלוזנר כשהפליגו יחד באניית רוסלאן לא"י בשנת 1919.

בשנות העשרים הראשונות בא שטיבל לארצות-הברית. הוא סיים את חוק לימודיו באוניברסיטה של פנסילווייניה בשנת 1926, ואת בית הספר למשפטים באותה אוניברסיטה ב-1928.

באמריקה התעסק גם בהוראה עברית ושימש מורה בצי'סטר, פא. במשך זמן

חל שינוי ניכר מיום שנכנס לצרפת המשוחררת ועד לשנים שבהן היה מחוץ לשלטון. חזרת מסיים את ספרו בפרשת בן-בארה הידועה. הוא מקדיש בספרו מקום רב מדי לכרוניקה עתונאית, וזו אולי הסיבה העיקרית לכך שאינו מצליח ביותר במשימתו העיקרית. הביוגרפיה הפוליטית של דה-גול אינה נותנת תמונה שלמה של האיש, וריבוי הפרטים אינו אלא מאפיל על הדמות המורכבת ורבת הסתירות של אדם גדול זה.

י. ע.

יהודה עמיחי בארה"ב

מערכת "בצרון" שמחה להביא בחוברת זו שיר חדש מאת המשורר יהודה עמיחי, הנציג החשוב ביותר של השירה העברית החדשה, העושה עתה בביקור בניו-יורק. עמיחי החל לפרסם בשנים שלאחר מלחמת השחרור. שיריו הראשונים היו חידוש לקורא העברי. רבים לא יכלו לעכל שירים אלה על אוצר דמוייהם החדש, על לשונם המיוחדת ועל נימתם הכללית החדשה. במשך השנים גדל קהל קוראיו ואוהביו של המשורר. סגנונו, שתחילה היה "לא מובן", נעשה כיום לאפנה ספרותית ומצא מחקים רבים.

יהודה עמיחי פרסם כמה ספרי שירה ופרוזה. מרבית שיריו קובצו בספר "שירים", שיצא בהוצאת שוקן לפני 4 שנים.

ספר חדש מאת ד"ר שמעון ג. קרמר

בהוצאת בלון יצא ספרו של ד"ר שמעון ג. קרמר, נשיא בית המדרש לתורה בשיקאגו, "אלקים ואדם בספר חסידיים" (באנגלית). הספר מכיל 285 עמ' והוא מחקר ראשון

ברכות לבביות לידידינו היקרים
דינה ויהושע א. גלבע
 בהכניסם את בנם יקירם
אבישי
 למצוות
 מי יתן ויררו ממנו רוב נחת ויהיה
 לתפארת למשפחה ולבית ישראל
חיים וחיה ליה

ברכת מזל טוב
 לסופר והחוקר הגדול
יהושע א. גלבע ורעייתו דינה
 לחג הבר-מצוה של בנם היקר
אבישי
 יזכו לראותו גדול בחכמה
 ובמרום ההצלחה
ד"ר משה משרנוביץ

שיריו האידיים של גבריאל פרייל

בסיועם של פא"ן קלוב האידי וקרן הספרות מיסודם של ליוה חילי שור שעל-יד הקונגרס העולמי למען תרבות אידית, הופיע קובץ שיריו האידי של המשורר העברי הידוע, גבריאל פרייל. רוב השירים בקובץ נכתבו עברית במקורם והמשורר יצם בדפוס אידית.

שירי ישראל אפרת

בהוצאת "דביר" הופיעו בארבעה כרכים שירי ד"ר ישראל אפרת, מראשי השירה העברית באמריקה, חכם וחוקר, ששירתו האחרונה מצטיינת בכח חידושה ורעננותה. ארבעת הכרכים הם: א' : "מן העולם החדש", ובו שני ספרים — "ויגזמים שותקים" ו"זהב", 249 עמ'; ב' : "דורות", 216 עמ'; ג' : "מה עמוק הוא שתול", 154 עמ'; ד' : "אלגיות בראשית", 141 עמ'.

חלוצי הספרות העברית באמריקה מאת ד"ר יעקב קבוקב

בהוצאת "יבנה" הופיע ספרו של ד"ר יעקב קבוקב, דיין המדרשה העברית בקליבלנד, בשם "חלוצי הספרות העברית באמריקה", תיאור מקיף ומפורט של חמישה סופרים, מחלוצי היצירה העברית באמריקה, החל משנות השבעים למאה הקודמת. הספר מבוסס על יסוד מחקר בספרות ובעתונות של התקופה.

עברית באוניברסיטה של טיכסאס

בשנת 1963 גרשמו רק שישה תלמידים לקורסים עבריים באוניברסיטה של טיכסאס ואשתקד — מאה. 15 מבין התלמידים גרשמו לקורסים מסיימים. האוניברסיטה מעניקה תואר ב. א. לתלמידים במקצועות עבריים במוסד.

בסתיו יתקיים באוניברסיטה סימפוזיון על "החייאתה של העברית המודרנית". הספרייה העברית מונה 20 אלף כרכים. ד"ר אהרן בראדון, פרופסור-חבר למדע הלשון, עומד בראש המחלקה העברית.

מטעם ישיבה אוניברסיטה והוועד הניו-יורקי למען התתיים. לפני כשנה יצא ספרו "שער לתורה" ללימוד החומש.

המנוח השאיר אחריו אשה, שני בנים, הרב נחום וישעיה ושתי בנות, רינה וזיוה.

אליהו בן-חורין ז"ל

בגיל 64 נפטר בניו-יורק העתונאי אליהו בן-חורין. בשנות 1945-1950 היה יועץ מדיני למועצה הציונית לשעת חירום. יליד באלטה, בא לארץ ישראל בשנת 1921. קודם עבד בקיבוץ, השתתף בעתונות ובשנת 1935 היה עורכו של העתון הרביוניסטי "הירדן". הוא עסק לאחר כך בעלייה הבלתי-חוקית והוציא ספרים על המזרח התיכון ועל הצבא האדום. ספר על העלייה השלישית "אחד מני רבים" יצא בשנת תרפ"ט.

ד"ר אברהם ר. רובאשוב ז"ל

בתל אביב נפטר בגיל 74 אחיו של נשיא ישראל, ד"ר אברהם ר. רובאשוב, מהתקפת לב.

ד"ר רובאשוב בא לארץ ישראל מרוסיה הסובייטית לפני שנתים. הוא התנדב לעבוד כרופא שניים באחד הקיבוצים שעל הגבול.

פנחס רודאי ז"ל

בגיל פ"א נפטר בסאן חוזה, קליפורניה, הסופר והמחנך פנחס רודאי שהיה ידוע בכינויו הספרותי "פיניע בעל לשון". — המנוח השתתף בעתונות העברית ושימש במשך כמה שנים מנהל הת"ת בויליאמסבורג. הוא ערך את המדור לילדים והורים ב"טאגמארגען-זשורנאל".

הנני משתתף בצערה של משפחת ידידי

פרופ' משה ב. בן-נתן ז"ל

על האבידה הגדולה שאבדה להם ולנו במותו של הבעל והאב, מעמודי התווך של החינוך העברי באמריקה. בעבודת חייו הגדולה ימצאו נחומים.

חיים ליף

מסוג זה באנגלית על השקפת העולם, העקרונות, האמונות והדעות ואורחות החיים המוסריים הכלולים בספר החסידיים.

לד"ר קרמר יד ושם בפעולות ציבור חשובות. במשך שנים רבות שימש רב במרכז היהודי של יוניברסיטי הייטס בברונקס ופעל למען החינוך היהודי והתרבות העברית. הוא היה מייסד בית הספר היומי עקיבא ועמד בראש מועצת קרן הקיימת בברונקס.

תיקון טעות

ברשימה "החלוץ במערכה" לחיים ליף בחוברת סיון-תמוז, ש. ז. של ה"בצרון", צויין בטעות ל"ויבלו ה-75 של פרופ' ש. אייזנשטדט". הרשימה נכתבה למלאכת שמונים שנה למשפטן ולחוקר החשוב, עד מאה ועשרים.

אבירות

פרופ' משה ב. בן-נתן ז"ל

בגיל 58 נפטר. מן המחנכים העברים הדגולים באמריקה, שעמד על משמר החינוך השלם למעלה מארבעים שנה, מאז סיים את בית המדרש למורים של ישיבת רי"א בשנת תרפ"ה עד מותו.

בן-נתן (טרוצקי) נולד בעיירה דיאלטשיץ, בפוליסיה (עיר-מולדתו של ד"ר אלכסנדר א. פריד ז"ל) ובא לאמריקה בשנת 1921 בגיל י"ג. במשך פעולתו החינוכית היה מנהל הת"ת של קוני איילנד, בסט. לואיס, מא. ; ספרינגפילד, מאס. ובבוסטון הוא שימש יועץ חינוכי מטעם ועד החינוך בניו-יורק. כמורכב לימד תורת החינוך בישיבה אוני-ברסיטה (בעבר שימש מורה בבית המדרש למורים) והיה פעיל ביותר בהסתדרות חניכי בתי המדרש למורים ולמורות של המוסד והיה נשיאה.

בסוף ימיו סייע בכינונה של המדרשה עזרא, בית ספר גבוה ללימודים יהודיים וכלליים לנערים בעלי כשרון. מוסד אחר שסייע בהקמתו הוא מחנה הילדים "מורשה"

מספרי ההוצאה שלנו שקנו להם מקום-כבוד
בעולם החינוך היהודי

עברית חיה

לימוד הלשון ודקדוקה למתחילים ולמבוגרים

מאת צבי בלומברג ומרדכי צבי לויטס

חלק א' במהדורה מתוקנת ומוגדלת עם תקליט בלתי-שביר לאימון
המתלמדים ושינון לימודם בשפה המדוברת.

מחיר חלק א' — \$3.00 מחיר התקליט — \$2.50 חלק ב' — \$2.75

ספר הדקדוק והחיבור

מאת ד"ר צבי בלומברג

432 עמודים עם ציורים

היסטוריה לתלמידים

מאת י. ת. פולאק ז"ל

חלק א' — מאברהם אבינו עד סוף ימי הבית השני, 198 עמ' — \$1.25

חלק ב' — מחורבן בית שני עד תקומת המדינה. הפרק האחרון בספר

„מחורבן למדינה" ערך הסופר והמחנך חיים לוף. 287 עמ' — \$2.50

משנה תורה לרמב"ם

במהדורה מקוצרת, מנוקדת ומבוארת, בצירוף מבוא מקיף

ומראי-מקומות מאת פלמיאל בירנבוים. המחיר — \$5.00

o

HEBREW PUBLISHING COMPANY

79 Delancey Street, New York, N. Y. 10002

Tel: WA 5-3700

A Happy New Year From FARMFOOD RESTAURANTS DISTINCTIVE DAIRY CATERERS

142 WEST 49th STREET
NEW YORK, N. Y.

PLaza 7-4971

- Air Conditioned Dining Rooms. Open 7 days a week for Luncheon, Dinner, Supper and After Theatre (Sat. & Sun.)
 - Beautiful Private Dining Rooms accommodating up to 250 persons for Showers, Luncheons, Dinner and After Theatre Supper or Snacks.
- "AFTER 35 YEARS . . . THE MOST TRUSTED AND RESPECTED NAME IN OUR FIELD"

איגוד הפועלים היהודים הלאומיים

(יידיש-נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד)

מברך את כל חבריו ואת כל הציונים
העברים באשר הם שם

בשנה טובה ומבורכת

ש. באנמשעק, נשיא יעקב קצמן, מזכיר

most people call RIVERSIDE . . .
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends

RIVERSIDE RIVERSIDE MEMORIAL CHAPEL

Funeral Directors

76th St., and Amsterdam Ave.,
New York — ENdicott 2-6600

Brooklyn * Bronx * Long Island

Mt. Vernon * Miami and

Miami Beach

Morton Rosenthal - Carl Grossberg

Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

. . . more than fine granite. Each memorial . . . be it a modest headstone or an impressive mausoleum . . . is a mark of everlasting respect, unconditionally guaranteed forever by RIVERSIDE'S 50-year reputation for quality. Visit our showroom. Call or write for illustrated Booklet

לחברי ההסתדרות העברית בפילדלפיה,

למפיצי התורה ולומדיה,

לחלוצי הישוב ומניניה

ולכל אחינו בני ישראל באשר הם שם

שנת שלום וברכה, שנת יצירה וחדוה

תכלה שנה וקללותיה

תחל שנה וברכותיה

ההסתדרות העברית בפילדלפיה

ד"ר אלעזר גואלמן, נשיא

אריה דשבסקי, סגן-נשיא

רבקה קרץ, מזכירה

מאיר לוין, גזבר

הגנו מברכים בברכת שלום ושנת גאולה את כל חכרינו ואת כל העברים בכל אתר ואתר העובדים באמונה למען שפתנו עמנו וארצנו.

מרים וזאב אגרונוב

חוף מיאמי

הגני מברך את כל בני משפחתנו, את כל חברי המרכז היהודי דברוקלין ואת כל ידידי וחברי בברכת שנה טובה ומתוקה, שנת שלום וגאולה שלמה לעמנו בארץ-ישראל ובכל תפוצות הגולה.

הרב ישראל חיים לוינטל

ברוקלין, נ. י.

אני מברך את כל ידידי וכל בית ישראל

בברכת

שנה טובה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.

פרנאנק קעמטי

מאטאפאן, מאַס.

לקרובינו וידידינו ולכל ישראל שנה טובה ומבורכת.

יעקב ופיגל קניגסברג

ברכת שנה טובה ומוצלחת, שנת בנין, עליה ושלום למדינת ישראל, שנת אושר ובריאות לכל קרובינו וידידינו בכל אתר ואתר.

חיים ליף וביתו

ד"ר ה. גומברג

מברך את בית ישראל

בברכת שנה טובה ומוצלחת

שיקגו

יהודית, יעקב, רפאל ואילנה יוזליט מברכים את משפחותיהם, ידידיהם ומכיריהם בארצות-הברית ואת משפחתם בישראל בשנה טובה ומוצלחת.

שנת ברכה והצלחה
105 Arden St., N. Y., N. Y. 10040

שנה טובה ומבורכת לכל קרובינו וידידינו ולכל בית ישראל
משה שוואגער ומשפחתו

שנת שלום וברכה לקרובי וידידי בכל אתר ואתר
יעקב אברהם עפעל ומשפחתו

דיטרויט, מישיגן

אנו מברכים את בתנו ד"ר גיטה לוינדרון ואת בעלה משה רון ואת בניהם דוד בן ציון ויונתן, את בתנו סרומה ואת בעלה ד"ר חיים מרדכי בלום ואת בניהם משה ישראל ובן ציון ובתם חיה טימי ואת כל קרובינו ומיודעינו, די בכל אתר ואתר.
מ. ב. לוינדר ורעיתו מרים

ניו-יורק

יעקב קעמטענבוים רעיתו ומשפחתו

מברכים את קרוביהם וידידיהם בשנה טובה ומעוטרת. תהא השנה הבאה עלינו שנת גאולה וישועה לכל היהודים.

תכלה שנה וקללותיה, ותחל שנה וברכותיה.

ברוקלין, נ. י.

שנת ברכה והצלחה

יעקב ליפמאן

ניו-יורק

ד"ר אהרן דוכנוב

מאתל

שנת גאולה שלמה, שלום, בריאות והצלחה
2115 W. Grand Boulevard
Detroit, Mich. 48208

שנת שלום ושלוה, ברכה והצלחה לכל קרובינו וידידינו.

יעקב גורמן ורעיתו

336 West End Ave., N. Y.

הנהלת מיסדר משה הם

אגודות בני ציון

בפילדלפיה

מברכת את חבריה

בשנה טובה ומאושרה

מאיר לוינ

נשיא

מאיר ווייצל

מוכיר

מורים רוזומוף

מתאם הפעולות

שנת ברכה והצלחה, גאולה שלמה וישועה לאחינו די בכל אתר ואתר.

יצחק רבינוביץ

ברוקליין, מאַס.

ברכת שנה טובה לכל בני משפחתי ומיודעי

בכל אתר ואתר

שמעון עוזר קאמענעצקי

ברכת שנה טובה לכל לקוחותינו!
From

KOSHER DESERTS INC.
Manufacturers of
KOJEL

הושיטו יד עזרה
לצדקות המאוחדות בירושלים עיה"ק
המוסדות הכי גדולים העותיקים והידועים
בעולם בשם ת"ת וב"ח
התקציב שלהם עולה למיליון וחצי דולר לשנה
ברכת שנה טובה ומאושרת,
שנת חיים ושלום!

**UNITED CHARITY INSTITUTIONS
OF JERUSALEM**
132 Nassau St. N. Y. C. 10038
Suite 1119

For Finest in Food

**STEINBERG
DAIRY RESTAURANT**

2270 Broadway, near 81st Street
New York City

New Year Greetings
To All Our Friends

**ROOF HEALTH CLUB
SHERATON ATLANTIC HOTEL**

Broadway at 34th Street
New York City

ברכת שנה טובה
ועד עירוני של ה"פארבאנד"
ח. צוקר, יושב-ראש
בנימין טלר, מזכיר
יוסף ארנולד, גזבר

ד"ר חיים הרים ורעייתו
מברכים את מנהל מערכת ה"בצרון",
הד"ר משה טשרנובין ומשפחתו
וכל תומכי ה"בצרון" וקוראיו
בשנה מאושרת

קהילה משכרת-פילה
מברכת את כל חבריה ואת הרב ד"ר ישראל י.
קיוס ואת כל העברים בכתובה וחתימה טובה,
בשנת חיים ושלום, ברכה והצלחה.
בוסטון מאס.

**New Year
Greetings
from**

**THE
GRAND
UNION
COMPANY**

ברכת כתיבה וחתימה טובה
מאות היתומות במוסד המהולל
בית היתומות הכללי בירושלים
מצפות לעזרתך

אין מצוה גדולה מזו של החוקת המוסד המפואר
הזה הקיים 63 שנה. — גא להושיט לו יד עזרה.
בית היתומות הכללי בירושלים

שלחו תרומותיכם אל:
**GENERAL ISRAEL ORPHANS'
HOME FOR GIRLS**
132 Nassau Street
New York, N. Y. 10038
Tel.: COrtland 7-7222

שנה טובה ומוצלחת
לקוראי ה"בצרך" ולכל מוקירי ושוחרי
התרבות העברית
ברוקלין, נ. י.
בנציון שיפמן
א כתיבה וחתימה טובה צו אונזערע פריינד
אין אמעריקע בכלל, און צו אונזער משפחה
אין ישראל בפרט.

ראַזע און אברהם גערש

שנה טובה
שנת בריאות שלום והצלחה
הננו מאחלים לכל ידידינו,
קרובינו ומכירינו בישראל, בארצות הברית
ובכל אתר ואתר

מרדכי (מאקס)
ועמי גרשברג

אנחנו טסים מסביב לעולם כולו אולם אין אנו מסיחים את הדעת ממד

לציריך, למוקיו, לאתונא, לפראנקפורט, לסידני, לפאריז — חברת לופטהאנזא מסה ליותר מ-60 ערים דרך שש יבשות. ובכל המנגנון העולמי שלנו הננו שמים עין פקוחה עליך ודואגים לטובתך. אין דבר הנעלם מעינינו. התבכר מזון כשר, למשל? אין אתה צריך אלא להודיע לנו בזמן הזמנת הכרטיסים. עד היכן יכול נתיב-אוויר לתור אחרים? צלצל למוכן-הנסיעות שלך, או הכנס למשרד הלופטהאנזא הקרוב אליך ביותר. לאחר מכן סע בלופטהאנזא — והיווכח.

Lufthansa
German Airlines

NEW YORK'S

ZION
KOSHER
DELICATESSEN

DIANE FLORIST
 4762 Broadway
 (near Dyckman Street)
 LOrraine 7-7221
 New York, N. Y.

**DYCKMAN HARDWARE
 and SUPPLY CO.**

House Furnishings, Janitor's
 and Apartment Electrical,
 Plumbing Supplies - Paints -
 Glass Repairing - Keys Made
 Tel.: LO 7-1589
 200 Dyckman Street
 (Near Broadway)
 New York, N. Y. 10034

ELWOOD PHARMACY
 Harry Klayman, Ph.G.
 Prescriptions
 5 Sherman Avenue
 at Broadway, New York
 LO 9-7566

**GLENN'S
 HABERDASHERY, INC.**
 The Smart Man's Shop
 For Your
 Manhattan Shirts
 Jayson & Excello Shirts etc.
 178 Dyckman St., N. Y.
 LO 9-4470

**INWOOD
 WINE & LIQUOR CORP.**
 Call us for Service
 4765 Broadway
 (cor. Dyckman Street)
 New York City
 LO 7-8700

HARRY NIERMAN
 בשר כשר
 Strictly Kosher
 Meat & Poultry Market
 37 Sherman Avenue
 (bet. Arden & Sickles St.)
 New York City
 LO 7-7113

NEW FAMOUS
 Kosher Delicatessen
 Try Our
 Buffet Catering Service
 ZION Products
 202 Dyckman St. N. Y. C.
 LO 9-0220

M. PUZZO
 Shoe Repairing
 31 Sherman Ave. N. Y. C.

**R. & A.
 FRUIT MARKET**
 Fresh Fruits & Vegetables
 Best Quality — Low Prices
 206 Dyckman St. N. Y. C.

HENRY'S — Yes we deliver!
 Fresh Fruit and Vegetables
 Best Quality — Low Prices
Fruit Market — WI 2-5140
 206 Dyckman St. N. Y. C.

**PERSONAL
 CLEANERS & DYERS**
 2 Hours Service
 (at no extra cost)
 213 Dyckman Street
 (near Broadway), N. Y. C.
 Plant on Premises

לשנה טובה
Young Israel of Concourse
 1040 Grand Concourse
 Bronx, N. Y.
 Rabbi Max Hoch
 Pres. Jerry Rothman

LO 7-6100

LEWIS

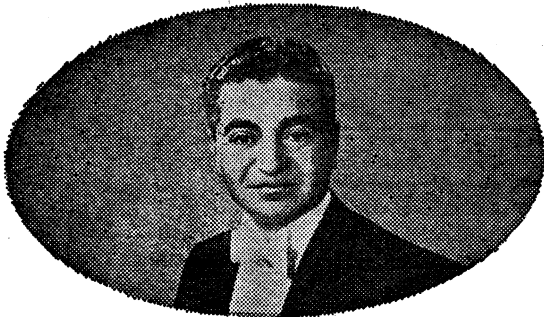
"Everything beautiful for the
 Home" - Gifts - Occasional
 Furniture, Lamps, Pictures,
 Lamp Shades Made to Order,
 Dinnerware, Crystalware,
 Silverware, Luggage,
 Home Bars.
 148 Dyckman Street
 New York, N. Y.

כתיבה וזתימה טובה
LEO'S BARBERSHOP
 Craftsmanship
 and Pleasant Service

4764 Broadway
 at Dyckman St. N. Y. C.
Leo Salomon

FOR STYLE AND FIT
 Come to the
DYCKMAN DRESS SHOP
 190 Dyckman St. N. Y. C.
 LO 7-2770

The World's Foremost Resort
is honored to present the distinguished

Cantor Jacob Barkin

assisted by

Composer-Conductor Sholom Secunda
and the *Concord International Choir*
to conduct the **Rosh Hashona**
and **Yom Kippur Services**

DIETARY SUPERVISION BY RABBI JOSEPH WEINTROBE

THE "world's foremost resort" HOTEL
Concord

Kiamesha Lake, New York. Only 90 minutes from N.Y.C. Ray Parker, Gen. Manager.

Direct Wire To Hotel From N.Y.C. and Suburbs: CH 4-3500,
Hotel Tel: 914-794-4000 or Call Your Travel Agent.

New Year Greetings

SPIEGEL'S

Hungarian Restaurant

◦
STRICTLY KOSHER

Catering for All Occasions

◆
45 East 167th St.
cor. River Ave.

Bronx, N. Y.

JErome 6-9600

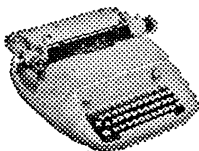
◦
Free Parking

TYPEWRITERS

**HEBREW
and ENGLISH**

ALSO all other
Office Machines

such as Mimeographs, Addressographs,
Adding Machines and others.

**ALL LANGUAGE
TYPEWRITER CO.**

119 WEST 23rd STREET
NEW YORK 10011 (HM)

(212) CH 3-8086

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size

Save as much as 54c

Also available in 43c and 19c sizes

When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

הנהלת

בתי ספר נכוחים
שעל יד ישיבה אוניברסיטה

**YESHIVA UNIVERSITY
HIGH SCHOOL**

FOR BOYS
2270 Church Ave.
B'klyn 26, N. Y.

Amsterdam Ave.
and 186th St.
N. Y. 33, N. Y.

FOR GIRLS
1277 East 14 St.
B'klyn 30, N. Y.

462 West 58th St.
N. Y. 19, N. Y.

מברכים את נשיא ישיבה
אוניברסיטה

ד"ר שמואל בלקין ומשפחתו
ההורים והמורים,

התלמידים והתלמידות

בכוז"ט ובשנת גאולה שלמה
לישראל

**לשנה
טובה
תכתבו**

Our best wishes for a
happy and healthy 5727

BANK LEUMI LE-ISRAEL

LEUMI means NATIONAL

60 WALL STREET NEW YORK

Whitehall 4-5440

ישיבת ר' יצחק אלחנן

ישיבה אוניברסיטה

YESHIVA UNIVERSITY

•

שולחת את ברכתה לקראת שנת תשכ"ז לכל בית ישראל בכל אתר ואתר,
מי יתן ותהא שנה זו שנת שלום ורווחה לכל אחינו בתפוצות ובמדינת ישראל,
שנת הרמת קרן התורה והחכמה וגאולה שלימה!

ישיבה אוניברסיטה היא כיום מרכז התורה והמדע היהודי הגדול ביותר בתפוצות בהנהלתו של הרב ד"ר שמואל בלקין. מספר תלמידיה בכל מדוריה ואגפיה גדל עד 6,500. כן ירבו! לקראת השנה החדשה נפתחים בתי ספר חדשים ומבוצעות תכניות לגידול התפתחות של מדורים ובנינים חדשים לספרייה מרכזית, שתכיל 600,000 כרכים, מרכז למדע גדול של בית-הספר למסיימים מיסודו של בלפאר ובית חדש למכללת שטרן לנשים. המוסדות הנרחבים החדשים הם "מכללת אירנה מייקל ללימודים עבריים", שיחנך מורים לישיבות ותתי"ם ויתמוג עם בית המדרש למורים. המוסד יספק השכלה עברית וכללית של ארבע שנות לימוד ושנת השתלמות במדינת ישראל לתלמידים המתכשרים להוראה; וביה"ס העליון לעבודה סוציאלית מיסודו של פירקאוף במרכז החדש ללימודים העליונים, 55 השדרה החמישית ניו-יורק.

Proudly we offer
CANTOR
ROBERT R. FINGEROTH
 Assisted by the
Glorious Nevele Choir
 Will conduct the
 SERVICES for
ROSH HASHONAH
AND YOM KIPPUR

NEVELE

Ellenville, New York
 Hotel Tel: 914-647-6000

5727

Happy New Year

One way to start the Jewish
 Year in the Jewish tradition:

Barton's Shofar Assortment
 of miniature chocolates. Fruits,
 nuts, cordials, cremes, indi-
 vidualy foiled to form a
 Shofar. Share it with your
 friends and family. It's taste-
 ful. It's tasty. \$2.19. Barton's
 Shofar Assortment.

BARTON'S
LONDON SWITZERLAND
NEW YORK • LUZERN • ZÜRICH
Dealer Name

L'SHANA
TOVA

A night in the Cafe Sahbra is a uniquely
 exciting experience. Israel's finest talent cre-
 ates for you a truly Israeli Atmosphere in the
 tradition of King David and Queen Esther.

The Only Israeli Cafe in America

CAFE SAHBRA

Strictly Kosher • Permanent Mashgiach • Closed Fridays

HOTEL WESTOVER

253 W. 72nd St., Bet. Broadway & West End Ave., New York
 TR 3-1276 EN 2-9600

Published by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor. F. Ziony, Business Manager. Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1966, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.